

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ОСПОВ ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 342.951:347.97

ДИСЕРТАЦІЯ

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО
АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ТА СПОСОБИ ЙОГО СУДОВОГО
ЗАХИСТУ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____

**Науковий керівник
Шатрава Сергій Олександрович**
доктор юридичних наук, професор

Кропивницький – 2023

АНОТАЦІЯ

Осіпов Ю. В. Реалізація права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 (081 – Право). Науково-дослідний інститут публічного права, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Кропивницький, 2023.

Дисертацію присвячено визначенню сутності та особливостей реалізації права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту. Досліджено правову природу «права на звернення до адміністративного суду» шляхом надання правової характеристики, співставлення та встановлення правових зв'язків між такими суміжними категоріями як: «право на судовий захист», «право на захист в адміністративному судочинстві», «право на адміністративний позов», «право на звернення до адміністративного суду», «право на пред'явлення адміністративного позову».

Доведено, що «право на судовий захист» та «право на звернення до адміністративного суду» – це цілком самостійні, але взаємопов'язані категорії, котрі відрізняються одне від одного за суб'єктами, моментом виникнення та змістом. При цьому право на судовий захист є правом найбільш загального порядку по відношенню до інших досліджуваних в цьому підрозділі прав.

Визначено, що право на захист в адміністративному судочинстві, як і право на адміністративний позов, мають дуалістичну правову природу, що характеризується процесуально-правовим та матеріально-правовим аспектами. Процесуально-правовий аспект цих прав розкривається через адміністративно-процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до адміністративного суду (пред'явлення адміністративного позову). Механізм

реалізації права на звернення до адміністративного суду залежить від низки обставин, які визначаються як умови та передумови права на звернення до адміністративного суду. Водночас звернення до адміністративного суду не гарантує задоволення вимог в аспекті отримання захисту (задоволення позову) як матеріально-правового аспекту права на захист в адміністративному судочинстві (права на адміністративний позов), що свідчить про взаємопов'язаність та взаємозалежність процесуального та матеріального аспектів.

Доведено, що адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин слід розглядати в сукупності трьох тісно пов'язаних між собою складових – функціонально-змістовної, процесуальної та інституційної, які розкривають зміст і визначають такі особливості адміністративної юстиції як складної теоретико-правової категорії: 1) головним завданням адміністративної юстиції є вирішення публічно-правових спорів з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, специфічний характер яких полягає в тому, що предметом захисту з однієї сторони виступають права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, які розглядаються як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний, а з іншої сторони предметом захисту є публічний інтерес, який забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб; 2) основними критеріями віднесення публічно-правового спору до адміністративної юрисдикції є обов'язкова присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у таких правовідносинах владних управлінських функцій, передбачених законодавством; 3) специфічний суб'єктний склад публічно-правових спорів, що має дуальний характер – позивачами можуть бути як фізичні та юридичні особи, так і суб'єкти владних повноважень у передбачених законодавством випадках; 4) здійснення органами адміністративної юстиції специфічного

судового контролю за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень, зокрема «попереднього» контролю у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень щодо правомірності їх рішень, дій чи бездіяльності; 5) процесуальною формою реалізації адміністративної юстиції є адміністративне судочинство, яке має свої процесуальні особливості порівняно з іншими формами судочинства, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин, якими зокрема є застосування в адміністративному судочинстві «презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, активна позиція адміністративного суду щодо з'ясування всіх обставин у справі (принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі); 6) інституційна складова адміністративної юстиції, яка функціонує відповідно до конституційного принципу спеціалізації та представлена системою адміністративних судів, тісно пов'язана з процесуальною складовою, оскільки реалізація останньої забезпечується функціонуванням інституційної складової адміністративної юстиції.

Визначено, що принципи та міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду – це дві тісно пов'язані між собою правові категорії. Принципи реалізації права на звернення до адміністративного суду – це сукупність нормативно визначених основоположних засад, які визначають умови для практичного забезпечення та належної реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також визначають зміст та спрямованість процесуальної діяльності суду та суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду в межах реалізації покладених на них законом завдань. Міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду – це універсальні базові параметри, на які має орієнтуватися кожна окрема держава при регламентації та забезпеченні права на звернення до адміністративного суду на національному

рівні. Міжнародно-правові стандарти є одночасно і відображенням, і втіленням загальнолюдських цінностей та ідеалів, що відображені у сучасних правових концепціях цивілізаційного розвитку, виступають у якості універсальної шкали цінностей та правового орієнтиру для розвитку національних законодавств.

Обґрунтовано, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту передбачає впорядкування за допомогою комплексу нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру різної юридичної сили правовідносин щодо реалізації процесуального механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту.

З'ясовано, що чинне законодавство надає можливість для реалізації права на звернення до адміністративного суду двом категоріям осіб – приватної та публічної приналежності, однак тільки щодо тих категорій адміністративних справ, що становлять межі його юрисдикційності. У першому випадку йдеться про фізичних та юридичних осіб, як носіїв суб'єктивних прав та обов'язків. Другу групу суб'єктів права на звернення до адміністративного суду формують ті, що репрезентують виконання публічно-владних управлінських функцій.

Доведено, що суб'єкти владних повноважень як суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду є специфічною його групою, що наділені спеціальною адміністративною правосуб'єктністю, яка наділяє їх можливістю на законних підставах активізувати судові механізми захисту публічного інтересу.

Узагальнено, що механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є сукупністю юридичних засобів, покликаних забезпечити ефективне застосування правових норм щодо безперешкодної можливості особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин захисного об'єктного спрямування; його активізація безпосередньо пов'язана з порушенням конкретного права особи (публічного інтересу), що перебуває під захистом держави, а функціонування – сприяє зміцненню інституту захисту прав особи та розвитку правової держави загалом.

З'ясовано сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та запропоновано розглядати у вузькому та широкому розумінні. Зокрема широкий підхід передбачає, що державою створено та забезпечено всі умови для активізації судових механізмів захисту прав, свобод чи інтересів осіб, які в практичній площині є дієвими та ефективними. У цьому контексті визначальне значення мають усі його складові, як такі, що в єдності забезпечують справедливий, неупереджений та процедурний розгляд конкретної адміністративної справи. Своєю чергою, формальний підхід об'єктивує наявність чітких законодавчо визначених правил вчинення конкретної процесуальної дії щодо залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору, а дотримання яких є обов'язковим для виникнення підстав активізації інших механізмів забезпечення права особи на судовий захист. Тобто йдеться про взаємопоглинання окремих механізмів, які в єдності забезпечують гарантії дотримання основоположних конституційних прав, свобод та інтересів особи.

Акцентовано, що базовим при розкритті елементного складу механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду є акцентуація на сукупності юридичних засобів, які в єдності втілюють у правореалізацію його основне призначення. Під час аналізу наукової доктрини виявлено, що категорією «засіб» може бути означено як певне явище, що переслідує виконання певної мети, цілі чи завдання, так і безпосередньо дія, яка дає можливість для їхнього досягнення (виконання). Її використання у вияві концепту юридичний (правовий) засіб означає розгляд певного явища чи дії з позиції досягнення правової мети.

Визначено, що окрім юридичних засобів як елементів, що формують склад механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду такими також є спосіб та процесуальна форма реалізації цього права. Всі означені складові мають вияв у межах сформованого адміністративно-процесуального законодавства, що з-поміж гарантування можливості реалізації

права на звернення до адміністративного суду також передбачають процедуру його втілення.

З огляду на процедурний аспект реалізації права на звернення до адміністративного суду виокремлено два самостійних та один узагальнений напрям, що дозволяють сформувати систему процесуально-правових наслідків від реалізації означеного механізму його втілення (широке та вузьке трактування):

– широке трактування зосереджується на основному результаті, який можна отримати шляхом звернення до адміністративного суду – судовий захист, реалізований адміністративним судом. У цьому контексті йдеться про активацію інших механізмів та процесів у межах судового захисту прав, свобод чи інтересів осіб або публічного інтересу (відкриття провадження у справі, і надалі – її розгляд та вирішення адміністративним судом, що спричиняє постановлення судового рішення). Втім такий підхід є ідеалістичним, тобто таким, що на практиці не завжди має безумовний характер, адже реалізації права на звернення до адміністративного суду замало задля того, щоб зрештою було постановлене судове рішення, яким вирішиться справа по суті;

– вузьке трактування полягає у виокремленні самостійних процесуальних наслідків звернення до адміністративного суду окремо з позовною заявою та забезпечувальними заявами. Причому йдеться як про позитивні, так і негативні наслідки, які прямо чи опосередковано пов'язані з такими діями. Такими процесуальними наслідками є: забезпечення позову/доказів повністю або частково; відмова у забезпеченні позову/доказів; повернення заяви про забезпечення позову/доказів заявнику без розгляду; відшкодування судових витрат та збитків, спричинених у зв'язку із забезпеченням доказів/позову (у випадку їхньої наявності з кореляцією процесуальних підстав для застосування таких наслідків через процесуальні дії заявника); прийняття позовної заяви до розгляду, залишення позовної заяви без розгляду; повернення позовної заяви заявнику. Сюди також доцільно віднести такі дії суду як відкриття чи відмова у відкритті провадження в адміністративній справі.

З'ясовано, що безпосередній розгляд справи адміністративними судами у зарубіжних країнах, в яких реалізовано як континентальну, так і англосаксонську модель адміністративної юстиції в широкому сенсі, є подібним між собою та відрізняється скоріше за моделлю судоустрою всередині країни. Право ж на звернення до суду (зокрема адміністративного) визнається таким, реалізації якого має сприяти будь-яка демократична держава.

Підкреслено, що перехід до електронних судових засідань в адміністративному судочинстві має полягати в поступовому запровадженні різних правових інструментів, які полегшують використання електронного зв'язку між судом і сторонами в процесі. Створення та формування бази електронних документів, електронних послуг, електронної ідентифікації та офіційної електронної адреси може бути запроваджене, як уявляється, відносно легко, оскільки на сьогодні вже функціонує Портал державних послуг Дія, де можна отримати доступ як до великої кількості саме послуг, так і засвідчити будь-який необхідний документ кваліфікованим електронним підписом, що має стати доказом його істинності для суду. Зазначено, що окрім технологічної реалізації інструментарію, необхідного для доступу до засідання, існує потреба в формуванні стійкої та виваженої нормативно-правової бази, в якій мають бути враховані всі необхідні особливості електронного провадження, як-то це реалізовано в Австралії, де для кожного виду судового засідання створено, окрім нормативного документу, покрокову інструкцію для громадян, яка дозволяє приєднатись до засідання без помилок та мінімізувати затримки у провадженні.

Ключові слова: право на судовий захист, право на захист в адміністративному судочинстві, право на адміністративний позов, право на звернення до адміністративного суду, право на пред'явлення адміністративного позову, адміністративна юстиція, інститут судового захисту прав, свобод та інтересів, сфера публічно-правових відносин, принципи, міжнародно-правові стандарти, нормативно-правове регулювання, механізм реалізації права на

звернення, елементи механізму реалізації права на звернення, процесуально-правові наслідки.

ABSTRACT

Osipov Yu. V. Implementation of the right to apply to the administrative court and methods of its legal protection. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.07 (081 - Law). Research Institute of Public Law, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, 2023.

The dissertation is devoted to defining the essence and features of the exercise of the right to appeal to an administrative court and methods of its legal protection. The legal nature of the "right to appeal to an administrative court" has been studied by providing a legal characterization, comparing and establishing legal connections between such related categories as: "the right to judicial protection", "the right to protection in administrative proceedings", "the right to an administrative lawsuit", "the right to apply to an administrative court", "the right to file an administrative claim".

It has been proven that the "right to judicial protection" and the "right to apply to an administrative court" are completely independent, but interrelated categories that differ from each other in terms of subjects, moment of occurrence and content. At the same time, the right to judicial protection is the right of the most general order in relation to other rights studied in this subsection.

It was determined that the right to defense in administrative proceedings, as well as the right to an administrative lawsuit, have a dualistic legal nature, characterized by procedural and substantive legal aspects. The procedural and legal aspect of these rights is disclosed through administrative and procedural legal relations that arise in the event of a person's appeal to an administrative court (filing an administrative lawsuit). The mechanism for exercising the right to appeal to an

administrative court depends on a number of circumstances, which are defined as conditions and prerequisites for the right to appeal to an administrative court. At the same time, an appeal to an administrative court does not guarantee the satisfaction of requirements in the aspect of obtaining protection (satisfaction of the claim) as a material and legal aspect of the right to protection in administrative proceedings (the right to an administrative claim), which indicates the interconnectedness and interdependence of procedural and material aspects.

It has been proven that administrative justice as an institution of judicial protection of rights, freedoms and interests in the sphere of public and legal relations should be considered as a set of three closely related components - functional and substantive, procedural and institutional, which reveal the content and determine such features of administrative justice as a complex theoretical and legal category: 1) the main task of administrative justice is the resolution of public legal disputes with the aim of effectively protecting the rights, freedoms and interests of natural persons, the rights and interests of legal entities from violations by subjects of authority, the specific nature of which is in that the subject of protection, on the one hand, is the rights, freedoms and interests of natural persons, the rights and interests of legal entities, which are considered as a general social value, i.e. public interest, and on the other hand, the subject of protection is the public interest, which is ensured for the purpose of protecting rights, freedoms and interests of natural persons, rights and interests of legal entities; 2) the main criteria for assigning a public-law dispute to administrative jurisdiction are the mandatory presence in disputed legal relations of a subject of power and the exercise by this subject in such legal relations of power management functions provided for by legislation; 3) specific subject composition of public-law disputes, which has a dual nature - plaintiffs can be both natural and legal entities, and subjects of authority in cases provided for by law; 4) implementation by administrative justice bodies of specific judicial control over compliance with legality in the field of public administration regarding decisions or actions of subjects of power, in particular "preliminary" control in cases of appeals by subjects of power regarding the legality of their decisions, actions or inaction; 5) the procedural form of

implementation of administrative justice is administrative proceedings, which has its own procedural features compared to other forms of judicial proceedings, aimed at ensuring the priority of the rights, freedoms and interests of natural persons, the rights and interests of legal entities during the resolution of disputes by the administrative court in the field of public law relations, which in particular are the application in administrative proceedings of the "presumption of guilt", according to which the subject of authority must prove the legality of his decision, action or inaction, the active position of the administrative court to clarify all the circumstances in the case (principle of official clarification all circumstances in the case); 6) the institutional component of administrative justice, which functions in accordance with the constitutional principle of specialization and is represented by the system of administrative courts, is closely related to the procedural component, since the implementation of the latter is ensured by the functioning of the institutional component of administrative justice.

It was determined that the principles and international legal standards of the exercise of the right to appeal to an administrative court are two closely related legal categories. The principles of implementing the right to appeal to an administrative court are a set of normatively defined fundamental principles that determine the conditions for the practical implementation and proper implementation of the right to appeal to an administrative court, as well as determine the content and direction of the procedural activities of the court and the subjects of the exercise of the right to appeal to of the administrative court within the framework of the implementation of the tasks assigned to them by law. International legal standards for the implementation of the right to appeal to an administrative court are universal basic parameters that each individual state should focus on when regulating and ensuring the right to appeal to an administrative court at the national level. International legal standards are both a reflection and an embodiment of universal human values and ideals reflected in modern legal concepts of civilizational development, acting as a universal scale of values and a legal reference point for the development of national legislation.

It is substantiated that the normative and legal regulation of the exercise of the right to appeal to an administrative court and the methods of judicial protection provides for the regulation with the help of a complex of normative and legal acts of a national and international nature of different legal force of legal relations regarding the implementation of the procedural mechanism of the exercise of the right to appeal to an administrative court and methods of judicial protection .

It has been found that the current legislation provides an opportunity to exercise the right to appeal to the administrative court to two categories of persons - private and public affiliation, but only in relation to those categories of administrative cases that constitute the limits of its jurisdiction. In the first case, we are talking about individuals and legal entities, as bearers of subjective rights and obligations. The second group of subjects with the right to apply to the administrative court is formed by those who represent the performance of public-authority management functions.

It has been proven that subjects of power as subjects of the exercise of the right to appeal to the administrative court are a specific group of it, endowed with a special administrative legal personality, which gives them the opportunity to legally activate judicial mechanisms for the protection of the public interest.

It has been summarized that the mechanism for realizing the right to appeal to an administrative court is a set of legal means designed to ensure the effective application of legal norms regarding the unhindered ability of a person to be the initiator of the emergence of administrative-procedural relations of protective object direction; its activation is directly related to the violation of a specific individual right (public interest) that is under the protection of the state, and its functioning contributes to the strengthening of the institution of the protection of individual rights and the development of the rule of law in general.

The essence of the mechanism for implementing the right to apply to the administrative court is clarified and it is proposed to consider it in a narrow and broad sense. In particular, a broad approach assumes that the state has created and ensured all conditions for the activation of judicial mechanisms for the protection of the rights, freedoms or interests of individuals, which are effective and efficient in

practical terms. In this context, all its components are of decisive importance, as they together ensure a fair, impartial and procedural consideration of a specific administrative case. In turn, the formal approach objectifies the presence of clear, legally defined rules for the performance of a specific procedural action regarding the involvement of the judicial system in the resolution of a public-law dispute, and compliance with which is mandatory for the emergence of grounds for the activation of other mechanisms for ensuring a person's right to judicial protection. That is, we are talking about the mutual absorption of separate mechanisms, which in unity provide guarantees of compliance with the fundamental constitutional rights, freedoms and interests of the individual.

It is emphasized that the basic structure of the mechanism of implementation of the right to appeal to the administrative court is the emphasis on the set of legal means, which in unity embody its main purpose in the implementation of the law. During the analysis of the scientific doctrine, it was found that the category "means" can be defined as a certain phenomenon that pursues the fulfillment of a certain goal, objective or task, as well as directly an action that provides an opportunity for their achievement (fulfillment). Its use in the manifestation of the concept of judicial (legal) means means consideration of a certain phenomenon or action from the standpoint of achieving a legal goal.

It was determined that in addition to legal means as elements forming the composition of the mechanism of realization of the right to appeal to the administrative court, there are also the method and procedural form of realization of this right. All these components are manifested within the framework of the established administrative procedural legislation, which, in addition to guaranteeing the possibility of exercising the right to appeal to an administrative court, also provides for the procedure for its implementation.

In view of the procedural aspect of the implementation of the right to apply to the administrative court, two independent and one generalized direction are distinguished, which allow to form a system of procedural and legal consequences

from the implementation of the specified mechanism of its implementation (broad and narrow interpretation):

- a broad interpretation focuses on the main result that can be obtained by applying to an administrative court - judicial protection implemented by an administrative court. In this context, it refers to the activation of other mechanisms and processes within the framework of judicial protection of the rights, freedoms or interests of individuals or the public interest (opening of proceedings in the case, and in the future - its review and decision by an administrative court, which leads to the issuance of a court decision). However, such an approach is idealistic, that is, it is not always unconditional in practice, because the exercise of the right to appeal to an administrative court is not enough for a court decision to be issued, which will resolve the case on its merits;

- the narrow interpretation consists in distinguishing the independent procedural consequences of applying to the administrative court separately with a statement of claim and supporting statements. Moreover, it is about both positive and negative consequences that are directly or indirectly related to such actions. Such procedural consequences are: provision of the claim/evidence in full or in part; refusal to provide the claim/evidence; return of the application for securing the claim/evidence to the applicant without consideration; reimbursement of legal costs and damages caused in connection with the provision of evidence/lawsuit (in case of their presence with the correlation of procedural grounds for the application of such consequences due to the procedural actions of the applicant); acceptance of a claim for consideration, leaving a claim without consideration; return of the statement of claim to the applicant. It is also appropriate to include such court actions as the opening or refusal to open proceedings in an administrative case.

It has been found that the direct consideration of the case by administrative courts in foreign countries, in which both the continental and the Anglo-Saxon model of administrative justice in a broad sense are implemented, is similar to each other and differs rather from the model of the judicial system within the country. The right

to appeal to a court (in particular, an administrative one) is recognized as one that any democratic state should promote.

It is emphasized that the transition to electronic court sessions in administrative proceedings should consist in the gradual introduction of various legal instruments that facilitate the use of electronic communication between the court and the parties in the process. The creation and formation of a database of electronic documents, electronic services, electronic identification and an official electronic address can be implemented, as you can imagine, relatively easily, since the Diya State Services Portal is already functioning today, where you can access both a large number of services and certify any necessary document with a qualified electronic signature, which should serve as proof of its authenticity for the court. It is noted that in addition to the technological implementation of the tools necessary for access to the meeting, there is a need for the formation of a stable and balanced legal framework, which should take into account all the necessary features of electronic proceedings, as it is implemented in Australia, where for each type of judicial meeting, in addition to the normative document, step-by-step instructions for citizens were created, which allows you to join the meeting without errors and minimize delays in the proceedings.

Key words: the right to judicial protection, the right to protection in administrative proceedings, the right to an administrative lawsuit, the right to appeal to an administrative court, the right to file an administrative lawsuit, administrative justice, the institution of judicial protection of rights, freedoms and interests, the sphere of public of legal relations, principles, international legal standards, normative and legal regulation, the mechanism of implementation of the right to appeal, elements of the mechanism of implementation of the right to appeal, procedural and legal consequences.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
в яких висвітлено основні наукові результати дисертації:

1. Осіпов Ю.В. Правова природа права на звернення до адміністративного суду в контексті співвідношення його з конституційним правом на судовий захист. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 364-368. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/85>.

2. Осіпов Ю.В. Міжнародні стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду. *KELM*. 2023. № 4 (56). С. 263-270. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.40>.

3. Осіпов Ю.В. Зміст та особливості адміністративної юстиції як інституту судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 90-97. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.10>

4. Осіпов Ю.В. Нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Томі 34 (73). № 3. С. 54-60. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/10>

5. Осіпов Ю.В. Загальна характеристика суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Наукові Записки. Серія: Право*. 2021. Вип. 10. Спецвипуск. С. 194-200.

6. Осіпов Ю.В. Сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Наукові Записки. Серія: Право*. 2020. Вип. 8 Спецвипуск. С. 262-266.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Осіпов Ю.В. Щодо елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25–26 січня 2023 р.)*. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 32–35.

8. Осіпов Ю.В. Деякі аспекти вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 39–41.

9. Осіпов Ю.В. Дослідження правової природи права на звернення до адміністративного суду через призму співвідношення з конституційним правом на судовий захист. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 22–24.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ТА СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ.....	31
1.1. Поняття та правова природа права на звернення до адміністративного суду: сучасний стан.....	31
1.2. Адміністративна юстиція як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин.....	53
1.3. Принципи та міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду.....	73
1.4. Нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту.....	110
Висновки до розділу 1.....	129
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ТА СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ.....	138
2.1. Загальна характеристика суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду.....	138
2.2. Поняття та сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду.....	155
2.3. Складові елементи механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду.....	167
2.4. Процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду.....	187
Висновки до розділу 2.....	206

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ТА СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ	217
3.1. Зарубіжний досвід функціонування механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та можливості його використання в Україні.....	217
3.2. Розвиток національного законодавства в частині вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту.....	228
Висновки до розділу 3.....	249
ВИСНОВКИ.....	252
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	259
ДОДАТКИ.....	298

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Невід'ємною рисою цивілізованої правової держави є оптимальна модель судової влади, яка характеризувалася б високим рівнем досконалості та забезпечувала реальний захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб шляхом здійснення правосуддя з урахуванням принципів доступності, паритетності, справедливості та законності для кожного. Будучи складовою частиною суб'єктивних конституційних прав і свобод, право на судовий захист існує не відособлено, а посідає чільне серед інших основоположних прав і свобод, міцно взаємодіючи та переплітаючись з ними (право на правову допомогу, право на захисника, право на нотаріальне посвідчення прав, право на доступ до публічної інформації тощо).

Не викликає сумніву в тому, що широкомасштабні зміни, які відбуваються останнім часом майже у всіх сферах життєдіяльності суспільства, суттєво позначаються на розвитку ідеології права, призводять до посилення обов'язку держави гарантувати реалізацію права на справедливий та незалежний суд і визначають її забезпечення одним із ключових завдань держави.

Окрім того, кардинальна модернізація вітчизняної судової системи, яка розпочалася з травня 2016 року, з урахуванням досягнень сучасних європейських стандартів та правил судочинства в частині захисту прав людини з посиленням на вдосконалення механізму судового захисту, одночасно вплинули на процесуальний порядок реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, заклали нормативне підґрунтя для перегляду норм та положень національного процесуального законодавства.

Вагомим процесуальним засобом реалізації конституційного права фізичних та юридичних осіб на судовий захист від порушень з боку суб'єктів

владних повноважень виступає право на звернення до адміністративного суду, яке вимагає оновленого змістовного наповнення, спираючись на правові позиції та рекомендації, викладені у висновках Венеціанської комісії, Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема експертами Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанською комісією) з метою виконання рекомендацій органів Ради Європи щодо вдосконалення судочинства зауважено на необхідності закріплення на конституційному рівні обов'язкового досудового порядку врегулювання спору, додержання якого передує зверненню до суду, що кореспондується зі змістом ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Незважаючи на впровадження позитивних напрямів, передбачених конституційною реформою в частині здійснення судочинства, які безпосередньо позначилися на оновленні положень Кодексу адміністративного судочинства України у 2017 році (закріплення спрощеного позовного провадження, інституту медіації, принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами тощо) можемо спостерігати шість років по тому наявність й досі невирішених проблем щодо процесуального порядку реалізації права на судовий захист в адміністративному судочинстві, нечіткість наукових поглядів на зміст та сутність права на звернення до адміністративного суду, відсутність єдиних підходів до практичного застосування суддями оновлених норм Кодексу адміністративного судочинства України, які регламентують процесуальний порядок його реалізації.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Окремі питання реалізації права на звернення до адміністративного суду висвітлювали у своїх дослідженнях такі вчені як: Аракелян М., Артеменко І., Бевзенко В., Біла-Тіунова Л., Вовк П., Георгієвський Ю., Гнап Д., Джафарова О., Закаленко О., Ківалов С., Кобилянський К., Ковалів М., Колпаков В., Константний О., Котенко В., Куйбіда Р., Лук'янець Д., Лученко Д., Неугодніков А., Нечитайло О., Осадчий А., Пасенюк О., Педько Ю., Перепелюк В.,

Поворознюк М., Рябченко О., Стахура І., Ульяновська О., Харитонова О., Швед Е., Цуркан М. тощо. Зауважимо, що наявні на сьогодні наукові роботи лише частково розкривають правову природу реалізації права на звернення до адміністративного суду та способи його захисту із врахуванням трансформаційних процесів, які відбуваються сьогодні в суспільстві. Відтак звернення до наукового пошуку з даної тематики є на сьогодні актуальним та своєчасним кроком на шляху побудови європейської держави, основним пріоритетом якої є людина та її права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження спрямовано на реалізацію основних положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII, Указу Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» від 11 червня 2021 року № 231/2021, Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, а також плану науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Мета та завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу сучасних наукових підходів і положень чинного законодавства України визначити особливості реалізації права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту, сформулювати науково-обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо його подальшого вдосконалення.

Для досягнення визначеної мети в дисертації необхідно вирішити такі основні завдання:

- визначити правову природу та сутність права на звернення до адміністративного суду;
- охарактеризувати категоріально-понятійний апарат, що відображає зміст реалізації права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту;
- встановити основні етапи становлення та розвитку вчення про право на звернення до адміністративного суду, а також принципи та міжнародно-правові стандарти його реалізації на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства та правової держави;
- надати загальну характеристику нормативно-правовому регулюванню реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів його судового захисту;
- розкрити особливості передумов права на звернення до адміністративного суду та умов його реалізації відповідно до положень чинного законодавства України;
- з'ясувати суб'єктів права на звернення до адміністративного суду та класифікувати їх залежно від способу реалізації цього права та обсягу адміністративної процесуальної правосуб'єктності;
- сформулювати поняття механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та його складових елементів;
- виокремити процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду;
- розкрити зарубіжний досвід функціонування механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та можливості його використання в Україні;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-процесуального законодавства у сфері регулювання правовідносин із реалізації права на звернення до адміністративного суду в умовах євроінтеграційних процесів в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, в межах яких відбувається реалізація права на звернення до адміністративного суду та судовий захист прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Предмет дослідження становить реалізація права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту.

Методи дослідження. Методологічною основою є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів та прийомів пізнання, які в комплексі використано для вирішення поставлених задач. Так, використовуючи *логіко-семантичний* метод, було сформульовано авторські визначення понять «право на звернення до адміністративного суду», «механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду», «принципи реалізації права на звернення до адміністративного суду», «суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду» (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2). Застосування *історико-правового* методу дозволило визначити історичні передумови становлення та розвитку доктрини про право на звернення до адміністративного суду (підрозділи 1.1, 1.2).

Структурно-функціональний метод було використано з метою визначення та опису складових елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду (підрозділ 2.3). Метод *типології* забезпечив можливість уточнення існуючої класифікації суб'єктів права на звернення до адміністративного суду (підрозділ 2.1). Використання *порівняльно-правового* методу було обумовлено необхідністю проведення аналізу норм адміністративного процесуального законодавства щодо права на звернення до адміністративного суду на предмет їх відповідності європейським правилам і стандартам здійснення судочинства (підрозділи 1.3, 1.4).

Герменевтичний метод застосовувався при тлумаченні положень адміністративного процесуального законодавства, які регламентують процесуальний порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду та практику його застосування (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4).

За допомогою *догматичного (формально-логічного)* методу та методу *аналізу* було досліджено суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Метод *моделювання* у поєднанні з методом *прогнозування* дозволили сформулювати рекомендації, спрямовані на вдосконалення адміністративного процесуального законодавства щодо регулювання процедури реалізації права на звернення до адміністративного суду (підрозділи 3.1, 3.2).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі загальної теорії держави і права, адміністративного права та процесу, інших галузевих правових наук.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України, а також законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують правовідносини щодо реалізації права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту.

Інформаційну та емпіричну основу дисертації становлять рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, узагальнення практики Європейського суду з прав людини, довідкові видання та дані судової статистики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних методів пізнання та з урахуванням новітніх досягнень науки адміністративного процесуального права визначити сутність та особливості реалізації права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту, що дозволило обґрунтувати низку нових положень і висновків, надати практичні рекомендації та пропозиції з досліджуваних питань.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем, зокрема:

вперше:

– доведено, що загальними передумовами права на звернення до адміністративного суду є обставини правового та процесуального характеру, наявність яких є необхідними і достатніми для визнання за суб'єктом звернення такого права, та від яких залежить можливість виникнення судового адміністративного процесу; тоді як умовами реалізації права на звернення до адміністративного суду виступають законодавчо закріплені вимоги, додержання яких є обов'язковим для того, щоб реалізація дійсного права у суб'єкта на звернення до адміністративного суду призвела до правових наслідків, що становить безпосередньо його мету;

– запропоновано розуміти під реалізацією права на звернення до адміністративного суду трансформацію можливості цього права, яка передбачена нормами адміністративно-процесуального законодавства, в положення його фактичного використання суб'єктами права на звернення з метою захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин;

– визначено зміст поняття «механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду» як передбачену нормами Кодексу адміністративного судочинства України систему процесуальних форм, засобів та способів захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, динаміка і взаємозв'язок яких спрямовані на ініціювання відкриття провадження в адміністративній справі, її розгляд та вирішення;

– теоретично обґрунтовано необхідність виділення суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду, які не є учасниками публічно-правового спору, мають лише процесуально-правову зацікавленість в результатах розгляду адміністративної справи і беруть участь у процесі реалізації права на звернення до суду поряд з його реальним носієм;

– процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду схарактеризовано через дуальну інтерпретацію їхньої юридичної природи, зокрема як таких, що об'єктивуються юридичним фактом,

який є або завершенням активізованих відносин (наприклад, постановлення судового рішення за наслідками розгляду справи – за широкого розуміння та постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження у справі – за вузького розуміння), або певною проміжною стадією, що є необхідною умовою для виникнення інших процесуально-правових наслідків реалізації права на судовий захист (наприклад, відкриття провадження у справі);

удосконалено:

– періодизацію етапів розвитку вчення про право на звернення до адміністративного суду, що поділяється на: 1) з 2005- 2016 рр.; 2) з 2017 року по теперішній час;

– класифікацію суб'єктів права на звернення до адміністративного суду за способом участі у процесі реалізації названого права на: а) суб'єктів права на звернення до адміністративного суду безпосередньо реалізації (таких, що є носіями цього права і реалізують його самостійно активними діями); б) суб'єктів права на звернення до адміністративного суду опосередкованої реалізації (таких, що є носіями цього права і реалізують його через представників або через органи та осіб, яким законом надано право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб);

– розуміння змісту поняття «право на звернення до адміністративного суду» як суб'єктивного процесуального права особи, процедура реалізації якого передбачена нормами Кодексу адміністративного судочинства України та здійснюється через активні процесуальні дії зацікавленої особи, спрямовані на відкриття провадження в адміністративній справі;

– наукове положення про те, що принципи реалізації права на звернення до адміністративного суду являють собою сукупність нормативно визначених основоположних засад, які визначають як умови для практичного забезпечення та належного здійснення такої правомочності, так і зміст та спрямованість процесуальної діяльності адміністративного суду та суб'єктів реалізації названого права;

– підхід щодо розуміння специфіки реалізації права на звернення до адміністративного суду суб'єктами владних повноважень, що обумовлюється як об'єктивними, так і суб'єктивними критеріями;

дістали подальшого розвитку:

– визначення складових елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду через сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих процесуальних форм, засобів та способів;

– обґрунтування наукової позиції про виокремлення способів реалізації права на звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин, зокрема: а) особисто; б) шляхом виконання покладених процесуальних повноважень на представника; в) через органи та осіб, яким законом надано право звертатися в інтересах інших осіб в адміністративному судочинстві;

– загальна характеристика процесуально-правових наслідків реалізації права на звернення до адміністративного суду, зокрема таких, що: 1) пов'язані з реалізованим правом (постановлення ухвали про відкриття провадження в адміністративній справі); 2) пов'язані з нереалізованим правом (постановлення ухвал про: а) залишення позовної заяви без руху; б) повернення позовної заяви; в) відмову у відкритті провадження у справі;

– перспективні напрямки адаптації зарубіжного досвіду реалізації права на звернення до адміністративного суду в національне законодавство, що надасть можливість прискорити процес входження України в європейський простір;

– формулювання конкретних пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізму забезпечення та реалізації права на звернення до адміністративного суду шляхом внесення змін та доповнень до чинного законодавства.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес і можуть бути використані у:

– *науково-дослідницькій сфері* – як основа для подальших досліджень теоретичних і практичних питань щодо вдосконалення реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів його судового захисту;

– *правотворчій сфері* – для підготовки проектів законів про внесення змін та доповнень до чинних законодавчих актів з метою вдосконалення механізму реалізації конституційного права на судовий захист і права звернення до адміністративного суду;

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення практичної діяльності суддів системи адміністративних судів та суб'єктів звернення до них з метою забезпечення дієвого судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин;

– **освітньому процесі** – положення і висновки дисертації можуть бути використані при викладанні дисциплін «Адміністративний процес», «Основи адміністративного судочинства», «Судові та правоохоронні органи України», під час підготовки лекцій і навчальних посібників з даної тематики.

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки було оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 21-22 вересня 2021 р.), «Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики» (м. Київ, 21-22 лютого 2022 р.), «Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 25-26 січня 2023р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено у шести наукових статтях, з яких п'ять опубліковано у наукових фахових виданнях України, одну – в іноземному науковому виданні, а також у трьох тезах наукових повідомлень на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують десять підрозділів, висновків, списку використаних

джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 299 сторінок. Список використаних джерел містить 353 найменування і займає 41 сторнку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ТА СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

1.1. Поняття та правова природа права на звернення до адміністративного суду: сучасний стан

Забезпечення й захист прав людини є сферою, де перетинаються інтереси людини та суспільства, де закладаються фундаментальні засади правової держави й демократії. Тільки за умови активної ролі держави в здійсненні прав людини може функціонувати дієвий конституційний механізм захисту прав людини та сформуватися у свідомості людини уявлення про справедливість, ефективність чинної державної влади, що, своєю чергою, надасть їй ознак легітимності. У зв'язку з цим процес захисту прав людини варто визнати одним із найважливіших елементів легітимації державної влади. Отже, цілком закономірним є те, що практично всі без винятку державотворчі процеси, які відбуваються нині в Україні, безпосередньо пов'язані зі здійсненням принципу забезпечення й захисту прав і свобод людини [287, с. 187].

Як слушно зазначав Рабінович П., юридична захищеність людини та її прав – це одна з фундаментальних ознак правової держави, що покликана закріплювати, забезпечувати й захищати природні та невідчужувані права людини як вищої цінності [209, с. 781–782]. У зв'язку з цим неабиякого значення набувають різноманітні правові форми захисту прав і свобод, оскільки з їх допомогою створюються важливі передумови реалізації кожною особою своїх суб'єктивних прав і законних інтересів [287, с. 187].

У науковій літературі відмічається, що судовий захист – одна з найефективніших конституційно закріплених юридичних гарантій, важливий

елемент захисту і поновлення порушених прав і свобод у конституційній правозахисній системі [3, с. 43]. Забезпечення обсягу конституційних гарантій прав громадян на судовий захист на основі принципу верховенства права є ознакою правової держави, виявом чіткого розмежування функцій між законодавчою, виконавчою й судовою гілками державної влади, встановленням системи стримувань і противаг, яка не дозволяє тій чи іншій гілці державної влади перевищувати свої повноваження. Цим підтверджується прихильність України до визнання міжнародно-правових норм щодо захисту прав людини і громадянина, викладених у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. ст. 8, 10 Декларації) [65], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ч. 1 ст. 6 Конвенції) [91] й Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 14 Пакту) [125], що належать до міжнародних стандартів гарантування забезпечення ефективного судового захисту прав і основоположних свобод кожної людини [160, с. 13–14].

Право на судовий захист як одне із фундаментальних прав людини закріплюється і на конституційному рівні. Головним обов'язком держави згідно зі ст. 3 Конституції України [94] є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. *Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується* (ст. 8 Конституції України). Ст. 55 Конституції України визначає, що права і свободи людини і громадянина *захищаються судом*. Кожному гарантується *право на оскарження* в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Зазначені положення Основного Закону отримали подальший розвиток у ст. 5 КАС України [82], яка закріплює право на звернення до адміністративного суду і передбачає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси і просити про їх захист.

Аналіз норм вітчизняних та міжнародних правових актів свідчить про певну термінологічну невизначеність, нечіткість і непослідовність застосування понять, пов'язаних із судовим захистом порушених прав і свобод людини і громадянина. Існуючу ситуацію ускладнює й те, що правові позиції Конституційного Суду України також не дають чітких та зрозумілих відповідей на означені питання. Варто відмітити, що не лише в нормативно-правових актах, але й в юридичній літературі поряд з поняттями «право на судовий захист» та «право на звернення до суду» вживаються такі суміжні поняття як «право на пред'явлення позову», «право на позов».

Комплексний поліаспектний та міжгалузевий характер права на звернення до суду зумовлює досить широкий спектр наукових позицій з даної проблематики. Оскільки дане поняття є міжгалузевим інститутом, з'ясуванню його правової природи, особливостям реалізації приділяли увагу фахівці різних галузей права – конституційного, цивільного процесуального, кримінального процесуального, адміністративного процесуального права.

Дослідженню права на захист в адміністративному судочинстві та права на звернення до адміністративного суду зокрема, приділялася увага такими вченими як Аракелян М., Бевзенко В., Біла-Тіунова Л., Гаврильців М., Гаран О., Гнап Д., Закаленко О., Ківалов С., Кобилянський К., Ковалів М., Колпаков В., Константний О., Котенко В., Куйбіда Р., Лученко Д., Неугодніков А., Нечитайло О., Осадчий А., Пасенюк О., Педько Ю., Перепелюк В., Поворознюк М., Стахура І., Ульяновська О., Харитоновна О., Швед Е. та багатьма іншими.

Водночас, незважаючи на досить значний науковий доробок стосовно теоретико-правових аспектів права на звернення до адміністративного суду, комплексне дослідження щодо змісту понять «право на судовий захист», «право на захист в адміністративному судочинстві», «право на адміністративний позов», «право на звернення до адміністративного суду», «право на пред'явлення адміністративного позову», їх співвідношення в аспекті самостійності і залежності між собою не проводилося, що призводить не тільки

до відсутності єдиного науково-теоретичного підходу до розуміння правової природи права на звернення до адміністративного суду, але і до розбіжностей в підходах правозастосовної діяльності.

Дослідження поняття та правової природи права на звернення до адміністративного суду на наш погляд доцільно розпочати власне з окреслення змісту такого терміну як «правова природа», який активно використовується у юридичній науці, зокрема в адміністративно-правовій. Водночас потрібно констатувати, що, по-перше, в сучасній правовій літературі відсутнє єдине розуміння даного терміну, по-друге, більшість авторів, які використовують у наукових розвідках дане словосполучення не надають жодної інтерпретації даного концепту.

З цього приводу Колпаков В. відзначає, що більшості дефініцій, котрі пропонуються, як правило, бракує формально-логічної стрункості, яка забезпечується онтологічно точним відображенням ознак явища у гносеологічному вимірі. Це пояснюється тим, що поєднання слів «правова» і «природа» сприймається як даність у значенні «вийшов з права», а таке розуміння сутності поняття «правова природа» робить сумнівною адекватність його використання у науковому обігу. Таке значною мірою вульгаристичне розуміння змісту правової природи об'єкта дослідження виправдовує всі випадки, коли виявляється неспроможність коректно ідентифікувати наукове питання [88, с. 25]. В цьому аспекті слід зауважити, що неоднозначність понятійно-категоріального апарату безпосередньо впливає на результати наукової роботи, адже неможливо з'ясувати правову природу певного явища, не знаючи, що саме потрібно дослідити. Тому на наш погляд важливо окреслити зміст даного поняття.

У юридичній науці правова природа розглядається у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні – або через надання характеристики певному правовому явищу, що дає можливість визначити його структуру, а також місце і роль у співвідношенні з іншими правовими явищами або через визначення сутнісних ознак такого явища, у вузькому ж розумінні – шляхом

визначення галузевої приналежності норм, якими регулюються певні правовідносини.

На думку Колпакова В. правова природа – це критерій (або засіб) юридичної ідентифікації. Встановлення правової природи починається з виявлення ознак явища, які дають підстави вважати його правовим. На другому етапі за сукупністю таких ознак доводиться його належність до галузі, підгалузі, інституту, субінституту права. Таким чином, категорія «правова природа» корелюється з елементами системи права. Дослідити і встановити правову природу означає дослідити і встановити приналежність явища до елементів системи права [88, с. 26]. Загребельна Н. визначає, що науковий підхід до дослідження будь-яких об'єктів правової дійсності неможливий без глибокого аналізу всіх його сторін з метою виявлення сутності такого об'єкта. Своєю чергою розуміння суті, відповідно до філософського трактування, неможливе без постановки питання про джерела і причини походження явища, тобто про його природу [66, с. 108].

В словосполученні «правова природа» головним словом є «природа», яке є полісемічним і саме воно потребує інтерпретації в загальному контексті цього терміну. Словник української мови визначає природу зокрема як «сукупність основних якостей, властивостей чого-небудь; суть, сутність. За [своєю] природою; По самій [своїй] природі – за своїми суттєвими ознаками, особливостями» [245].

Враховуючи відсутність єдності наукової думки з приводу розмежування та співвідношення понять «право на судовий захист», «право на захист в адміністративному судочинстві», «право на адміністративний позов», «право на звернення до адміністративного суду», «право на пред'явлення адміністративного позову», в межах даного дослідження пропонуємо дослідити правову природу права на звернення до адміністративного суду шляхом надання правової характеристики, співставлення та встановлення правових зв'язків між наведеними вище категоріями.

В першу чергу дослідимо таку категорію як «право на судовий захист». На сучасному етапі розвитку юридичної науки проблематика визначення змісту даного поняття характеризується кількома підходами. Так наприклад, Шило О. визначає це право як конституційно-процесуальне право-гарантію, яке має абсолютний характер [296, с. 179]. Півненко Л. характеризує його як природне невідчужуване і таке, що за жодних умов не підлягає обмеженню конституційне право людини, яке гарантоване Конституцією України та міжнародно-правовими документами, суб'єктивне право людини на справедливе відновлення і судовий захист порушених конституційних прав із подальшим забезпеченням державою обов'язковості і невідворотності виконання судового рішення за будь-яких умов [159, с. 139]. Коровайко О. акцентує увагу, що специфічність цього права передусім полягає в тому, що воно одночасно є як безпосередньо невід'ємним особистим правом людини, так і гарантією дотримання інших її прав [96, с. 286]. При цьому автор зазначає, що без виділення процесуального змісту цього права (порядку його реалізації) воно не може бути гарантовано само по собі та не може гарантувати захист інших прав людини [96, с. 287].

Наведене дає підстави зробити висновок, що реалізація всіх інших прав та свобод людини фактично неможлива без належного забезпечення права на судовий захист. Отже, дане право виступає як універсальний засіб забезпечення та захисту, а також універсальна гарантія забезпечення інших прав та свобод людини. Водночас відповідно до Основного Закону право на судовий захист гарантується державою як міра можливої поведінки особи, тобто виступає як суб'єктивне конституційне право.

Наведене узгоджується з позицією Конституційного Суду України: право кожного на судовий захист є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань (підпункт 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 [224]); право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за

допомогою правосуддя (абзац 8 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018 [225]).

Бакірова І. вказує, що право на судовий захист закріплене в кожній формі судочинства, а процедури відрізняються тільки за сферою законодавства, під яку підпадають правовідносини, в котрих виникло порушення [13, с. 28]. Можна констатувати певну змістову тотожність сутності й значення права на судовий захист для процесуальних галузей права, але при цьому є певна специфіка його реалізації щодо відповідної юрисдикції [96, с. 286]. Варто також погодитися з думкою Завальнюк І., що право на судовий захист, як і кожне суб'єктивне право, має свою цінність лише в межах можливості його реалізації [64, с. 14].

Отже, право на судовий захист виступає як суб'єктивне конституційне право та водночас конституційна гарантія реалізації інших прав і свобод, що в процесі своєї реалізації трансформується в міжгалузеве поняття, адже механізм його реалізації визначається відповідним процесуальним галузевим законодавством. Тобто в межах нашого дослідження КАС України визначає механізм реалізації права на захист в адміністративному судочинстві.

На цьому підґрунті слід зазначити про підхід до визначення «права на судовий захист» з позиції *матеріально-правового та/або процесуально-правового аспектів*. Прикладом дуалістичної позиції щодо поєднання цих аспектів є точка зору Лемак О. щодо структури судового захисту, яка містить інституціональні та процесуальні компоненти. Інституціональний аспект права на судовий захист на її думку містить такі компоненти як: а) доступ до суду, заснованого на законі; б) наділення суду належною компетенцією, що зумовлює суд визначати власну юрисдикцію і визначати критерії її самообмеження під час вирішення спорів про право; в) незалежність і безсторонність суду. Процесуальний аспект полягає у: а) вирішенні спорів про право; б) вирішенні справи у розумні строки; в) публічності процесу; г) рівності і змагальності сторін; г) обґрунтованості рішень; д) можливості оскарження

рішень [110, с. 8, 13]. Завальнюк І. розглядає право на судовий захист як сукупність правових можливостей, основними з яких є матеріальні та процесуальні. Матеріальний аспект права на судовий захист, по суті, є правовою можливістю поновити порушені права та отримати відповідну матеріальну компенсацію. Процесуальний аспект права на судовий захист загалом є правовою можливістю звертатися до судових органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів [64, с. 15].

Ми підтримуємо дуалістичний підхід до розуміння «права на судовий захист» та цілком погоджуємося із Ніколаєнко Я., який дотримується позиції, що судовий захист знаходиться на межі матеріального і процесуального права, відображає діалектичний взаємозв'язок між собою різних галузевих сфер. Обидва значення, матеріально-правове та процесуальне, існують разом, однак відрізняються в залежності від того, що мається на увазі: кінцева мета процесу або використання засобів досягнення цієї мети. У першому випадку передбачається матеріально-правовий аспект, у другому захист розглядається як процесуальне явище [133, с. 49].

Отже для того, щоб реалізувати право на судовий захист необхідно звернутися до суду за таким захистом. Процесуально-правовий зміст права на судовий захист розкривається через процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до суду та характеризується сукупністю процесуальних обставин реалізації такого права. Водночас звернення до суду не гарантує задоволення вимог в аспекті отримання захисту як матеріально-правового аспекту цього права, що свідчить про тісний взаємний зв'язок матеріально-правового та процесуально-правового аспектів права на судовий захист.

Важливо окреслити, що «право на судовий захист» та «право на звернення до адміністративного суду» – це самостійні суб'єктивні права котрі відрізняються одне від одного за суб'єктами, моментом виникнення та змістом. Конституційне право на судовий захист виникає з моменту народження та гарантується кожній особі, воно є невід'ємним і припиняється лише у

результаті смерті особи. Окремі науковці відмічають, що воно існує до порушення регулятивних суб'єктивних прав [164, с. 53]; або що охоронний аспект права на судовий захист діє постійно і до виникнення юридичного факту (подання скарги), що породжує правовідносини [133, с. 49]. Хочемо акцентувати увагу, що за цих обставин воно не припиняється, а трансформується, зокрема (в межах нашого дослідження) у «право на захист в адміністративному судочинстві».

Що стосується права на звернення до адміністративного суду, у постанові Верховного Суду від 23 жовтня 2018 р. в адміністративній справі № А/569/16060/17 сформульовано правову позицію, за якою у визначенні моменту виникнення права на позов мають значення дві обставини: об'єктивна – наявність факту порушеного права, суб'єктивна – особа дізналася або повинна була дізнатись про факт порушення права [175]. Аналіз змісту норм ст. 122 КАС України та врахування викладеної правової позиції Верховного Суду дає підстави зробити висновок, що виникнення у громадянина права на звернення до суду з адміністративним позовом за захистом своїх порушених прав, свобод або законних інтересів починається з дня, коли громадянин (позивач) дізнався або повинен був дізнатися про наявність такої обов'язкової ознаки оскаржуваного рішення (нормативно-правового акта чи індивідуального акта), дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень у нормативно-правовому регулюванні спірних правовідносин, як безпосереднє порушення ними його прав, свобод або законних інтересів у сфері публічно-правових відносин [160, с. 121].

Окрім того, конституційне право на судовий захист пов'язує громадянина та державу в цілому, а процесуальне право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав пов'язує заінтересовану в отриманні судового захисту особу з державним органом, що уповноважений здійснювати судову діяльність [164, с. 67].

Варто також звернути увагу на те, що можливість реалізувати «право на звернення до адміністративного суду», у тому числі доручати ведення справи

представникові, залежить від наявності адміністративної процесуальної дієздатності (ст. 43 КАС України).

Що стосується суб'єктів реалізації зазначених прав потрібно також відзначити, що з аналізу ст. 55 Конституції України випливає, що право на судовий захист гарантується виключно фізичним особам: ст. 55 – права і свободи *людини і громадянина* захищаються судом. Дана стаття розміщена у розділі II Конституції України, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Згідно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 [218] визначено: «В Конституції України ст. 58 міститься у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому закріплені конституційні права, свободи і обов'язки насамперед людини і громадянина та їх гарантії. Про це свідчить як назва цього розділу, так і системний аналіз змісту його статей та частини другої статті 3 Конституції України. ...Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини першої ст. 58 Конституції України... стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб». Враховуючи розміщення ст. 55 саме у розділі II Конституції України, зазначене трактування Конституційного Суду України стосується і цієї статті. При цьому суб'єктами реалізації права на звернення до адміністративного суду відповідно до КАС України можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, суб'єкти владних повноважень у випадках, визначених Конституцією та законами України, а також до адміністративного суду можуть звертатися в інтересах інших осіб органи та особи, яким законом надано таке право.

Про складність і особливий характер права на судовий захист свідчить також те, що більшість науковців, що розглядають право на судовий захист звертають увагу на складну структуру такого права. До структури права на судовий захист як суб'єктивного права особи Коровайко О. відносить як її

загальні права (на звернення до суду; на участь у належному розгляді справи судом; на оскарження неостаточного судового рішення; на обов'язкове та належне виконання судового рішення), так і її спеціальні процесуальні права (на захист, на перекладача, на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування тощо) [96, с. 289]. Ульяновська О. також розглядає право на звернення до суду як складову права на судовий захист, яке в свою чергу належить до основних прав та свобод людини і громадянина [266, с. 278-279]. Наведене узгоджується з правовою позицією Конституційного Суду України, згідно якої *право на звернення до суду як складова права на судовий захист* гарантується ст. 55 Конституції України та пов'язується з переконанням самої особи про наявність порушень її прав, свобод або інтересів і бажанням звернутися до суду [91].

Водночас існує і зовсім протилежна наукова позиція. Так Гнап Д., розглядаючи звернення до адміністративного суду з позиції стадії адміністративного процесу, розкриває його як багатоеlementне поняття, до складу якого входять: 1) право на судовий захист; 2) підготовка адміністративного позову; 3) пред'явлення адміністративного позову; 4) прийняття адміністративного позову судом. Право на судовий захист науковець при цьому визначає як визначену законодавством можливість звернення до суду за захистом своїх прав, свобод та законних інтересів [45, с. 17]. Ми не можемо погодитися із такою позицією. Автор висловлює абсолютно протилежні висновки одночасно: визначає «право на судовий захист як визначену законодавством можливість звернення до суду», при цьому розглядає звернення до адміністративного суду як сукупність процесуальних дій, однією із яких (тобто процесуальних дій) визначає право, фактично прирівнюючи абсолютно різні юридичні терміни «право» і «процесуальну дію». Право на судовий захист не може бути елементом звернення до суду як сукупності відповідних процесуальних дій, навіть не враховуючи юридичну термінологію, слова «право» і «дія» семантично не є співставними.

Гаран О., також розглядаючи категорію «право на судовий захист» через призму суб'єктивного права особи, окреслює його зміст сукупністю визначених законодавством повноважень. До таких повноважень особи науковець відносить: право на позов; право на відкликання позову; право на забезпечення позову; право на оскарження судового рішення; право вимагати певної поведінки від учасників судового процесу та суду; право на отримання обґрунтованого судового рішення; право на виконання судового рішення та т. п. [42, с. 11].

З наведених позицій щодо структури права на судовий захист вбачається, що дискусійним питанням залишається визначення співвідношення понять «право на звернення до адміністративного суду» і «право на адміністративний позов».

Як зазначають Біла-Тіунова Л., Закаленко О., Неугодніков А. по-перше, в літературі навіть немає єдиного підходу до того, що саме розуміти під поняттям «адміністративний позов»; по-друге, навчальна література із судового адміністративного процесу часто взагалі не зупиняється на питанні сутності адміністративного позову і лише дублює положення КАС України [25, с. 58].

Варто відмітити, що існує декілька підходів щодо правової характеристики адміністративного позову. Лученко Д. класифікує підходи вчених-адміністративістів до характеристики адміністративного позову на три основні напрями. Перший напрям, який умовно можна назвати «класичним», полягає у вивченні адміністративного позову з процесуального боку за зразком вчення про позов, сформульованого представниками науки цивільного процесу. Другий напрям полягає у спробах охарактеризувати адміністративний позов крізь призму адміністративно-правового (публічно-правового) спору, процесуальним способом вирішення якого є позов. Представники третього напрямку намагаються поєднати перші два напрями, аналізуючи й особливості спорів, що вирішуються в адміністративному судочинстві, і суто процесуальні особливості адміністративного позову [113, с. 150–151].

Дещо іншу класифікацію надають Біла-Тіунова Л., Закаленко О., Неугодніков А. Вони зазначають, що одна група дослідників вважає, поняття адміністративного позову має окремо визначатися у процесуальному (звернена до суду вимога про захист порушеного права, свобод чи законних інтересів) та у матеріальному (матеріально-правова вимога позивача до відповідача) значенні. Друга група вчених дотримується позиції про цілісність такого поняття, що відображає органічне поєднання двох сторін: матеріально-правової та процесуальної. Третя група вчених дотримується позиції щодо розуміння адміністративного позову як процесуального інституту, тобто звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод, законних інтересів чи реалізації повноважень у сфері публічно-правових відносин [25, с. 59].

Аналіз сучасної юридичної літератури з означеного питання свідчить про те, що більшість науковців схиляються до характеристики адміністративного позову з точки зору поєднання матеріально-правового та процесуального аспектів, що на наш погляд є найбільш виваженим. На думку Поворознюка М. сутність адміністративного позову полягає у нерозривній єдності двох сторін: процесуальної (вимоги позивача до адміністративного суду про захист свого порушеного права у публічно-правових відносинах) та матеріально-правової (вимоги позивача до відповідача – суб'єкта владних повноважень), що дає підстави зробити висновок про нерозривну єдність двох правових категорій: права на адміністративний позов у процесуальному розумінні та права на адміністративний позов у матеріальному розумінні [161, с. 12–13]. Закаленко О., так само дотримуючись позиції щодо єдності матеріально-правової та процесуально-правової сторін позову, визначає адміністративний позов як звернену через адміністративний суд матеріально-правову вимогу позивача до відповідача щодо захисту прав, свобод, інтересів чи реалізації повноважень у сфері публічних правовідносин шляхом вирішення публічно-правового спору на засадах рівності та змагальності сторін [69, с. 9–10].

Слушною на наш погляд є думка Ніколаєнка Я., який зазначає, що аналіз матеріального та процесуального законодавства показує, що право на позов –

це єдине матеріальне і процесуальне поняття, що має матеріальний зміст і процесуальну форму. У процесуальному праві не може бути самостійного права на звернення до суду, відірваного від права на позов у матеріальному сенсі. Матеріальне суб'єктивне право не може існувати без притаманної йому можливості бути реалізованим у примусовому порядку [133, с. 49]. Схожої позиції також дотримуються Біла-Тіунова Л., Закаленко О., Неугодніков А., які відзначають, що, з одного боку, адміністративний позов подається до суду і тому не може розглядатися виключно як вимога позивача до відповідача, з іншого – адміністративний позов є процесуальною формою певного матеріально-правового змісту (вимога щодо вирішення публічно-правового спору), тобто процесуально-правова форма знаходить свій прояв у пред'явленні адміністративного позову до суду, а матеріально-правову сторону становлять право на задоволення позовних вимог [25, с. 66].

Що стосується власне співвідношення понять «право на звернення до адміністративного суду» та «право на адміністративний позов», потрібно звернутися до аналізу попередніх редакцій КАС України.

Поняття адміністративного позову надавалося у попередніх редакціях КАС України (до 03.08.2017 р. включно) у п. 6 ч. 1 ст. 3 як звернення до адміністративного суду про захист прав, свобод та інтересів або на виконання повноважень у публічно-правових відносинах.

Чинна ст. 5 КАС України «Право на звернення до суду та способи судового захисту» в першій редакції Кодексу мала назву «Право на судовий захист» (ст. 6). Ч. 1 ст. 6 визначала – кожному гарантується право на захист його прав, свобод та інтересів незалежним і неупередженим судом. Така редакція статті діяла до 31.07.2010 р. В редакції від 03.08.2010 р. ст. 6 все ще має назву «Право на судовий захист», але ч. 1 уже визначає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси. В редакції КАС України від 15.12.2017 р. ця стаття трансформується в ст. 5

«Право на звернення до суду та способи судового захисту» в її сучасному вигляді.

У свою чергу (так само в попередніх редакціях КАС України) розділ III «Провадження в суді першої інстанції» починався з глави 1 «Звернення до адміністративного суду та відкриття провадження в адміністративній справі». Ст. 104 цієї же глави визначала звернення до адміністративного суду саме як право (Стаття 104. Право на звернення до адміністративного суду). Ч. 1 ст. 104 визначала, що до адміністративного суду має право звернутися з адміністративним позовом особа, яка вважає, що порушено її права, свободи чи інтереси у сфері публічно-правових відносин. Ст. 105 було визначено форму і зміст адміністративного позову. В редакції від 03.08.2010 р. розділ 3 та глава 1 залишаються з такими самими назвами як і в попередніх редакціях, а от ст. 104 вже має назву «Пред'явлення адміністративного позову». В редакції від 03.08.2010 р. розділ 3 та глава 1 залишаються з такими самими назвами як і в попередніх редакціях, а от ст. 104 вже має назву «Пред'явлення адміністративного позову».

В редакції КАС України від 15.12.2017 р. змінюється структура кодексу, розділ III трансформується в розділ II «Позовне провадження», а глава 1 «Звернення до адміністративного суду та відкриття провадження в адміністративній справі» трансформується в главу 2 «Відкриття провадження у справі», ст. 168 має назву «Пред'явлення позову».

Отже, підсумуємо наведене:

- 1) ст. 6 «Право на судовий захист» поступово трансформувалась в ст. 5 «Право на звернення до суду та способи судового захисту» в її чинній редакції;
- 2) Розділ III «Провадження в суді першої інстанції» трансформувался у розділ II «Позовне провадження»;
- 3) глава 1 «Звернення до адміністративного суду та відкриття провадження в адміністративній справі» трансформувалася у главу 2 «Відкриття провадження у справі»;

4) ст. 104 «Право на звернення до адміністративного суду» трансформувалася у ст. 168 «Пред'явлення позову».

На жаль така ситуація склалася лише в КАС України. В Цивільному процесуальному кодексі України та Господарському процесуальному кодексі України досліджувані нами статті, глави та розділи в усіх редакціях мають сталі назви:

1) у Цивільному процесуальному кодексі України [285]:

Стаття 4. Право на звернення до суду за захистом;

Стаття 5. Способи судового захисту;

Розділ III Позовне провадження;

Глава 2. Відкриття провадження у справі;

Стаття 184. Пред'явлення позову;

1) в Господарському процесуальному кодексі України [51]:

Стаття 4. Право на звернення до господарського суду;

Стаття 5. Способи судового захисту;

Розділ III Позовне провадження;

Глава 2. Відкриття провадження у справі;

Стаття 171. Пред'явлення позову.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо за необхідне також звернутися до роз'яснень Конституційного Суду України. У Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп суд роз'яснив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає *право кожного звернутися до суду*, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. У резолютивній частині Рішення зазначається, що ч. 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що *кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку* [219]. З наведеного вбачається, що Конституційний Суд України розуміє передбачену ч. 1 ст. 55 Конституції норму і як «право на судовий захист», і як «право на звернення до суду за захистом», що дозволяє визначати

їх як рівнозначні, причому обидва формулювання на наше переконання передбачають наявність і матеріального, і процесуального аспектів.

Враховуючи наведені правові позиції Конституційного Суду України та аналіз попередніх редакції КАС України можемо зробити висновок, що по-перше, чинною ст. 5 КАС України змістовно передбачено саме «право на захист в адміністративному судочинстві» або ж «право на звернення до адміністративного суду за захистом» як похідне від конституційного права на судовий захист, по-друге «право на звернення до адміністративного суду за захистом» потрібно відрізнити від «права на звернення до адміністративного суду», яке є його процесуальною складовою.

Маємо констатувати, що така кількість внесених змін до КАС України призвела до ще більшої невизначеності досліджуваних питань на теоретичному рівні, особливо враховуючи те, що дискусії з приводу визначення змісту, взаємозалежності та співвідношення таких понять як «право на судовий захист», «право на звернення до суду», «право на позов», «право на пред'явлення позову» точаться ще з 50-х років минулого століття.

Більше того, зважаючи на те, що звернення до адміністративного суду розкривалося саме через поняття адміністративного позову, частина вчених ототожнювали «право на звернення до адміністративного суду» з «правом на адміністративний позов», виходячи із безпосередньо законодавчих приписів.

Щодо ототожнення понять «право на звернення з адміністративним позовом до адміністративного суду» та «право на адміністративний позов» висловлювалися автори науково-практичного коментаря до Кодексу адміністративного судочинства України за редакцією Ківалова С., Харитонової О. [83]. Ківалов С. відзначає, що аналіз чинних статей та врахування наукової думки із цього питання дають підстави вважати, що ці поняття є тотожними. Адже судове провадження в адміністративній справі ініціюється шляхом звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод чи законних інтересів у порядку позовного провадження [79, с. 5]. Хоча далі науковець відзначає, що матеріально-правова сутність права на

адміністративний позов становить право на задоволення адміністративного позову, а процесуально-правова сутність – знаходить своє відображення у праві на звернення з адміністративним позовом [79, с. 6], чим власне протирічить сам собі.

Про рівнозначність понять «право на адміністративний позов», «право на пред'явлення адміністративного позову», «право на звернення з адміністративним позовом» відзначає також Осадчий Ю. Він зауважує, що оскільки правовим засобом, у якому міститься інформація про публічно-правовий спір і який порушує діяльність адміністративного суду по розв'язанню такого спору і тим самим по захисту прав, свобод та інтересів, реалізації повноважень є адміністративний позов, право на звернення до адміністративного суду за вирішенням публічно-правового спору традиційно у спеціальній літературі пов'язується із правом на адміністративний позов [139, с. 401–402].

На тотожність понять «право на звернення до адміністративного суду із адміністративним позовом» та «право на адміністративний позов» звертає увагу також Кобилянський К. [80, с. 109]. З даною позицією не погоджується Поворознюк М., на його думку способом реалізації права на адміністративний позов є звернення громадянина до суду з адміністративним позовом за захистом своїх порушених прав, свобод або законних інтересів у сфері публічно-правових відносин, який у встановленому КАС України порядку здійснення судочинства в адміністративних судах розглядає позовні вимоги позивача і дає відповідь у судовому рішенні. Реалізація права на звернення до суду з адміністративним позовом шляхом подання позовної заяви в суд першої інстанції є встановленою КАС України процесуальною формою реалізації громадянином права на адміністративний позов [160, с. 122]. Тобто Поворознюк М. розглядає «право на звернення до суду з адміністративним позовом» як процесуальну складову «права на адміністративний позов», з чим погоджуємося і ми.

Тобто і «право на захист в адміністративному судочинстві», і «право на адміністративний позов», як похідні від конституційного права на судовий захист, мають дуалістичну природу, враховуючи яку, виникає наукова дискусія щодо категоріального визначення їх процесуальної складової, оскільки матеріально-правову складову більшість вчених визначає як отримання судового захисту своїх порушених прав, свобод та законних інтересів, задоволення позовних вимог (задоволення позову). На думку Закаленко О. право на позов в процесуальному розумінні є правом на пред'явлення адміністративного позову, тобто право на звернення до суду з вимогою про захист [68, с. 335–336]. Автори монографії «Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика» [25] процесуальною складовою адміністративного позову також визначають пред'явлення адміністративного позову.

З чого виникає питання як співвідносяться «право на звернення до суду» та «право на пред'явлення позову». В цивільному процесі право на звернення до суду існує та може бути реалізоване не тільки в межах позовного провадження, а й в окремому та наказному, тоді коли право на пред'явлення позову зумовлюється виключно позовним провадженням. Полюк Ю. відзначає, що в межах цивільного процесуального законодавства право на пред'явлення позову існує та реалізується тільки в межах суду першої інстанції, у той час як право на звернення до суду не вичерпується зверненням до суду першої інстанції, оскільки поширюється на кожен ланку інстанційної судової системи України (п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції). Процесуальною формою реалізації права на пред'явлення позову виступає тільки позовна заява, тоді як право на звернення до суду реалізується шляхом подання як позовної заяви (позовне провадження), так і заяви (наказне, окреме провадження, про перегляд судового рішення чи ухвали за нововиявленими та винятковими обставинами) та скарги (апеляційний перегляд та касаційне оскарження) [164, с. 61].

Що ж стосується співвідношення цих понять в адміністративному судочинстві, мову потрібно вести саме про звернення до адміністративного

суду з адміністративним позовом. Адже КАС України чітко розділяє позовне провадження (Розділ II КАС України «Позовне провадження») та перегляд судових рішень: ст. 13 «Право на перегляд справи та оскарження судового рішення», розділ III «Перегляд судових рішень» (ст. 293 «Право на апеляційне оскарження», ст. 328 «Право на касаційне оскарження»), отже мова уже йде саме «про право на оскарження судового рішення». Тобто до структури права на захист в адміністративному судочинстві, якщо розглядати його за інстанційним підходом, належить право на позов, право на апеляційне оскарження, право на касаційне оскарження.

Гнап Д., також не погоджуючись з позицією щодо виокремлення окремо звернення до адміністративних судів апеляційної, касаційної інстанцій визначає, що судовий розгляд розпочинається відкриттям провадження у справі та закінчується у разі досягнення поставлених цілей, виконанням судового рішення. Враховуючи означене, до суду звертаються один раз, а всі подальші дії є процесом, зокрема по оскарженню судового рішення [45, с. 27].

Ситников О. відмічає, що в КАС України хоча й використовується переважно термін «позовна заява», проте в окремих статтях зустрічається категорія «адміністративний позов» (*вочевидь маючи на увазі ст.ст. 280, 281, 288 – 289-3, самі назви яких звучать як «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами...»*), причому, зазначає автор, зміст вказаних статей переконує, що означені терміни застосовуються як синонімічні. Водночас автор робить висновок, що «позовні заяви в адміністративному судочинстві запропоновано класифікувати за таким критерієм як суб'єкт звернення, що дає змогу виокремити: позов; позовну заяву; адміністративний позов; заяву», посилаючись при цьому зокрема на ст. 283 КАС України, в якій визначено, що провадження у справах за зверненням податкових та митних органів при здійсненні ними визначених законом повноважень здійснюється на підставі *заяви* таких органів. Разом з тим автор не посилається на ст. 269 КАСУ, якою визначено, що у справах, визначених зокрема ст. 283, заявами по суті справи є позовна заява та відзив на позовну заяву (відзив). Ст. 159 «Види та

зміст заяв по суті справи» так само визначає, що заявами по суті справи зокрема є позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив). Всупереч ст. 159, яка безпосередньо визначає види заяв по суті справи, ч. 3 ст. 263 «Особливості розгляду окремих категорій справ незначної складності» визначено, що заявами по суті справи уже є позов та відзив. Вищенаведене є відсутністю термінологічної визначеності в КАС України, а не існуванням чотирьох різних видів позовних заяв, як їх визначив Ситников О. (тим більше, що автор фактично говорить, що одним із видів позовної заяви є позовна заява...). «Позов» в адміністративному судочинстві та «адміністративний позов» – це одна й та сама категорія.

Підсумовуючи наведене в даному підрозділі, можемо сформулювати такі висновки.

Конституційне право на судовий захист та право на звернення до адміністративного суду знаходяться в безпосередньому тісному взаємозв'язку. Право на судовий захист виступає як суб'єктивне конституційне право та водночас конституційна гарантія реалізації інших прав і свобод, що в процесі своєї реалізації трансформується в міжгалузеве поняття, адже механізм його реалізації визначається відповідним процесуальним галузевим законодавством. Водночас для того, щоб реалізувати конституційне право на судовий захист необхідно звернутися до суду за таким захистом.

Враховуючи складність і специфіку права на судовий захист, можна вести мову про його потенційний характер до моменту конкретного волевиявлення особи у вигляді звернення до суду, що підтверджує суб'єктивну природу цього права, оскільки по суті без конкретної реалізації цього права воно залишиться декларацією про право. Право на судовий захист безпосередньо надається і гарантується державою, але рішення стосовно його застосування чи незастосування належить особі шляхом її волевиявлення.

З моменту реалізації права на судовий захист у конкретній формі судочинства, в нашому випадку з моменту звернення до адміністративного суду, дане право можна охарактеризувати як таке, що має характер фактичний.

В процесі своєї практичної реалізації конституційне право на судовий захист трансформується в «право на звернення до адміністративного суду за захистом» або ж «право на захист в адміністративному судочинстві», яке, в свою чергу, реалізується через «право на звернення до адміністративного суду» шляхом пред'явлення адміністративного позову. «Право на судовий захист» та «право на звернення до адміністративного суду» – це цілком самостійні але взаємопов'язані категорії, котрі відрізняються одне від одного за суб'єктами, моментом виникнення та змістом. При цьому право на судовий захист є правом найбільш загального порядку по відношенню до інших досліджуваних в цьому підрозділі прав.

Право на захист в адміністративному судочинстві, як і право на адміністративний позов, мають дуалістичну правову природу, що характеризується процесуально-правовим та матеріально-правовим аспектами. Процесуально-правовий аспект цих прав розкривається через адміністративно-процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до адміністративного суду (пред'явлення адміністративного позову). Механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду залежить від цілої низки обставин, які визначаються як умови та передумови права на звернення до адміністративного суду. Водночас звернення до адміністративного суду не гарантує задоволення вимог в аспекті отримання захисту (задоволення позову) як матеріально-правового аспекту права на захист в адміністративному судочинстві (права на адміністративний позов), що свідчить про взаємопов'язаність та взаємозалежність процесуального та матеріального аспектів.

Враховуючи наведене, можна виділити такі групи співвідносних понять:

1) «право на захист в адміністративному судочинстві» та «право на адміністративний позов» як похідні від конституційного права на судовий захист;

2) «право на звернення до адміністративного суду» та «право на пред'явлення адміністративного позову», що відображають процесуально-

правовий аспект «права на захист в адміністративному судочинстві» та «права на адміністративний позов».

Отже право на звернення до адміністративного суду – це самостійне суб'єктивне процесуальне право, механізм реалізації якого врегульований нормами КАС України та зумовлений низкою нормативно передбачених умов та передумов і здійснюється суб'єктом реалізації права на звернення до адміністративного суду шляхом активних процесуальних дій, направлених на порушення діяльності адміністративного суду з метою здійснення правосуддя в адміністративній справі щодо захисту прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин.

1.2. Адміністративна юстиція як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин

Ст. 3 Конституції України проголошено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Мартін Штайнкюлер, суддя Федерального адміністративного суду Німеччини відзначає, що треба вважати недостатнім, якщо держава лише визнаватиме існування прав людини. Вона повинна і покликана їх активно захищати. Як правило той, хто має владу – чи завдяки приналежності до панівної більшості, чи з огляду на те, що йому вдається реалізувати свої інтереси всупереч інтересам більшості (наприклад, завдяки фізичній або економічній перевазі), – не потребує прав людини. Тому права людини переважно діють на захист та на користь меншості та/або слабких. Вони спрямовуються проти тих сил, які внаслідок їх правового та/або фактичного владного становища спроможні визначати умови життя окремої особи – також

проти її бажання. З огляду на зазначене вище права людини повинні передусім обмежувати, проте також і визначати порядок діяльності держави [297, с. 34–35].

Обравши європейський вектор розвитку, Україна визнала обов'язок не тільки встановлення та дотримання міжнародних стандартів демократичних перетворень суспільства, проголошення та визнання прав і свобод людини і громадянина, але й створення дієвого та ефективного механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Комплексний підхід щодо становлення правової держави та демократичного урядування передбачає зміщення балансу пріоритетів у співвідношенні між державою та особою на користь останньої та наявності дієвого інституту відповідальності держави перед особою, як однієї з основних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, закріплених на конституційному рівні. Практична реалізація цього інституту неможлива без функціонування налагодженого та доступного механізму адміністративної юстиції, значення якої в цьому контексті набуває особливого значення.

Проблематиці загально-теоретичного обґрунтування змісту та особливостей адміністративної юстиції в Україні та її окремих складових присвячені наукові праці таких вітчизняних науковців як: Авер'янов В., Бевзенко В., Битяк Ю., Вовк. П., Комзюк А., Косінов С., Кравчук В., Куйбіда Р., Мельник Р., Осадчий А., Пасенюк О., Педько Ю., Решота В., Смокович М., Стефанюк В., Сьоміна В., Тарануха В., Тертичний В., Щавінський В. та ін. Незважаючи на те, що означена проблематика не є новою і питанням адміністративної юстиції в Україні присвячена чимала кількість наукових розвідок, на сьогодні в спеціальній науковій літературі спостерігається відсутність єдиного науково-теоретичного підходу до розуміння змісту та особливостей адміністративної юстиції, що зумовлено також і відсутністю визначення цієї теоретико-правової категорії на законодавчому рівні. Більше того, велика кількість наукових праць з даної тематики була опублікована до

прийняття Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), тому є певною мірою застарілими і потребують переосмислення в аспекті чинного законодавства України.

Що ж являє собою концепт «адміністративна юстиція»? З цього приводу варто навести думку Тодики Ю., який зазначав, що в процесі тлумачення зміст понять розкривається через знання мови, якою вони сформульовані, знання про системні зв'язки цих понять, їх походження і функціонування. Тлумачення, як будь-який процес мислення, підкоряється законам і правилам логіки, тобто кожне положення, що інтерпретується, має бути обґрунтованим, доведеним [263, с. 52]

Даний термін має латинське походження. Латинсько-український словник перекладає *iustitia* як справедливість, правосуддя, в корені цього слово лежить термін *jus, juris* – право [108]. Тлумачний словник української мови визначає юстицію як: 1) суд, судова діяльність держави; правосуддя; 2) сукупність державних органів, що займаються судочинством [244, с. 617].

При цьому сам по собі термін «адміністративна юстиція» на думку науковців внутрішньо суперечливий, тому що поєднує різні за своєю сутністю поняття «адміністрація» і «юстиція». Адміністрація у розумінні діяльності – це управління, допомога (з погляду характеру діяльності), а в організаційному плані – це виконавчо-розпорядчі органи державного управління і їх посадові особи [81, с. 21]. Тобто в буквальному розумінні «адміністративна юстиція» – це «правосуддя, яке належить до управління» [248, с. 49]. З наведеного вбачається, що адміністративна юстиція пов'язана саме з діяльністю органів судової влади.

Говорячи про судову владу як першоджерело сприйняття адміністративної юстиції, ми не можемо не вказати про її тісний зв'язок із концепцією самообмеження влади. Остання є однією із ключових засад демократичного розвитку держави. І саме адміністративна юстиція фактично забезпечує дію одного із «приводних ременів» демократії, – здійснюючи

судовий контроль за діями чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень [300, с. 59].

В цілому адміністративну юстицію зазвичай розглядали й продовжують розглядати як необхідний елемент правової держави, у переліку принципів якої проголошувалася гарантованість прав і свобод громадян від неправомірних дій органів публічної, передусім виконавчої влади, з урахуванням соціальних, політичних умов і правових традицій. Учення про адміністративну юстицію знайшло визнання в наукових і політичних колах різних держав і сприймалося як прогресивний правовий інститут, нерозривно пов'язаний із правовою державою. Уже в позаминулому столітті науковці чітко визначили основну ідею адміністративної юстиції – захист людини, яка перебуває у відносинах із публічною владою. Відтоді й досі інститут адміністративної юстиції – один із найбільш дієвих способів обмеження влади, виробленим людством у процесі утвердження принципу верховенства права у відносинах між публічною адміністрацією та приватними особами [14, с. 52–53].

Адміністративна юстиція стала складатися в більшості країн у другій половині XIX ст. Вона формувалася в різних країнах індивідуально, з урахуванням наявних соціальних умов і традицій, зазнаючи впливу усталених на той період пануючих теоретичних поглядів. У результаті цього системи адміністративної юстиції, що склалися в деяких країнах, істотно відрізняються одна від одної. Ці розходження серйозно ускладнюють можливість визначення самого поняття «адміністративна юстиція» [81, с. 21].

На думку вчених, залежно від виду органів, що вирішують публічно-правові спори, та процесуальної форми їх розв'язання вирізняють чотири моделі адміністративної юстиції. Перша, так звана адміністративна, або французька, модель, передбачає, що законність, обґрунтованість та доцільність прийняття і виконання актів управління перевіряють адміністративні суди, які підтримують багатоаспектні, органічні зв'язки з апаратом управління. Інша, адміністративно-судова, або німецька, модель, характеризується тим, що публічно-правові спори вирішують спеціалізовані адміністративні суди, які

становлять єдину систему і незалежні у здійсненні правосуддя від адміністрації та функціонуючих у країні інших судових установ. Перша і друга моделі характеризуються тим, що судовий розгляд відбувається відповідно до спеціальних процесуальних правил, придатних для розв'язання конфліктів, що виникають з відносин між представниками влади і підвладними їм суб'єктами. Квazісудова, або англосаксонська, модель адміністративної юстиції характеризується утворенням спеціальних трибуналів, які репрезентують виконавчу владу і підконтрольні судам загальної юрисдикції. Такі трибунали вирішують публічно-правові спори за правилами, максимально наближеними до судових процедур. Остання, так звана загальносудова, модель передбачає, що скарги на дії, бездіяльність, рішення органів управління вирішують загальні суди, використовуючи при цьому правила, розміщені в цивільному процесуальному законі. Така модель донедавна існувала і в Україні [123]. Тобто основна відмінність між наведеними моделями полягає у суб'єктному складі органів адміністративної юстиції, спільним же є основне призначення адміністративної юстиції – захист прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин.

«Точкою відліку» для повноцінного функціонування вітчизняного інституту адміністративної юстиції в її сучасному вигляді стало прийняття Кодексу адміністративного судочинства України [82]. Як відзначає Смокович М. саме цей нормативно-правовий акт став поштовхом до початку діяльності адміністративних судів і до розвитку системи адміністративних судів. І найголовніше, став тим інструментом, який сприяє захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина у нашій державі. Це стало величезним успіхом для українського суспільства, адже в усіх країнах, у тому числі в Україні, адміністративна юстиція – це надбання. Це результат боротьби суспільства, боротьби українського народу за те, щоб виконувати свої конституційні функції щодо контролю за владою. Конституцією прямо передбачено, що український народ контролює владу, але для цього необхідні інструменти. Таким інструментом і стали адміністративні суди [247].

Основні теоретико-правові підходи до розуміння адміністративної юстиції можна об'єднати в декілька груп, в яких, в залежності від поставлених дослідниками завдань, в тій чи іншій мірі превалює один або поєднуються декілька аспектів змісту адміністративної юстиції як інституту судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. Отже, адміністративна юстиція розглядається вітчизняними науковцями як:

1) інструмент захисту прав та свобод людини і громадянина (Муза О. [128], Смокович М. [248]);

2) самостійна галузь правосуддя (автори видання «Адміністративна юстиція: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді» за загальною редакцією Пасенюка О. [2, с. 84], автори навчального посібника «Адміністративний процес України» Комзюк А., Бевзенко В., Мельник Р. [89], Педько Ю. [157], Георгієвський Ю. [43], Осадчий А. [140], Шерстюк Г [295, с. 231]);

3) система спеціалізованих судових органів (Стефанюк В. [254], автори навчального посібника «Адміністративне судочинство» за загальною редакцією Коломоєць Т. [86], Кузьменко О. [102], Решота В. [215], Сьоміна В. [256, с. 49], Козинець І, Деркач Є. [84, с. 493]);

4) особливий порядок вирішення спорів (Шемшученко Ю. [305, с. 47], Бевзенко В. [15, с. 17–18], автори підручника «Адміністративне право» за редакцією Битяка Ю., Гаращука В., Зуй В. [24], Миронюк Р. [123], Щавінський В. [301], Сокурєнко О. [251, с. 166];

5) вид правового контролю (Сергейчук О. [237, с. 27], Юрченко В. [306, с. 112], Георгієвський Ю. [43]).

Водночас більшість науковців погоджується з тим, що сутність адміністративної юстиції полягає в сукупності трьох аспектів, які в науковій літературі здебільшого визначаються як матеріальний, процесуальний та організаційний. Але, намагаючись сформулювати саме визначення «адміністративної юстиції», маючи на увазі триблоковий зміст досліджуваної категорії, автори так чи інакше на перший план ставлять один із аспектів, що

автоматично переводить два інших аспекти на другий план і відповідно звужує зміст та спотворює саму сутність адміністративної юстиції. Для прикладу наведемо такі визначення адміністративної юстиції, надані вітчизняними науковцями:

– Педько Ю. – *особливий різновид правосуддя, що передбачає діяльність адміністративних судів щодо розгляду та вирішенню адміністративного спору, який ініціюється шляхом оскарження протиправних дій чи бездіяльності органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, у відповідності з правилами адміністративного судочинства [157] (на першому плані процесуальний аспект);*

– Шерстюк Г. – *реалізація адміністративними судами адміністративного судочинства, що визначає появу в учасників справи адміністративної юрисдикції комплексу процесуальних дій, якими утворюється адміністративний процес [295, с. 231] (на першому плані процесуальний аспект);*

– Стефанюк В. – *система судових органів, які контролюють дотримання законності у сфері державного управління шляхом вирішення в адміністративному процесуальному порядку публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку зі зверненнями фізичних чи юридичних осіб до органів державного управління або їх посадових чи службових осіб [254] (на першому плані організаційний аспект);*

– Кузьменко О. – *система спеціальних судових органів, які створені для розгляду і вирішення суперечок про право, у визначеній законодавством процесуальній формі, що виникають з приводу діяльності публічної адміністрації між громадянами чи юридичними особами, з одного боку, і органами публічної адміністрації, їхніми посадовими особами, – з другого, у результаті цього може бути прийняте рішення про визнання недійсності і (чи) скасування незаконного акта чи інше відновлення порушеного суб'єктивного права зацікавленої особи [102] (на першому плані організаційний аспект);*

– Сьоміна В. – *система спеціальних судових органів*, які створені для розгляду і вирішення спорів у визначеній законодавстві процесуальній формі, що виникають у сфері діяльності публічної адміністрації між громадянами чи юридичними особами, з одного боку, і органами публічної адміністрації, їх посадовими особами, з іншого, внаслідок чого може бути прийняте рішення про визнання недійсності і (чи) скасування незаконного акту чи інше відновлення порушеного суб'єктивного права зацікавленої особи [256, с. 49] *(на першому плані організаційний аспект)*;

– Бевзенко В. – *встановлений законом порядок розгляду й вирішення в судово-процесуальній формі справ*, які виникають у сфері державного управління між громадянами чи юридичними особами, з одного боку, та органами виконавчої влади й місцевого самоврядування (посадовими особами) – з іншого, здійснюваний загальними або спеціально створеними для вирішення правових спорів судами [15, с. 17–18] *(на першому плані процесуальний аспект)*;

– Миронюк Р. – *це встановлений законом порядок розгляду і вирішення в судовій процесуальній формі справ*, що виникають у сфері державного управління між громадянами чи юридичними особами, з одного боку, та органами виконавчої влади і місцевого самоврядування (посадовими особами), – з іншого, здійснюваний загальними або спеціально створюваними для вирішення правових спорів судами [123] *(на першому плані процесуальний аспект)*;

– Щавінський В. – *особливий порядок вирішення публічно-правових спорів* за допомогою системи адміністративних судів, створених з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин [301] *(на першому плані процесуальний аспект)*;

– Сокурєнко О. – *встановлений законом порядок розгляду й рішення в судовій процесуальній формі справ*, які виникають в області державного керування між громадянами або юридичними особами, з одного боку, і органами державного керування (посадовими особами), – з іншої,

здійснюваний загальними або спеціально створюваними для рішення правових суперечок судами [251, с. 166] (*на першому плані процесуальний аспект*).

Більше того, у всіх наведених визначеннях матеріальний аспект, який «обумовлюється природою правового спору, у вирішенні якого існує потреба» [81, с. 24] взагалі зникає або відходить на останній план. Тому в межах даного підрозділу ми пропонуємо розглянути адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин шляхом характеристики складових адміністративної юстиції, які ми пропонуємо визначати як функціонально-змістовну, організаційно-інституційну та процесуальну, та виокремлення на цій основі характерних особливостей адміністративної юстиції в Україні.

В першу чергу для з'ясування змісту та особливостей сучасного інституту адміністративної юстиції в Україні потрібно дослідити її функціонально-змістовну складову, тобто, що є предметом адміністративної юстиції, яка правова природа спорів, що потребують вирішення, їх суб'єктний склад.

Функціонально-змістовна складова адміністративної юстиції пов'язана із публічно-правовою природою спорів. Ч. 2 ст. 4 КАС України визначає, що публічно-правовий спір – спір, у якому: 1) хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; 2) хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; 3) хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи.

Окрім того, відповідно до ч. 2 ст. 19 юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи: 1) що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; 2) що мають вирішуватися в порядку кримінального

судочинства; 3) про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених цим Кодексом; 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) громадського об'єднання, саморегулювальної організації віднесені до його (її) внутрішньої діяльності або виключної компетенції, крім справ у спорах, визначених п.п. 9, 10 ч. 1 цієї статті. Адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду (ч. 3 ст. 19).

Рябченко О. звертає увагу, що вирішуючи питання розмежування адміністративної і конституційної юрисдикцій, доцільно виокремити основну відмінність між конституційними і адміністративними правовідносинами, яка полягає у їх змісті. Хоча обидва види правовідносин виникають у сфері діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування і пов'язані з організацією їх діяльності, проте конституційні правовідносини мають державно-політичний, а адміністративні – організаційно-регулятивний зміст. Саме такий аналіз дозволяє уникнути існуючих проблем щодо навантаження Конституційного Суду України справами, на визначення відповідності конституційній юрисдикції яких втрачається час, який міг би бути витраченим на розгляд значущих для гарантування конституційності в державі справ [234, с. 74].

В постанові Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» [182] наголошується, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення. Для розгляду спору адміністративним судом необхідно встановити його публічно-правовий зміст (характер). Для з'ясування характеру спору суди повинні враховувати, що протилежним за змістом є приватноправовий спір. Це означає, що в основі розмежування спорів лежить поділ права на публічне та приватне. Вирішуючи питання про віднесення

норми до публічного права, а спору до публічно-правового, суди повинні враховувати загальнотеоретичні та законодавчі критерії. Суди повинні звертати увагу на те, що спір набуває ознак публічно-правового за умов наявності серед суб'єктів спору публічного органу чи посадової особи, а й здійснення ним (ними) у цих відносинах владних управлінських функцій [182]. Отже, основними ознаками публічно-правового спору є те, що хоча б одна сторона спору є суб'єктом владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у спірних правовідносинах владних управлінських функцій.

Бевзенко В. підкреслює, що про належність (неналежність) конкретного публічно-правового спору до юрисдикції адміністративного суду, її відмежування від інших видів судової юрисдикції можна судити за сукупною наявністю зовнішніх ознак публічно-правових відносин, з яких цей спір виник. Саме такі ознаки і є критеріями адміністративної юрисдикції. Відсутність принаймні одного з критеріїв унеможливорює висновок про належність конкретного публічно-правового спору до юрисдикції адміністративного суду. Критеріями адміністративної юрисдикції він визначає такі: 1) публічно-правові (адміністративно-правові) відносини; 2) рішення, дії, бездіяльність суб'єктів владних повноважень або виконання носіями публічних повноважень обов'язків, передбачених законодавством; 3) присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень, суб'єкта делегованих повноважень або носія публічних повноважень; 4) здійснення суб'єктом адміністративного повноваження, спір про право чи обов'язок у сфері публічного адміністрування; 5) законодавство, яке закріплює повноваження суб'єктів у сфері публічного адміністрування (адміністративне законодавство чи адміністративна норма, якими врегульовано спірні правовідносини) [16].

На думку Щавінського В. під публічно-правовим спором як однією із найважливіших категорій адміністративного судочинства слід розуміти юридичний конфлікт, що виник між органом публічної адміністрації при реалізації ним владних повноважень та фізичною чи юридичною особою, права

якої порушені діями чи бездіяльністю органу публічної адміністрації [302, с. 75]. Дане визначення вважаємо не зовсім коректним, адже відповідно до п. 4 ст. 5 КАС України суб'єкти владних повноважень мають право звернутися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України. А ч. 1 ст. 19 КАС України визначає, що юрисдикція адміністративних судів зокрема поширюється на справи у публічно-правових спорах: 1) між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; 2) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом. Ч. 4 ст. 46 КАС України визначає перелік випадків, коли громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень.

Водночас основним завданням адміністративного судочинства відповідно до ст. 2 КАС України, є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Наведені положення КАС України доволі часто піддаються критиці з огляду на невідповідність основному завданню адміністративного судочинства. Так, Тарануха В. вважає, що віднесення до компетенції адміністративних судів спорів за зверненнями суб'єктів владних повноважень не зовсім відповідає основному завданню адміністративного судочинства, адже цей правозахисний механізм створювався для захисту фізичних та юридичних осіб від свавілля влади, а не як ще один державний репресивний орган [211, с. 27; 257, с. 144]. Окремі вчені дотримуються точки зору, що це «суперечить самій ідеології адміністративної юстиції, яка не повинна вирішувати будь-які справи проти людини» [1].

З огляду на наведене у науковій літературі виникають дискусії з приводу того, чиї все ж таки права та законні інтереси мають захищатися в адміністративному судочинстві?

Щавінський В. з цього приводу констатує, що у рамках адміністративного судочинства захищаються не лише інтереси особи, але і певною мірою інтереси держави [299, с. 104]. Смокович М. стверджує, що незалежно від того, яку позовну вимогу висунуто, суд превентивно захищатиме права та інтереси підвладної особи, якщо визнає позов владного суб'єкта безпідставним. При цьому завдання адміністративного судочинства виконуються якнайкраще: якщо відповідачем є підвладна особа, то її права ще не порушено, а суд, установивши на стадії розгляду справи незаконність дій суб'єкта владних повноважень, припинить такі дії шляхом постановлення рішення про відмову в задоволенні його позову [250]. Схожої думки дотримується Педько Ю., він зазначає, що публічний інтерес є лише загальним атрибутом (критерієм) справ, які підвідомчі адміністративним судам, а захищатися при цьому безпосередньо, тобто в першу чергу, буде приватний інтерес, реалізація якого була обмежена або унеможливлена представником (виразником) публічного інтересу, в якості якого завжди повинен виступати суб'єкт публічно-владних повноважень. Захищаючи публічний інтерес, суд має забезпечувати передусім правомірність реалізації публічно-владних повноважень відповідних суб'єктів у взаємовідносинах із невладними суб'єктами [155, с. 153].

Особливості публічного інтересу як об'єкта адміністративно-судового захисту відображено у постанові Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р. у справі № 810/2763/17 як сукупності приватних інтересів, тобто важливу для значної кількості фізичних і юридичних осіб потребу, яка, відповідно до законодавчо встановленої компетенції, забезпечується суб'єктами публічної адміністрації [171]. Наведене на наш погляд цілком відповідає основному завданню адміністративного судочинства визначеному у ст. 2 КАС України, тобто з однієї сторони публічний інтерес забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів

юридичних осіб, а з іншої – захист приватних прав, свобод та інтересів розглядається як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний.

Радчук А., досліджуючи завдання та функції адміністративного судочинства у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень дійшов висновку, що завданнями адміністративного судочинства у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень є: забезпечення публічного інтересу держави в разі його порушення приватними особами; недопущення зловживання суб'єктами владних повноважень своїм правом щодо звернень до адміністративного суду; захист публічного інтересу держави та нейтралізація порушень прав, свобод та інтересів осіб; вирішення в судовий спосіб суперечок між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень у різних сферах суспільного життя. Отже, на думку науковця, що стосується співвідношення зазначених завдань адміністративного судочинства із завданням адміністративного судочинства, визначеним у статті 2 КАСУ, то з доктринальної точки зору тут немає жодних суперечностей. Так само, як і у справах за позовами фізичних чи юридичних осіб, в яких оскаржуються рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень відбувається захист прав фізичних чи юридичних осіб. Але механізм захисту тут є принципово іншим. У справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень адміністративний суд мусить не допустити порушення прав і свобод фізичних чи юридичних осіб, до яких мають бути застосовані різноманітні заходи примусу. Тобто тут здійснюється, так би мовити, превентивний захист [211, с. 58].

Осадчий А. відзначає, що під час звернення до адміністративного суду суб'єктів владних повноважень з позовом до фізичної чи юридичної особи суд здійснює попередній контроль за правомірністю рішення чи дії суб'єкта владних повноважень – вимоги суб'єкта владних повноважень задовольняються судом за умови, якщо ними не порушуються права, свободи, інтереси особи. Відповідно у рішенні адміністративного суду зазначаються не способи

судового захисту прав, свобод, інтересів особи, а санкціонується прийняття певних рішень чи вчинення певних дій суб'єктом владних повноважень [140, с. 40]. На думку Тертичного В. та Кравчука В., розглядаючи справи такої категорії, суд виконує, по суті, контрольну функцію, перевіряє, чи є передбачені законом підстави для стягнення, припинення та інших дій, про які просить позивач. Завдання судочинства тут полягає в недопущенні безпідставного обмеження прав особи суб'єктом владних повноважень [260]. Навіть у випадку, коли розгляд справи ініціюється представником влади, суд повинен застосовувати запроваджені КАС України правила з метою захисту прав, свобод та інтересів осіб, не уповноважених управляти поведінкою інших суб'єктів. Іншими словами, під час розгляду справи суду належить перевіряти діяльність представників влади, а не оцінювати поведінку підвладних осіб [158].

У зв'язку з наведеним варто зазначити, що ще в 1997 р. у рішенні Конституційного Суду України було сформульовано правову позицію, за якою однією з найважливіших тенденцій розвитку законодавства в контексті ст. 55 Конституції України є розширення сфери судового захисту, в тому числі *судового контролю* за правомірністю і обґрунтованістю рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [220]. У свою чергу Концепцією адміністративної реформи 1998 р. було визначено необхідність «здійснення *судового контролю* за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб, насамперед з позиції забезпечення поваги до особи та справедливості», як один із заходів реформування, що ґрунтуються на вироблених світовою практикою принципів засадах функціонування виконавчої влади у демократичній, соціальній, правовій державі [95].

Також хочемо звернути увагу на висновки Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія): «Правовладдя пов'язане не лише з людськими правами, а й із демократією... за людськими правами стоїть прагнення захистити людей від свавільних і надмірних втручань у їхні свободи

та забезпечувати людську гідність; правовладдя сфокусовано на обмеженні публічної влади та *незалежному контролю її здійснення*. Правовладдя просуває демократію, запроваджуючи підзвітність тих, кого наділено публічною владою, та охороняючи людські права, завдяки чому меншість має захист від свавільних дій правлячої більшості [60, с. 12]; «з точки зору дотримання прав людини, *адміністративна юстиція є важливим елементом у процесі контролю за здійсненням державного управління*» [61, с. 5]. Отже здійснення зовнішнього судового контролю адміністративними судами, як характерна особливість інституту адміністративної юстиції, полягає у контролі за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень.

Процесуальна складова адміністративної юстиції традиційно пов'язується з особливим порядком вирішення публічно-правових спорів. Виходячи з нормативного визначення адміністративного судочинства в КАС України як «діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ» (п. 5 ч. 1 ст. 4) вбачається, що адміністративне судочинство – це процесуальна форма реалізації адміністративної юстиції.

Одним із перших на цей аспект звернув увагу Педько Ю., який розглядав адміністративне судочинство як процесуальний аспект адміністративної юстиції [156, с. 164]. Незважаючи на те, що цей підхід було сформовано ще до прийняття КАС України, він не втрачає своєї актуальності і знаходить підтримку у новітніх наукових розробках. Так, наприклад, Осадчий А. погоджується із тим, що адміністративне судочинство виступає як процесуальний складник адміністративної юстиції – форма реалізації цього різновиду правосуддя [40, с. 197; 140, с. 38].

Варто зауважити, що адміністративне судочинство не копіює традиційні галузі правосуддя, а має свої характерні процесуальні особливості, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин. Зокрема такими особливостями є

застосування в адміністративному судочинстві «презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, а також окремі процесуальні права суду в зборі та дослідженні доказів.

Так у Рішенні Конституційного суду України від 9 вересня 2010 р. № 19-рп/2010 зазначається, що конституційний принцип спеціалізації, відповідно до якого утворено систему адміністративних судів, зумовив впровадження властивого йому порядку судочинства. Цей порядок у порівнянні з цивільним судочинством має відмінності в процесуальних правах і обов'язках як осіб, які беруть участь у справі, так і суду в зборі та дослідженні доказів, що має забезпечити процесуальні можливості захисту прав, свобод та інтересів позивача у спорі із суб'єктом владних повноважень. В адміністративному судочинстві, на відміну від цивільного судочинства, діє принцип офіційності, який полягає в активній позиції суду щодо з'ясування всіх обставин у справі (ч. 4 ст. 9, ч. 4 ст. 77 КАС України). В адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача (абз. 1 ч. 2 ст. 77 КАС України), а в цивільному судочинстві кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 Цивільного процесуального Кодексу України). Якщо учасник справи без поважних причин не надасть докази на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які він посилається, суд вирішує справу на підставі наявних доказів (ч. 6 ст. 77 КАС України). Цивільне процесуальне законодавство не встановлює для суду таких повноважень. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 2 ст. 9 КАС України). Цивільне процесуальне законодавство не встановлює для суду таких повноважень [226].

Водночас маємо констатувати, що нещодавно в КАС України було внесено зовсім не позитивні зміни. Так, абз. 2 ч. 2 ст. 77 в редакції Закону № 1914-ІХ від 30 листопада 2021 р. має таке формулювання: «Суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі». У старій редакції КАС України абз. 2 ч. 2 ст. 77 був у такій редакції: «У таких справах суб'єкт владних повноважень не може посилається на докази, які не були покладені в основу оскаржуваного рішення, за винятком випадків, коли він доведе, що ним було вжито всіх можливих заходів для їх отримання до прийняття оскаржуваного рішення, але вони не були отримані з незалежних від нього причин».

Тобто, як зазначає Ханін С. тепер суб'єкт владних повноважень може подавати будь-які докази, в тому числі ті, які були отримані суб'єктом владних повноважень після прийняття рішень. Він абсолютно справедливо констатує, що такі положення є неприйнятними, оскільки вони дублюють зміст п. 4 ч. 5 ст. 44 КАС України, згідно з яким всі учасники справи зобов'язані подавати наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази. До того ж здійснюється підміна (спотворення) сутності раніше діючої редакції абз. 2 ч. 2 ст. 77 КАС України [282].

По-друге, нова редакція ст. 77 КАСУ порушує принцип правової визначеності, згідно якого обмеження основних прав людини й громадянина та втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями [282]. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дозволять особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної та передбачати юридичні наслідки своєї поведінки. Окрім того, порушується презумпція «винуватості» суб'єкта владних повноважень, по суті абз. 1 ч. 2 ст. 77 КАСУ дещо суперечить абз. 2 ч. 2 ст. 77 КАСУ. Порушення презумпції «винуватості» суб'єкта владних повноважень призводить до порушення завдань та засад адміністративного судочинства, а саме ч. 1 ст. 2 КАСУ. Варто додати, що презумпція «винуватості» суб'єкта владних

повноважень повністю відповідає практиці ЄСПЛ (наприклад, рішення ЄСПЛ від 23.07.2002 р. у справі «Компанія «Вестберга таксі Актієболаг» та Вуліч проти Швеції») [282]. Повністю погоджуючись із Ханіним С., маємо констатувати, що внесені зміни є величезним «кроком назад».

З процесуальною складовою адміністративної юстиції тісно пов'язана *інституційна складова*, яка на сучасному етапі розвитку адміністративної юстиції в Україні представлена системою адміністративних судів, що передбачено безпосередньо Конституцією України – з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (ч. 4 ст. 125). Означена інституційна складова одночасно є і характерною ознакою адміністративної юстиції в Україні, тобто мова йде про вирішення публічно-правових спорів не будь-якими органами, а спеціально створеними судовими органами – адміністративними судами.

Як зазначають Комзюк А., Мельник Р. та Бевзенко В. дані аспекти розуміння адміністративної юстиції являють собою єдність статичної і динамічної категорій відповідно, які органічно доповнюють одна одну, адже саме завдяки передбаченій законодавством системі адміністративних судів стає можливим здійснення адміністративного правосуддя [90, с. 67].

Запровадження й існування власне інституту адміністративних судів є найзначнішим досягненням правової держави, особливо тому, що право приймати рішення стосовно дій адміністративних органів було надано цим судам не без опору. Навіть сьогодні спосіб поповнення кадрового складу адміністративних судів, особливий статус їх представників, відмінний від статусу представників судів загальної юрисдикції, й відмінні принципи функціонування системи цих судів демонструють, як складно було державному чиновнику виконавчої гілки влади погодитися з тим, що його дії можуть стати об'єктом перегляду судів [3, с. 9; 232].

Отже з наведеного вбачається, що адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин слід розглядати саме в сукупності трьох тісно пов'язаних між собою складових

– функціонально-змістовної, процесуальної та інституційної, які власне розкривають зміст і визначають такі особливості адміністративної юстиції як складної теоретико-правової категорії:

1) головним завданням адміністративної юстиції є вирішення публічно-правових спорів з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, специфічний характер яких полягає в тому, що предметом захисту з однієї сторони виступають права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, які розглядаються як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний, а з іншої сторони предметом захисту є публічний інтерес, який забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб;

2) основними критеріями віднесення публічно-правового спору до адміністративної юрисдикції є обов'язкова присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у таких правовідносинах владних управлінських функцій, передбачених законодавством;

3) специфічний суб'єктний склад публічно-правових спорів, що має дуальний характер – позивачами можуть бути як фізичні та юридичні особи, так і суб'єкти владних повноважень у передбачених законодавством випадках;

4) здійснення органами адміністративної юстиції специфічного судового контролю за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень, зокрема «попереднього» контролю у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень щодо правомірності їх рішень, дій чи бездіяльності;

5) процесуальною формою реалізації адміністративної юстиції є адміністративне судочинство, яке має свої процесуальні особливості порівняно з іншими формами судочинства, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових

відносин, якими зокрема є застосування в адміністративному судочинстві «презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, активна позиція адміністративного суду щодо з'ясування всіх обставин у справі (принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі);

б) інституційна складова адміністративної юстиції, яка функціонує відповідно до конституційного принципу спеціалізації та представлена системою адміністративних судів, тісно пов'язана з процесуальною складовою, оскільки реалізація останньої забезпечується функціонуванням інституційної складової адміністративної юстиції.

1.3. Принципи та міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду

Регулятивні властивості принципів права, незважаючи на їх абстрактний характер, без перебільшення потрібно віднести до основних найзагальніших вихідних положень, засобів, правил, що визначають природу і соціальну сутність юридичного явища. Саме виникнення принципів права як загальносоціальних, зазначає Колодій А., є необхідною умовою наступного їх закріплення у вигляді юридичних принципів і норм [85, с. 11]. Їх формування і правове закріплення відбувається під впливом економіки, політики, моралі, ідеології, стану суспільного життя тощо. Такі категорії як добро, честь, совість, гідність, справедливість у всіх їх проявах є критеріями оцінки поведінки людей і знаходять своє відображення у нормах права, закріплюються ними і набувають сили закону, виконання їх є обов'язковим для усіх учасників суспільних відносин [55, с. 25].

Саме поняття «принципи» етимологічно походить від латинського «*principium*» під яким потрібно розуміти основу, початок чогось [253, с. 40].

Авторський колектив великого тлумачного словника сучасної української мови визначає «принцип» як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [33, с. 1125].

В юридичній енциклопедії за редакцією Шемшученка Ю. зазначають, що термін «принцип» вживається у різних значеннях: 1) основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [304, с. 110–111].

Фулей Т., узагальнюючи наукові підходи щодо визначення поняття принципи права, зазначає, що, усі наявні у юридичній літературі точки зору щодо цього поняття можна звести до двох, відповідно до яких принципи права розглядаються: 1) як основоположні ідеї, вихідні (керівні) засади, 2) як нормативні засади права, що визначають загальну направленість, основні особливості і найбільш суттєві риси правового регулювання [281, с. 19].

Для адміністративного судочинства як для судочинства, основним завданням якого є захист прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, цілком зрозуміла спрямованість принципів адміністративного судочинства, їх сутність. Вони виступають і гарантіями реалізації завдань судочинства, і гарантіями дотримання процесуальної форми цього захисту. Основна функція норм і принципів адміністративного процесуального права полягає в тому, щоб сприяти юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян та виконанню обов'язків усіма учасниками процесу [97, с. 155].

Кожен принцип адміністративного процесу виконує своє власне функціональне призначення. Разом із тим вони діють не окремо, а в певній сукупності, оскільки мають спільну мету – організувати діяльність судових органів, забезпечити правильний розгляд адміністративної справи, а також належне виконання прав та обов'язків усіх учасників процесу та ін. [29, с. 15].

З наукової точки зору доцільність дослідження принципів будь-якої галузі процесуального права полягає в тому, що останні належать до одних із фундаментальних категорій української юридичної науки та посідають пріоритетне місце в її понятійному апараті, виступають своєрідною «системою координат» наукового аналізу функціонування процесуальних правовідносин. Для процесуальних галузей права характерний більш високий ступінь узагальненості нормативних приписів, ніж у галузях матеріального права. Як зазначено на сторінках правничої літератури, дослідження будь-яких галузевих принципів права повинно здійснюватися з погляду їх походження, еволюціонування, правової природи, значення та практичної реалізації [165, с. 55]. Невипадково першопрохідцями, так званими «піонерами» у дослідженні проблем принципів у юридичній науці, історично виступають представники процесуальних галузей (належить до науки кримінально-процесуального права, де вчення про принципи виникло набагато раніше, ніж в інших підрозділах правознавства) [58, с. 55].

Капля О. відзначає, що принципи адміністративного судочинства – це цілком дієвий інструмент, використання якого важливе при вирішенні конкретних практичних питань (конкретних судових спорів). Вони не лише визначають зміст судочинства, його особливості й завдання, а й являють собою основу для судової практики. Вони відображають правові погляди сучасного суспільства і держави на цілі й завдання, способи і засоби діяльності органів адміністративної юрисдикції з розгляду й вирішення ними адміністративних справ. В українській правовій системі правові принципи варто розглядати як загальні нормативні приписи, на основі яких і відбувається правове регулювання, приймається конкретне юридичне рішення справи [76].

При цьому вчені стверджують, що значення принципів полягає в тому, що їх втілення в судочинстві надає йому ознак правосуддя й навпаки – ігнорування веде до порушення права на судовий захист і, як правило, до неправосудності судових рішень. Крім того, принципи є ціннісним орієнтиром для надання тлумачення правилам адміністративного судочинства при їх застосуванні, а також усунення прогалин у них [87, с. 93] .

Досить повну класифікацію принципів адміністративного судочинства на наш погляд сформував Потапенко С., який здійснив класифікацію за такими критеріями: 1) за сферою поширення – загальноправові, галузеві, міжгалузеві; 2) за способом нормативного закріплення – принципи, закріплені у Конституції України або у законодавчих нормативно-правових актах і принципи, які реалізуються в судовій практиці і виводяться із положень законодавства про адміністративне судочинство; 3) за об'єктом впливу – принципи, які визначають процесуально-правову діяльність адміністративного суду і принципи, які визначають процесуальну діяльність осіб, які беруть участь у справі (сторін, третіх осіб, представників сторін і третіх осіб); 4) за предметом правового регулювання: а) принципи організації правосуддя (судоустрою і судочинства), а також функціональні (принципи процесуальної діяльності – судочинства); б) принципи, які визначають зміст процесуальної діяльності (офіційне з'ясування всіх обставин справи, диспозитивність, змагальність тощо); в) принципи, які визначають процесуальну форму виконання процесуальних дій (гласність, відкритість) [183, с. 407].

Автор також звертає увагу, що у загальній теорії права існує класифікація принципів і за способом їх матеріалізації у праві, зокрема: а) закріплені у нормативно-правових актах шляхом безпосереднього їх формулювання в нормах чи приписах права (текстуальне закріплення); б) шляхом виведення принципів права із змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення). Потапенко С. Відзначає, що така класифікація принципів має право на існування і в адміністративно-процесуальній науці, оскільки дозволяє підкреслити важливе процесуальне значення окремих конституційних

принципів адміністративного процесу. Але це зовсім не означає, що є різниця в силі імперативності, нормативності закріплених у Конституції та інших законах принципів, оскільки принцип – це завжди узагальнена сутність явища, а суті не буває більше або менше, її завжди буває стільки, щоб надати явищу предмету якісної самобутності [183, с. 405].

Так в Конституції України на рівні окремої статті (ст. 129) визначено загальні принципи судочинства: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення.

КАС України в свою чергу закріплює галузеві принципи – принципи здійснення адміністративного судочинства. Так ч. 3 ст. 2 КАС України визначено такі основні принципи адміністративного судочинства: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення.

Якщо розглядати звернення до адміністративного суду з погляду стадійності судового процесу є очевидним, що звернення до адміністративного суду характеризується власним процесуальним механізмом реалізації, який

відображає специфіку застосування засобів, форм та способів реалізації права на звернення до адміністративного суду, що визначають його сутність та характер процесуальних дій саме на цій стадії здійснення адміністративного судочинства. Тому слід зауважити, що не всі принципи з наведених вище мають місце при реалізації права на звернення до адміністративного суду, адже мова йде про саму можливість ініціювання судового процесу шляхом пред'явлення адміністративного позову. Наприклад такі принципи адміністративного судочинства як змагальність сторін, гласність, офіційне з'ясування всіх обставин у справі, обов'язковість судового рішення, забезпечення права на апеляційний перегляд справи та на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення не мають значення при реалізації права особи на звернення до адміністративного суду. Виходячи з аналізу положень КАС України щодо змісту цих принципів можна стверджувати, що вищенаведені принципи є характерними безпосередньо для судового розгляду справи, перегляду справи та оскарження судового рішення. А такі принципи як підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором та забезпечення обвинуваченому права на захист, закріплені в Конституції України, взагалі властиві виключно кримінальному процесу.

В першу чергу вважаємо за необхідне розглянути такий основоположний універсальний принцип як верховенство права (правовладдя), для з'ясування змісту якого слід звернутися до положень Доповіді Європейської комісії «За демократію через право», яка була схвалена Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). Як відзначається в доповіді, поняття верховенства права (або ж «правовладдя») (англ. «Rule of Law») заодно з демократією та людськими правами становить три підпори Ради Європи і його схвалено в преамбулі Європейської конвенції з людських прав. Його також виплекано у низці міжнародних інструментів із людських прав та в інших документах, що визначають міжнародні стандарти [62, с. 16].

Класичну концепцію або доктрину «Rule of Law» пов'язують з ім'ям професора Дайсі А. Саме за цим британським автором міцно утвердився титул класика доктрини верховенства права. Із кінця XIX ст. філософська та ідеологічна спрямованість, а також ключові складники (або ж елементи) класичної доктрини Дайсі А. залишаються незмінними, безвідносно до того, чи йдеться про національну доктрину англійського конституційного права, чи про доктрину, властиві іншим країнам англосаксонської системи права, чи про доктрину, яку застосовує навіть ЄСПЛ упродовж усієї своєї 50-річної діяльності. Єдине, що змінюється, – це обсяг знань про неї та її осучаснений зміст, збагачений як на основі національної юридичної практики різних країн англосаксонської системи (common law) і континентальної системи (civil law), так і завдяки науково-практичним розробкам, зокрема Міжнародної комісії юристів, так званому «м'якому праву» Ради Європи, а також судовій практиці ЄСПЛ у Страсбурзі та Суду Європейського Співтовариства у Люксембурзі [49, с. 212].

Вкрай важливим вважаємо звернути увагу на роз'яснення щодо тлумачення даного принципу Головатого С., який здійснив найбільш ґрунтовне та системне дослідження принципу та доктрини верховенства права (правовладдя) в українській юридичній науці. Вчений відзначає, що «у світі – ще з часів перших спроб Міжнародної комісії юристів винайти типову формулу сутнього змісту цього поняття у зв'язку із занесенням його до офіційних міжнародних документів (зокрема Всесвітньої декларації людських прав 1948 р.) – на рівні ООН відмовились від цієї справи, дійшовши висновку, що термін the rule of law слід сприймати як такий, що є «придатним для передавання в узагальненому вигляді поєднання ідеалів і практичного юридичного досвіду» стосовно «принципів, інститутів і процедур», котрі є «істотно важливими для захисту особи від свавільної влади держави» та які «надають особі можливість володіти людською гідністю». Головатий С. звертає увагу, що «своєрідний підхід до цього питання застосував український законодавець: як свідчать ухвалені ним акти, у низці випадків він вдався до спроб дати формальне

визначення поняття the rule of law (на що ніколи не наважувалися ні Міжнародна комісія юристів, ні Венеційська Комісія) шляхом визначення змісту конструкції «принцип верховенства права». Уперше таке формальне визначення в українському законодавстві постало, коли парламент ухвалив Кодекс адміністративного судочинства (від 6 липня 2005 року № 2747-IV). Тоді в ст. 8 КАС України записали так (наразі це ст. 6 у такому самому викладі): «Стаття 6. Верховенство права 1. Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. 2. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ» [46, с. 46–47]. Автор констатує, що «між українською офіційною й науковою конституційними доктринами – з одного боку, та практикою Венеційської Комісії – з другого, є істотна розбіжність у тлумаченні змісту цього принципу. Визначальний вплив на формування такої розбіжності й дотеперішню її наявність чинить рішення Конституційного Суду № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р.» [227], згідно якого права верховенство права визначено як панування права в суспільстві.

Головатий С. у своїх працях неодноразово звертає увагу, що сучасна вітчизняна академічна наука та Конституційний Суд України тлумачать принцип верховенства права не з позиції теорії природного права, звідки власне і постала сама концепція «Rule of Law» (яка виникла ще у Середньовіччі на основі концепцій природних прав людини та людської гідності особи, щоб «заперечити свавільне правління і обмежити владу тих, хто її здійснює») [47, с. 158], та яка є загальноприйнятою у практиці ЄСПЛ і в Західній юридичній доктрині загалом, а з позиції юридичного позитивізму (або радянського нормативізму). «Така тривала й глибока відірваність української практики від європейської становить реальну перешкоду на шляху утвердження в Україні правовладдя як європейської цінності» [46, с. 70].

Вчений підкреслює, що Конституційний Суд не спромігся побачити в словосполученні «верховенство права» нерозкладне поняття, яке відповідало б

сутності англійського «the rule of law», а побачив у ньому лише вираз, складений із двох слів. Тим самим, наголошує Головатий С., було спотворено значення англійського поняття «the rule of law» та унеможливлено його правдиве розуміння. Вчений не тільки запропонував визнати такий інтерпретаційний підхід хибною та неприйнятною методологією для пізнання сутності поняття «верховенство права» [50, с. 1395–1397, 1657–1663], але й висунув пропозицію застосовувати український однослівний відповідник, якому властиві ті переваги, що цілковито дозволяють усунути недоліки двослівного виразу, – правовладдя [121, с. 85; 126, с. 72].

Як позитивну тенденцію варто відмітити, що від 2020 р. Конституційний Суд України почав застосовувати тлумачення поняття «the rule of law» згідно з документами Венеційської Комісії. У Рішенні у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо конституційності припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 Суд сформулював комплексну юридичну позицію щодо сутності правовладдя [231; 238].

Так у наведеному рішенні Суду визначено, що однією із засад українського конституційного ладу є «верховенство права» (правовладдя), що його виражено через формулу: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» (частина перша статті 8 Конституції України). Українська формула правовладдя як засади національного конституційного ладу є двоскладовою: відповідно до першого складника «верховенство права в Україні визнається», відповідно до другого – «верховенство права в Україні діє». Другий складник «верховенства права» (правовладдя) висуває імператив його дієвості, тобто ефективності, чим, власне, здійснюється забезпечення його практичної значущості. Ідеться насамперед про сукупність національних інституцій, механізмів і процедур, що є доконечними для того, щоб особа була спроможною володіти людською гідністю та захистити себе від свавільних дій

держави (її органів і посадових осіб). Цей складник спрямовано здебільшого на вимогу щодо наявності в політичній та юридичній системах держави тих інституційних (структурних) елементів, що в поєднанні з відповідними юридичними процедурами забезпечують інституційний та процесовий механізми верховенства права (правовладдя). Особливу роль у системі інституційного забезпечення «верховенства права» (правовладдя) відведено судовій владі загалом, зокрема конституційному й адміністративному видам судочинства. Саме ці два види судочинства покликані забезпечувати узгоджений характер усієї юридичної системи в умовах співіснування суперечливих норм, завдяки чому досягається дієвість верховенства права (правовладдя), тобто його ефективність [231].

Отже звернемося безпосередньо до тлумачення принципу верховенства права (правовладдя) саме у розумінні Венеційської Комісії. На 86-му пленарному засіданні (25–26 березня 2011 р.) Венеційська Комісія (Комісія «За демократію через право») схвалила спеціальну доповідь з верховенства права. Консенсусне рішення щодо остаточної версії документа далось нелегко учасникам тривалої і гострої дискусії. Адже йшлося про те, щоб усім складом Комісії досягти повної згоди у питанні чіткого розуміння поняття «верховенство права» («Rule of Law») на основі проекту, який упродовж кількох років опрацьовувала спеціальна робоча група членів Комісії, до якої увійшли представники різних правничих культур і традицій, юридичних систем, наукових шкіл права – голландської, німецької, англійської та фінської. Ухвалена Венеційською Комісією доповідь стала завершальною фазою в осмисленні сутнього значення концепції верховенства права (правовладдя) на сучасному етапі європейського розвитку. До того це здійснили інші головні інституції Ради Європи – Парламентська Асамблея, Комітет Міністрів, ЄСПЛ – шляхом напрацювання відповідних документів у компетенції кожної з цих інституцій [47, с. 154].

В доповіді Венеційської комісії визначається, що правовладдя (верховенство права) в належному розумінні слова є невідокремною частиною

будь-якого демократичного суспільства, і поняття правовладдя вимагає, щоб усі, хто уповноважений ухвалювати рішення, ставилися до кожного на основі гідності, рівності й здорового глузду та відповідно до приписів права, а також щоб кожен мав можливість оскаржити неправомірність рішень у незалежному та безсторонньому суді, де кожному забезпечено справедливі процедури. Отже, правовладдя звернено до здійснення влади й до взаємин між особою та державою [62, с. 19].

Як «основоположний і спільний європейський стандарт», призначення якого полягає в тім, щоб «скеровувати та стримувати здійснення демократичної влади», верховенство права у своєму практичному юридичному вимірі наразі – це важливий принцип, що складається з низки обов’язкових стрижневих елементів [47, с. 162]. На основі досягнутого нині консенсусу в доповіді Венеційської комісії наводяться обов’язкові елементи поняття «верховенство права», які є не лише формальними, а й субстантивними чи матеріальними. Цими елементами є такі [62, с. 28]:

- 1) законність;
- 2) юридична визначеність;
- 3) заборона свавілля;
- 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;
- 5) дотримання прав людини;
- 6) заборона дискримінації та рівність перед законом.

Тобто найбільша цінність принципу верховенства права полягає саме в його «незрівнянній універсальності», завдяки чому його «слід сприймати не просто, як універсальний принцип права, а як інтегральний», як «мегапринцип». Як «мегапринцип» він у перебігу еволюції, окрім закладених первісно ще в ХІХ ст. А. Дайсі принципу *nullum crimen sine lege* (що є першою рисою Дайсієвої доктрини) та принципу рівності всіх перед законом (що є її другою рисою), надалі увібрав у себе інші універсальні принципи, що постають

як «його складники» [48, с. 162]. Слід сприйняти практично за аксіому: будь-які спроби вітчизняних науковців дати «формальне визначення» цьому принципу і надалі будуть приречені. Тож, натомість треба опанувати той предмет, що постає як корпус «істотних елементів» верховенства права, чи ж його «інгредієнтів», або ж його «обов'язкових елементів» чи ж його «стрижневих елементів». Саме ці елементи є тим, що наповнює поняття «верховенство права» сутністю правовладдя і уможлиблює його повноцінне теоретичне осягнення та дієве практичне застосування [48, с. 162; 50, с. 1630].

Законність (supremacy of the law). В доповіді Венеційської комісії визначено, що принцип законності означає, що слід неухильно дотримуватися приписів права. Ця вимога поширюється не лише на фізичних осіб, а й на органи, що їх наділено повноваженнями, публічні й приватні. Позаяк доконечна умова законності висувається до діяльності посадовців публічної влади, то вона також вимагає, щоб вони мали дозвіл на свої дії та діяли в межах наданих їм повноважень [62, с. 28].

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Ст. 68 Конституції визначає, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. В КАС України принцип законності не визначено в переліку принципів адміністративного судочинства, визначених в ч. 3 ст. 2, але цей принцип впливає зі змісту ст. 7 «Джерела права, які застосовуються судом».

У п. 2 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р. визначено, що суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права та свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або має місце інший утиск прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовної заяви, оформленої згідно з чинним законодавством, є

порушенням права на судовий захист, яке, відповідно до Конституції України, не може бути обмежене [221]. Тобто при реалізації права особи на звернення до адміністративного суду суд може залишити позовну заяву без руху, повернути позовну заяву, відмовити у відкритті провадження в адміністративній справі лише за підстав, прямо передбачених в КАС України. Водночас не тільки діяльність суду, а й усіх суб'єктів адміністративних процесуальних відносин має бути підпорядкована закону, тобто право на звернення до адміністративного суду кореспондується з обов'язком дотримуватися визначеного КАС України процесуального механізму його реалізації.

Юридична визначеність (legal certainty). Принцип юридичної визначеності є істотно важливим для питання довіри до судової системи та правовладдя. Задля досягнення цієї довіри держава повинна робити текст нормативного акта легко доступним. Вона також зобов'язана додержуватися приписів запроваджених нормативних актів та застосовувати їх передбачно й послідовно. Передбачність означає, що нормативний акт має бути, за можливості, доведено до загального відома ще до його застосування та він має бути передбачним стосовно своїх наслідків: його має бути сформульовано з достатньою мірою чіткості з тим, щоб особа мала змогу регулювати свою поведінку. Потреба у визначеності не означає, що тому органіві або посадовцеві, який ухвалює рішення, не треба надавати дискреційних повноважень (коли без цього не можна обійтися), проте тоді мають бути наявними процедури, що унеможливають зловживання такими повноваженнями. У цьому контексті будь-який нормативний акт, що ним надаються дискреційні повноваження певному державному органіві, має вказати на обсяг такої дискреції. Не відповідатиме правовладдю, якщо надана виконавчій владі юридична дискреція матиме характер необмеженої влади. Отже, в нормативному акті має бути визначено обсяг будь-якої такої дискреції та спосіб її здійснення достатньо чітко, щоб особа мала адекватний захист від свавільності. Юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення

передбачності ситуацій та правовідносин [62, с. 29]. Вимога юридичної визначеності як складовий елемент правовладдя в аспекті передбачності актів права означає, що їх приписи «мають бути <...> передбачними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними» [231].

В Рішенні Конституційного Суду України від 11 червня 2020 р. № 7-р/2020 визначається, що вимогою верховенства права є дотримання принципу юридичної визначеності, що обумовлює однакове застосування норми права, недопущення можливостей для її довільного трактування. Юридична визначеність норми права є ключовою умовою забезпечення кожному ефективного судового захисту незалежним судом [217]. А в Рішенні від 20 червня 2019 р. № 6-р/2019 Конституційний Суд України акцентував увагу на тому, що кожна особа відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права [228].

Заборона свавілля (prohibition of arbitrariness). В доповіді Венеційської комісії визначено, що хоча дискреційні повноваження потрібні для виконання владою певних завдань у сучасних складних суспільствах, вони не мають здійснюватись у свавільний спосіб. Здійснення повноважень у цей спосіб уможливорює ухвалення істотно несправедливих, необґрунтованих, таких, що суперечать здоровому глуздові, або деспотичних рішень, що є несумісним із принципом правовладдя [62, с. 31].

Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю (access to Justice before independent and impartial courts). Згідно доповіді Венеційської комісії «кожному має бути надано можливість оспорити дії та рішення влади, що не відповідають правам або інтересам особи». Згідно

судової практики ЄСПЛ для того, щоб право на доступ було ефективним, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує його права» («*Bellet v. France*» (Белле проти Франції); «*Nunes Dias v. Portugal*» (Нун'єш Діаш проти Португалії). Правила, які регламентують етапи і терміни подачі заяви на судовий розгляд мають бути спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і відповідність нормам, а саме, принципу правової визначеності [166, с. 14].

Варто також зазначити, що ЄСПЛ у своїх рішеннях, здійснюючи тлумачення положень Конвенції, вказав, що право на доступ до правосуддя не має абсолютного характеру та може бути обмежене: держави мають право встановлювати обмеження на потенційних учасників судових розглядів, але ці обмеження повинні мати законну мету, бути співрозмірними й не настільки великими, щоб спотворити саму сутність права («*Ashingdane v. the United Kingdom*» (Ашингдейн проти Сполученого Королівства)) [120, с. 33].

Виняток з цього правила не становить й Україна, яка також встановлює так звані «фільтри» доступу для правосуддя, які здебільшого мають формальний характер (наприклад, досудовий порядок вирішення спору, сплата судового збору, строки звернення тощо). Водночас ці обмеження мають бути передбачуваними й не повинні перешкоджати реалізації цього права (доступу до суду) (наприклад, рішення в справі «*Melnyk v. Ukraine*» (Мельник проти України)). Тому доступ до суду має бути не формальним, а реальним [240, с. 77].

Право доступу до суду має не тільки існувати, але й бути практичним та є ефективним. Водночас воно може бути порушене такими чинниками:

– високою вартістю провадження з огляду на фінансові можливості особи, наприклад, завеликим судовим збором («*Kreuz v. Poland*» (Креуз проти Польщі));

– відсутністю правової допомоги. Так, справі «*Airey v. Ireland*» (Ейрі проти Ірландії) заявниця не могла сплатити юридичні послуги, а тому по суті була позбавлена доступу до суду, оскільки відповідно до національного

порядку не могла сама подати скаргу до суду вищої інстанції у своїй цивільній справі. ЄСПЛ визнав, що для ефективного розгляду справи необхідною була участь юридичного представника, яку не могла оплатити незаможна особа. При цьому ЄСПЛ підкреслив, що в цивільному процесі надання правової допомоги не є абсолютно обов'язковим, як в кримінальному процесі. Однак, на думку Суду, надання такої допомоги є необхідним у випадках, коли особа сама не може представляти свої інтереси або в разі, коли національний закон визнає юридичне представництво обов'язковим;

– існуванням процесуальних перепон, які заважають або зменшують можливості звернення до суду (занадто суворе тлумачення національними судами процесуальної норми (надмірний формалізм), що може позбавити заявників права доступу до суду («Perez de Rada Cavanilles v. Spain» (Перес де Рада. Каванил'ес проти Іспанії), «Volovik v. Ukraine» (Воловік проти України)) [184].

Характерним прикладом процесуальних перешкод доступу до суду, що містяться в КАС України, є положення ст. 123, згідно з якими в разі подання особою позову після закінчення строків, установлених законом, без заяви про поновлення пропущеного строку звернення до адміністративного суду, або якщо підстави, вказані нею в заяві, визнані судом неповажними, позов залишається без руху. У подальшому якщо особа, яка звернулася до суду, не подасть заяву в зазначений судом строк або вказані нею підстави для поновлення строку звернення до адміністративного суду будуть визнані неповажними, суд повертає позовну заяву. Вказані дії суддя виконує одноособово під час вирішення питання про прийняття позовної заяви та відкриття провадження в справі без призначення судового розгляду та без виклику сторін. Згідно з ч. 3 вказаної вище статті, якщо факт пропуску позивачем строку звернення до адміністративного суду буде виявлено судом після відкриття провадження в адміністративній справі і позивач не заявить про поновлення пропущеного строку звернення до адміністративного суду, або якщо підстави, вказані ним у заяві, будуть визнані судом неповажними, суд

залишає позовну заяву без розгляду. Добре, якщо суд це зробить під час судового розгляду. Проте судова практика засвідчує, що більшість справ судами розглядається в порядку письмового або спрощеного порядку, де розгляд справи не передбачає виклик сторін у судові засідання [240, с. 78].

На думку Смоковича М., навіть якщо вважати, що з цих питань процесуальні норми є неоднозначними, колізійними, то за практикою ЄСПЛ у таких випадках закон слід трактувати на користь заявника [249, с. 19]. Так, розуміючи важливість дотримання оптимального балансу між забезпеченням реалізації права особи на доступ до правосуддя та принципом правової визначеності, ЄСПЛ сформував правову позицію, відповідно до якої встановлення обмежень доступу до суду у зв'язку з пропуском строку звернення повинно застосовуватися з певною гнучкістю і без надзвичайного формалізму, воно не застосовується автоматично і не має абсолютного характеру; перевіряючи його виконання, слід звертати увагу на обставини справи («*Bellet v. France*» (Беллет проти Франції), «*Ilhan v. Turkey*» (Ілхан проти Туреччини), «*Ропомаруов v. Ukraine*» (Пономарьов проти України), «*Shchokin v. Ukraine*» (Щокін проти України) тощо) [22]. Зокрема у справі «*Bellet v. France*» (Беллет проти Франції) Суд зазначив, що ст. 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати практичну можливість оскаржити дії щодо втручання в її права [119; 240, с. 79].

Також слід відмітити, що рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи R(81)7 щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя прийняття до провадження не має залежати від сплати стороною державі якоїсь грошової суми, розміри якої є нерозумними з огляду на порушені у справі питання (п. 11); у тій мірі, в якій судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити або скасувати; систему

судових витрат слід переглянути на предмет її спрощення (п. 12); за винятком особливих обставин сторона, яка виграла справу, в принципі має одержувати від сторони, яка програла справу, відшкодування видатків і витрат, включаючи гонорари адвокатам, котрі вона небезпідставно понесла в зв'язку із провадженням (п. 14); для спорів по позовних вимогах на незначні суми треба передбачити процедуру, яка уможливить для сторін звернення до суду без витрат, які не є співвідносними з сумою, котра становить предмет спору (п. 15) [213].

Маємо зауважити, що чергове підвищення ставок судового збору з 1 січня 2023 р. аж ніяк не сприяє доступності правосуддя. Також маємо відмітити, що 19 вересня 2022 р. у Верховній Раді України було зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про судовий збір» щодо зміни мінімальної та граничної межі ставок судового збору за подання до суду окремих процесуальних документів» № 8047 [205]. Обґрунтування, наведене в пояснювальній записці до цього проекту, згідно з яким доцільність перегляду ставок судового збору аргументується, здебільшого, необхідністю отримання додаткових надходжень від вказаного збору для фінансування судової системи, виглядає м'яко кажучи цинічно. Так само цинічно виглядає обґрунтування, що «надання пільг зі сплати судового збору забезпечує захист соціальночутливих категорій громадян України, але в умовах перманентного стану недофінансування судової системи тенденція розширення категорії осіб, які звільнені від сплати судового збору, є загрозливою, адже це призводить до зменшення надходжень до спеціального фонду державного бюджету та відповідно поглиблює кризовий стан судової системи». У висновку Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на означений проект зазначається, що «на сьогодні, саме в період воєнного часу, який обумовив суттєве скорочення доходів державного бюджету, пріоритетність видатків на потреби оборони, подолання наслідків війни, в тому числі, за рахунок скорочення бюджетного фінансування у всіх сферах, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, суттєвого зниження

доходів фізичних та юридичних осіб тощо, виникає питання щодо справедливості вирішення окремих питань фінансування судів за рахунок збільшення розміру судового збору з фізичних та юридичних осіб» [36].

Виходячи з наведеної характеристики доступу до правосуддя, як складової принципу верховенства права, можна виокремити такі принципи, що є складовими доступу до правосуддя: 1) раціональний процесуальний формалізм; 2) фінансово-економічна доступність правосуддя; 3) забезпечення надання правової допомоги.

Дотримання прав людини (respect for human rights). В доповіді Венеційської комісії про правовладдя визначено, що додержання правовладдя й додержання людських прав не є очевидно синонімічними. Проте між цими двома принципами є велика частка спільного й багато прав, що їх укладено в документах на кшталт ЄКПЛ, також безумовно або обумовлено мають стосунок до правовладдя. Правами, що найочевидніше поєднані з правовладдям, зокрема є такі: 1) право на доступ до правосуддя; 2) право на компетентного суддю, призначеного на підставі закону; 3) право викласти свою позицію (the right to be heard); 4) право на дієві засоби юридичного захисту будь-якого оспорюваного права (ст. 13 ЄКПЛ); 5) право на справедливий судовий розгляд чи ж – в англо-американській традиції – принцип природньої справедливості або принцип справедливої юридичної процедури (due process); мають бути: справедливе й прилюдне (відкрите) слухання справи, неупередженість, а також розумний строк, упродовж якого справу розглянуто й вирішено. Крім того, має існувати офіційно визнана, налагоджена й незалежна правнича професія, що її на підставі закону уповноважено надавати правничі послуги, яка сама охоча й de facto спроможна це робити та правничі послуги якої надаються в розумні строки [62, с. 32–33].

Заборона дискримінації та рівність перед законом (nondiscrimination and equality before the law). Дайсі А. утверджує поняття рівності завдяки висунутій ним же неодмінній умові, що за правовладдя має місце «загальне підкорення» всіх без винятку приписам права. Так він формулював ідею формальної

рівності – в тому розумінні, що юридичні приписи, будь вони насправді несправедливими, все одно мають однаково до всіх застосовуватись і послідовно виконуватись. Формальна рівність є все-таки важливим аспектом правовладдя – за умови, що вона допускає нерівне ставлення лише тією мірою, яка потрібна для досягнення сутнісної рівності. Формальну рівність може бути широко витлумачено без шкоди для принципу, що лежить в основі ідеї недискримінації, котрий разом із рівністю перед приписами права становить чільний і загальний принцип стосовно захисту людських прав. Як наголошено в документі Ради Європи (2008 р.) з цього питання, ці два принципи є принципами людських прав настільки, наскільки вони є принципами правовладдя; а практика ЄСПЛ схиляється до застосування заборони дискримінації, якщо немає особливої потреби посилатися на неї як на принцип правовладдя, хоча до певної міри визнано, що рівність у правах і обов'язках усіх людей перед приписами права є одним із аспектів правовладдя. Недискримінація означає, що нормативні акти стримують дискримінацію окремих фізичних осіб або груп. Будь-яке невинуватене неоднакове ставлення за приписами права заборонено, і всі особи мають гарантований однаковий і дієвий захист від дискримінації за будь-якою ознакою – на ґрунті раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, власності, за становим походженням або за іншим статусом. Рівність перед приписами права означає, що кожна людина підпорядковується тим самим нормативним актам і одна особа або група осіб не можуть мати особливих юридичних привілеїв [62, с. 33–34].

Капля О., досліджуючи принципи адміністративного судочинства України зазначає, що рівність можна розглядати в двох аспектах. Так, рівність перед законом встановлює рівність в правах, а рівність перед судом є конституційною вимогою судочинства, що виражена в рівності можливостей учасників судового процесу та однакового розгляду подібних справ [76]. Ковалів М., Гаврильців М., Стахура І. відзначають, що зміст принципу рівності перед законом і судом при здійсненні адміністративного судочинства

обумовлений нерівністю сторін, однією із яких є суб'єкт владних повноважень, а іншою – особа, права якої порушено [81, с. 77].

Що стосується спеціальних принципів реалізації права на звернення до адміністративного суду, в першу чергу на наш погляд варто означити такий принцип як *диспозитивність*, адже право на звернення до адміністративного суду за своєю сутністю є правом диспозитивним, яким особа розпоряджається на власний розсуд. Так відповідно до ч. 2 ст. 9 КАС України суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Таким правом користуються й особи, в інтересах яких подано позовну заяву, за винятком тих, які не мають адміністративної процесуальної дієздатності (ч. 3 ст. 9).

Науковці підкреслюють, що цей принцип відтворює такі положення: 1) хто хоче здійснити своє право, повинен про це сам потурбуватися; 2) особа, якій належить право, може від нього відмовитись; 3) нікого не можна примушувати пред'явити позовну заяву проти своєї волі; 4) адміністративний суд не повинен виходити за межі вимог сторін, за винятками, встановленими законом [151, с. 225]. Диспозитивність також полягає в можливості вільно здійснювати свої права (матеріальні і процесуальні), розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в адміністративному суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів [255, с. 216–217].

Неприпустимість зловживання процесуальними правами. Ст. 45 КАС України регламентовано, що учасники судового процесу та їхні представники

повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами не допускається.

Механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа, яка прагне до досягнення певних правових наслідків, здійснює процесуальні дії (бездіяльність), зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків. Незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, які вигідні особі, все ж таки можуть існувати [127].

Відповідно до ч. 2 ст. 45 КАС України з урахуванням конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства, зокрема:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [82].

Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання.

В постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2019 р. у справі № 814/218/14 зазначено, що враховуючи конкретні обставини справи, суд може визнати зловживанням процесуальними правами вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи або виконання судового рішення. Під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду [181].

Що стосується інших принципів адміністративного судочинства, закріплених в КАС України, наприклад таких як гласність та відкритість, які інколи науковці об'єднують в один єдиний принцип, то, виходячи зі змісту положень ст. 10 КАС України принцип гласності має відношення уже безпосередньо до судового розгляду справи. Що стосується принципу відкритості, ч. 1 ст. 11 КАС України визначено, що ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом. В контексті реалізації права на звернення до адміністративного суду

принцип *відкритості* втілюється у праві бути повідомленими про інформацію щодо справи та суду, який розглядає справу, про зміст позовних вимог і заперечень сторін, про відкриття провадження, відмову у відкритті провадження, залишення позову без розгляду.

Переходячи до другої складової даного підрозділу, а саме – міжнародно-правових стандартів реалізації права на звернення до адміністративного суду, слід відмітити, що вони тісно пов'язані з принципами, які лежать в основі правового статусу людини і громадянина та є одночасно і відображенням, і втіленням загальнолюдських цінностей та ідеалів, що відображені у сучасних правових концепціях цивілізаційного розвитку, виступають у якості універсальної шкали цінностей та правового орієнтиру для розвитку національних законодавств.

Поняття «стандарт» походить від англійського «standard» і означає норму, критерій. У словникових визначеннях поняття «стандарт» розглядається як єдина форма організації, проведення чого-небудь [34, с. 274], норма, зразок, мірило [32]. Відносно права термін «standard of law» перекладається як «правовий стандарт, вимога, правовий критерій». Тим самим, в загальному розумінні стандарт існує як якийсь елемент або одиниця, що застосовується для порівняння, для приведення чого-небудь у відповідність. Відносно міжнародного права стандартизація: а) передбачає установлення вимог до відповідних процесів, порядку здійснення правовідносин; б) вимагає спільного підходу до уніфікації правил поведінки на основі угоди зацікавлених сторін, що повинні бути затверджені і визнані [130, с. 10].

Як правило, стандарти об'єктивуються у джерелах міжнародного права, які в міжнародно-правовій літературі набувають подвійного значення – матеріального (міжнародні відносини) та формального (зовнішні форми, що містять юридичні норми), котрі є юридичною категорією та до яких належать міжнародні договори, в тому числі загальні та спеціальні міжнародні конвенції; міжнародні правові звичаї; загальні принципи міжнародного права; судові рішення, постановлені міжнародними судовими органами; правові доктрини

[235, с. 264]. Наливайко Л., Степаненко К. також відзначають, що даним терміном позначають як загальні конвенційні положення, так і правила поведінки, закріплені в технічних документах [130, с. 9].

Отже термін «міжнародно-правові стандарти» вважається найбільш прийнятним позначенням для комплексу закріплених у різноманітних міжнародних документах норм, що відображають певні уніфіковані (стандартизовані) правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи інших сферах міждержавного співробітництва [12, с. 136–137; 107; 214].

Що стосується самого визначення міжнародних стандартів, автори юридичної енциклопедії під цим поняттям розуміють міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міжнародно-державного співробітництва. Стандарти встановлюють певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави. Міжнародні стандарти містяться в міжнародних договорах, інших джерелах міжнародного права та в міжнародних документах, не наділені обов'язковою юридичною силою, що приймаються окремими міжнародними організаціями [303, с. 615].

За переконаннями Бринцева В. під стандартами (у контексті права) розуміють установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави у процесі національної законотворчості [30, с. 51]. Автори навчально-методичного посібника «Основи міжнародно-правових стандартів прав людини» під міжнародними стандартами прав людини розуміють закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані, функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи і норми, що фіксують мінімально необхідний та/або бажаний зміст та/або обсяг прав людини, обумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку і встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони і захисту, передбачаючи за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [152, с. 15]. Досліджуючи основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя

Рудик П. під міжнародними стандартами розуміє установлені міжнародно-правовими актами (документами) певні мінімальні вимоги, закріплені правовими нормами і принципами, котрих зобов'язані дотримуватися у процесі законотворчої діяльності всі держави [233, с. 74]. Владишевська В. визначає «міжнародні стандарти у сфері правосуддя» як загальновизнані універсальні вимоги, які установлені та визнані міжнародною спільнотою (принципи, рекомендації, правила, критерії, рішення, висновки) для ефективного функціонування як держави в цілому, так і судової влади зокрема [38, с. 49]. Тобто міжнародні стандарти встановлюють певні універсальні параметри, на які має орієнтуватися кожна окрема держава при регламентації та забезпеченні прав людини на національному рівні.

У контексті наведеного привертає увагу сформульована у правовій доктрині України трирівнева структура застосування міжнародно-правових стандартів у національному законодавстві. По-перше, той чи інший стандарт має бути зафіксований у нормах міжнародного права та, відповідно, мати обов'язковий чи рекомендаційний характер; по-друге, цей стандарт має бути застосовано в юрисдикційних органах, тобто в міжнародних судових інстанціях; по-третє, цей стандарт має бути пояснено й визнано в наукових працях міжнародного рівня [23, с. 257–265].

Важливо наголосити на тому, що обов'язковість дотримання таких вимог безпосередньо залежить від форми їх закріплення, яка може полягати як у міжнародно-правових договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (що згідно зі ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України і має обов'язкову юридичну силу), так і в інших міжнародних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили [12, с. 137].

Стосовно безпосередньо тематики нашого дослідження варто окреслити, що в основних міжнародно-правових документах з прав людини і громадянина прямо не закріплено право на звернення до адміністративного суду, воно

опосередковано впливає в результаті системного тлумачення міжнародних стандартів, закріплених в документах ООН та Ради Європи про права людини.

Так ст. 7 Загальної декларації прав людини визначає, що всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8) [65]. Водночас, як відзначають науковці, такі норми потребують конкретизації і доповнення з боку норм внутрішньодержавного права, оскільки містять найбільш загальні положення, які в кожній окремій державі мають свою специфіку [12, с. 136–137; 107; 214]. Отже, на рівні національного законодавства має бути встановлений чіткий механізм реалізації права на звернення, в тому числі до адміністративного суду, адже означені статті підлягають розширеному тлумаченню та охоплюють весь спектр звернень, використовуючи який, людина має можливості для захисту та поновлення своїх прав від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Принагідно хочемо зазначити, що в преамбулі Загальної декларації прав людини в англійській версії тексту використовуються слова «загальний стандарт» («*common standard*») по відношенню до визначення ролі Декларації: «Now, therefore, The General Assembly Proclaims this Universal Declaration of Human Rights as the *common standard* of achievement for all peoples and all nations, to the end that every individual and every organ of society, keeping this Declaration constantly in mind, shall strive by teaching and education to promote respect for these rights and freedoms...» [351]. Тобто Генеральна Асамблея проголосила Загальну декларацію прав людини у якості «загального стандарту». Натомість в українській версії тексту використовується слово «завдання», яке семантично має зовсім інше навантаження порівняно із «стандартом»: «Генеральна Асамблея проголошує цю Загальну декларацію прав людини як *завдання*, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію...». Мова йде про неофіційний переклад тексту, розміщений на Офіційному веб-порталі парламенту України «Законодавство

України» та опублікований в офіційних виданнях «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Офіційний вісник України». Варто зауважити, що в російській версії перекладу Загальної декларації прав людини на сайті Організації Об'єднаних Націй так само використовується слово «завдання». Водночас мова країни-терориста, яка не визнає жодних прав людини і не дотримується жодних міжнародно-правових норм, і досі залишається офіційною мовою Організації Об'єднаних Націй і обидва варіанти тексту – і англійською, і російською мають однакову силу. Тобто автори офіційного перекладу російською мовою спотворили визначення ролі Загальної декларації прав людини, ухилившись від безпосереднього використання слів «загальний стандарт». На жаль маємо констатувати, що аналіз українського перекладу Загальної декларації прав людини свідчить про те, що він пов'язаний саме з російською версією її тексту, а не англійською чи іншими офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй. В текстах Декларації на арабській, іспанській та французькій мовах, які так само є офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй, мова йде про «загальний стандарт», а в китайській версії тексту – «спільний знаменник», що між іншим так само спотворює роль та значення Загальної декларації прав людини, виходячи із загального розуміння «стандарту» як певного взірця, еталона, мірила, на який повинні орієнтуватися та якого мають дотримуватися на рівні кожної окремої держави. Водночас ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів [37] регламентує, що *«договір повинен тлумачитись добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору»*. «Для цілей тлумачення договору контекст охоплює...преамбулу», яка є невід'ємною частиною документу.

Повертаючись до основних міжнародно-правових актів з прав людини, якими, хоч і опосередковано, регламентується право на звернення до адміністративного суду варто згадати і про Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [125]. До норм, які мають значення для реалізації права людини на звернення до адміністративного суду слід віднести в першу чергу ч. 3 ст. 2. Пакту, згідно якої кожна держава, яка бере участь у

цьому Пакті, зобов'язується: а) забезпечити всякій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, *навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні*; б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, *встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом*, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту; с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються.

Також слід визнати значущість Принципів, які стосуються статусу національних установ, що займаються заохоченням і захистом прав людини (Паризькі принципи), що є додатком до резолюції 48/134 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 р. [344]. У резолюції 48/134 підкреслювалося, що ефективна імплементація міжнародних стандартів прав людини є можливою винятково за наявності заходів та інституцій на національному рівні. Такі інституції мають не тільки підтримувати та захищати права людини, але й розвивати публічну свідомість щодо таких прав та свобод [56, с. 126]. Серед документів універсального характеру варто зазначити і про Віденську декларацію та Програму дій, що були схвалені на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. У ст. 83 Віденської декларації міститься припис урядам – включити стандарти, що містяться в міжнародних договорах з прав людини у внутрішнє законодавство та зміцнити національні структури, інститути та органи суспільства, які відіграють роль у справі заохочення та захисту прав людини [352].

Хоча наведені норми мають загальний характер та не містять конкретні засади щодо права на звернення до адміністративного суду, проте вони створюють безпосередні умови для його практичного забезпечення. Так означені положення знайшли безпосереднє відображення та конкретизовані у ч. 4 ст. 125 Конституції України, відповідно до якої з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють

адміністративні суди та відповідних положеннях Кодексу адміністративного судочинства України.

Єдиним міжнародно-правовим документом, яким безпосередньо унормовано зобов'язання відповідних суб'єктів гарантувати право на звернення до адміністративного суду, є резолюція 53/144 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 р., якою затверджено Декларацію про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини і основоположні свободи [326]. Так відповідно до ч. 3 ст. 9 «кожна людина, індивідуально та спільно з іншими, має, зокрема, право: а) у зв'язку з порушеннями прав людини та основних свобод *внаслідок політики та дій окремих посадових осіб та державних органів подавати скарги чи інші відповідні звернення до компетентних національних судових, адміністративних чи законодавчих органів* або до будь-якого іншого компетентного органу, передбаченого правовою системою держави, які повинні винести своє рішення щодо цієї скарги без не виправданої затримки».

Враховуючи безпосередньо європейський вектор розвитку України ми не можемо оминати і європейські стандарти прав людини. Так науковці відзначають, що в загальній системі міжнародних стандартів прав людини як окремої категорії можна виділити окрему її частину – європейські стандарти прав людини [130, с. 54]. Саленко О., класифікуючи загально визнані міжнародні стандарти в сфері судустрою й статусу суддів, в окрему групу виділяє загально визнані європейські стандарти – міжнародні стандарти, закріплені в європейських міжнародних правових актах. До цієї групи європейського рівня міжнародних стандартів у сфері судустрою та статусу суддів відносять такі стандарти: принципи та норми, закріплені в міжнародних документах, ухвалених під егідою Ради Європи; загально визнані міжнародні стандарти Європейського Союзу [11; 235, с. 266].

На думку Владовської К. та Тисовської В. європейські стандарти прав людини – це стандарти прав людини, визначені документами Ради Європи, Європейського Союзу, Організації безпеки та співробітництва в Європі та

інших регіональних європейських міжнародних організацій, обов'язковість яких визнана державами-членами цих організацій через ратифікацію, затвердження, укладання відповідних документів або через фактичне визнання відповідних стандартів та їх застосування, сформовані відповідно до міжнародних стандартів прав людини і які є основою для вироблення національних стандартів держав-учасниць відповідних організацій [39].

Луць Л. межах свого наукового дослідження наголошує, що європейські міждержавні правові систем становлять собою загальновизнані європейські правові стандарти як єдині, типові принципи й норми, які зафіксовані в основних джерелах права регіональних міждержавно-правових систем та є мінімальними правовими вимогами щодо правових систем держав-учасниць [112, с. 175].

Отже, головним міжнародним документом в області захисту прав людини на рівні Європи є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 1950 р. [91], яка закріплює механізм міжнародного контролю, що виражається в діяльності ЄСПЛ.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 17 липня 1997 р. «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до неї» [200] Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Отже Україною взято на себе зобов'язання щодо дотримання і захисту прав і свобод людини у розумінні їх ЄСПЛ. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. [190] зобов'язав суди України застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права (ст. 17), що засвідчує загальнообов'язковість їх норм.

Дане положення спрямоване на реалізацію норм Конституції України, а також норм Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [197]. Отже, Конвенція про захист прав людини і основоположних

свобод є частиною національного законодавства України і підлягає застосуванню у порядку, передбаченому для норм національного законодавства (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»). При цьому визнається принцип пріоритетності норм міжнародного права у випадку, якщо вони суперечать нормам національного законодавства України (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»).

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на справедливий суд» визначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Ст. 13 Конвенції «Право на ефективний засіб правового захисту» визначає, що кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Буквальне тлумачення ст. 6 Конвенції свідчить про можливість застосування утверджених в ній стандартів виключно до цивільного та кримінального судочинства. Проблеми виникають, коли спір виникає між приватними особами і державою з приводу прав, що віднесені національним законодавством до сфери адміністративного судочинства. Водночас аналіз практики ЄСПЛ дозволяє стверджувати про можливість застосування ст. 6 Конвенції і в адміністративному судочинстві.

Так, у п. 60 рішення у справі «Deumeland v. Germany» (Доймеланд проти Федеративної Республіки Німеччина) від 29 травня 1986 р. ЄСПЛ зазначив, що «відповідно до встановленої практики Суду поняття «цивільні права та обов'язки» не може тлумачитися виключно в аспекті внутрішнього права держави-відповідача... Ст. 6 охоплює не тільки приватноправові спори у традиційному розумінні, тобто спори між фізичними особами або між приватною особою і державою, тією мірою, якою остання виступає як суб'єкт цивільного права, а не як носій публічної влади. Характер законодавства, яке

визначає, як питання буде вирішено, ... та орган влади, наділений компетенцією з такого питання..., не мають істотного значення, останній може бути «загальним судом», «адміністративним органом» тощо... Значення має тільки характер спірного права...» [41, с. 189; 341].

Тобто при вирішенні питання чи належить та чи інша справа до сфери «цивільного права» в контексті ст. 6 Конвенції, «до уваги слід брати не формальні ознаки чи галузеву приналежність, а характер права» («König v. Germany» (Кьоніг проти Федеративної Республіки Німеччина)) [321]; «характер законодавства, на підставі якого вирішується дане питання (цивільне, комерційне, адміністративне та ін.), і органу, на який покладені повноваження з його вирішення (звичайний суд, адміністративний орган та ін.), не мають великого значення» («Ringelsen v. Austria» (Рінгайзен проти Австрії)) [322].

У справі «Ringelsen v. Austria» (Рінгайзен проти Австрії) ЄСПЛ також зробив висновок, що: *«Не обов'язково, щоб обидві сторони судового розгляду були приватними особами. Формулювання п. 1 ст. 6 мають ширше значення. Формулювання французькою мовою – contestations sur (des) droits et obligations de caractère civil (спори про права та обов'язки цивільного характеру) – стосується всіх спорів, результат яких має визначальне значення для прав та обов'язків приватних осіб. Формулювання англійською мовою – determination of ... civil rights and obligations («визначення... цивільних прав та обов'язків») – підтверджує це тлумачення».* Також суд відмітив, що «у разі виникнення спору між приватною особою та органом не має значення те, чи виступав останній «як приватна особа або як суверенний орган» [322].

Водночас є прецедентні приклади, які ЄСПЛ відмовився розглядати як цивільні і вирішив, що ст. 6 не розповсюджується на судові процедури у національних судах, предметом яких були такі правовідносини: загальні питання оподаткування і розмірів податкових ставок («Georgiadis v. Greece» (Георгіадіс проти Греції)), право висуватися на державні посади («Habsburg-Lothringen v. Austria» (Габсбург-Лотринген проти Австрії)), право на одержання безкоштовної освіти («Simeon Szypusz v. The United Kingdom» (Симеон проти Сполученого Королівства)), відмова у видачі паспорту («Peltonen v. Finland»

(Пелтонен проти Фінляндії)). Спори стосовно депортації з країни, імміграції та надання притулку також, за загальним правилом, не підпадають під дію ст. 6, якщо не зачіпають інших відносин цивільно-правового чи кримінально-правового характеру. Ці питання зазвичай розглядаються як такі, що відносяться до сфери публічного права, якщо заявник не зможе довести, що мова йде про інше право, передбачене Конвенцією [53; 185].

7-8 жовтня 2002 р. Радою Європи була організована Перша Конференція Голів Вищих Адміністративних судів Європи під назвою «Можливість та сфера судового контролю над адміністративними рішеннями». Результатом Конференції стало прийняття її учасниками висновків, в яких вони виказали підтримку розпочатій діяльності Проектної групи з адміністративного права. Останній Комітетом Міністрів Ради Європи за пропозицією Європейського Комітету зі співробітництва в сфері права доручено виробити загальноприйнятний інструмент судового контролю за актами адміністративної влади. На конференції було наголошено (а згодом відображено в документах Проектної групи з адміністративного права), що на рівні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод загальні стандарти судового адміністративного процесу закріплені в ст. 13 та п. 1 ст. 6. Однак, оскільки початково (це впливає з буквального тлумачення положень Конвенції) не передбачалось поширення ст. 6 на розгляд адміністративних справ, застосування її щодо судового адміністративного процесу підлягає обґрунтуванню. У висновках за результатами проведеної Конференції було зазначено, що не дивлячись на організаційні відмінності в різних державах, адміністративний процес має відповідати загальним стандартам, що закріплені в правових системах держав-членів, або процесуальним гарантіям, які прямо закріплені в Конвенції про захист прав людини та основних свобод, зокрема в ст.ст. 6 та 13 [283; 334].

У п. 27 рішення у справі «Ferrazzini v. Italy» (Феррадзіні проти Італії) від 12 липня 2001 р. ЄСПЛ відзначив, що «за п'ятдесят років, що минули з часу прийняття Конвенції, відносини між особою та державою набули очевидного розвитку в багатьох сферах, при цьому державне регулювання дедалі більше

поширюється у сфері приватноправових відносин. Це спонукало Суд зробити висновок, що провадження, які за національним правом класифікуються як частина «публічного права», можуть підпадати під сферу застосування «цивільної» частини ст. 6, якщо підсумок розгляду відповідної справи має вирішальне значення для приватних прав і обов'язків, коли йдеться, наприклад, про продаж землі, управління приватною клінікою, майнові інтереси, надання адміністративного дозволу стосовно умов професійної практики чи ліцензії на обслуговування алкогольними напоями... Крім того, дедалі більше втручання держави у сферу повсякденного життя людини, наприклад у питання її соціального захисту, вимагають від Суду аналізу наявності характеристик публічного права і приватного права перед тим, як робити висновок про класифікацію заявленого права як «цивільного»...» [320].

В контексті нашого дослідження варто звернутися до рішення ЄСПЛ у справі «Golder v. the United Kingdom» (Голдер проти Сполученого Королівства) в якому було сформовано дуже важливий прецедент. У справі ЄСПЛ мав прийняти рішення щодо питання «чи обмежується п. 1 ст. 6 по суті гарантією права на справедливий судовий розгляд, коли процес уже ведеться, або він визнає також право доступу до правосуддя кожного, хто хоче звернутися до суду, в разі спору про його права та обов'язки цивільно-правового характеру?». У рішенні ЄСПЛ було висловлено позицію, що «процесуальні гарантії, викладені у ст. 6 Конвенції, забезпечують кожному право звертатися до суду з позовом щодо своїх цивільних прав та обов'язків. Право на доступ до суду є невід'ємною частиною права, що міститься у п. 1 ст. 6 Конвенції. Таким чином ст. 6 Конвенції втілює «право на суд», в якому право на доступ до суду, тобто право ініціювати в судах провадження з цивільних питань становить один з його аспектів» [342]. У справі «Bellet v. France» (Беллет проти Франції) ЄСПЛ зазначив, що «п. 1 ст. 6 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того,

щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [340].

Отже з наведеного вбачається, що принципи та міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду – це дві тісно пов'язані між собою правові категорії.

Принципи реалізації права на звернення до адміністративного суду – це сукупність нормативно визначених основоположних засад, які визначають умови для практичного забезпечення та належної реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також визначають зміст та спрямованість процесуальної діяльності суду та суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду в межах реалізації покладених на них законом завдань.

До загальноправових принципів реалізації права на звернення до адміністративного суду належить принцип верховенства права (правовладдя) та його обов'язкові елементи, які є загальноприйнятими у практиці ЄСПЛ і західній юридичній доктрині загалом та сформовані в узагальненому вигляді Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційською комісією) у «Доповіді про правовладдя»: 1) законність; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя: а) раціональний процесуальний формалізм; б) фінансово-економічна доступність правосуддя; в) забезпечення надання правової допомоги – як складові доступу до правосуддя; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації, рівність перед законом і судом. Спеціальними принципами реалізації права на звернення до адміністративного суду є такі: 1) диспозитивність; 2) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 3) відкритість інформації.

Міжнародно-правові стандарти є одночасно і відображенням, і втіленням загальнолюдських цінностей та ідеалів, що відображені у сучасних правових концепціях цивілізаційного розвитку, виступають у якості універсальної шкали цінностей та правового орієнтиру для розвитку національних законодавств. В контексті нашого дослідження – це універсальні базові параметри, на які має

орієнтуватися кожна окрема держава при регламентації та забезпеченні права на звернення до адміністративного суду на національному рівні.

В основних міжнародно-правових документах з прав людини і громадянина прямо не закріплено право на звернення до адміністративного суду, воно опосередковано впливає в результаті системного тлумачення міжнародних стандартів, закріплених в документах ООН та Ради Європи про права людини.

Можна виділити такі загальні міжнародні стандарти, які хоч і не містять конкретні засади щодо права на звернення до адміністративного суду, проте створюють безпосередні умови для його практичного забезпечення та реалізації: рівність перед законом та рівний захист законом (ст. 7 Загальної декларації прав людини); гарантія ефективного поновлення у правах компетентними національними судами (ст. 8 Загальної декларації прав людини); забезпечення ефективного засобу правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні (ч. 3 ст. 2. Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

Єдиним міжнародно-правовим документом, яким безпосередньо унормовано зобов'язання відповідних суб'єктів гарантувати право на звернення до адміністративного суду, є резолюція 53/144 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 р., якою затверджено Декларацію про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загальновизнані права людини і основоположні свободи.

В межах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод міжнародні стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду регламентовано п. 1 ст. 6 та ст. 13. П. 1 ст. 6 Конвенції з урахуванням прецедентної практики ЄСПЛ підлягає розширеному тлумаченню – при вирішенні питання чи належить той чи інший спір до таких, що підпадають під дію означеної статті «має значення не характер національного законодавства, а характер права», тобто наведена норма стосується зокрема спорів приватних

осіб із суб'єктами владних повноважень, «результат яких має визначальне значення для приватних прав та обов'язків».

Отже міжнародні стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду є складовою міжнародних стандартів забезпечення права на суд та права на доступ до суду. Право на доступ до суду відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ є невід'ємною частиною права, визначеного п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та передбачає забезпечену можливість ініціювання судового процесу, тобто безпосередньо право на звернення до суду, зокрема адміністративного.

1.4. Нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту

Ефективність захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень безпосередньо залежить від того, наскільки якісно і повно здійснюється нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду як основоположного права в механізмі захисту прав в адміністративному судочинстві.

Як слушно зауважує Селіванов В., нормативно-правове регулювання є передумовою цілеспрямованої демократичної організації суспільних відносин, гарантування їм певної рівноваги, упорядкованої свободи та соціальної справедливості [236, с. 22]. Рабінович П. звертав увагу, що цінність правового регулювання характеризується його позитивною значущістю для існування та розвитку особи, соціальних спільностей, всього суспільства [207, с. 171].

Встановлення необхідних правил і норм, що створюють кордони дозволеної поведінки для кожної особи, задля безпеки й спокою в суспільстві було й залишається одним з найважливіших аспектів для дослідження

науковцями та юристами. Актуальною проблемою сьогодні є виваженість і правильність меж, закріплених у нормативно-правових актах, що врегульовують суспільні відносини. Ефективність правового регулювання залежить передусім від досконалості самої юридичної норми, процедурно-процесуального механізму її реалізації, діяльності з її застосування й реалізації, а також необхідності врегулювання певного аспекту суспільного життя [286, с. 262–266].

Термін «регулювання» походить від латинського слова «regula», що означає правило [108]. Тлумачний словник української мови визначає регулювання як впорядкування чого-небудь, керування чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі [246, с. 480]. На думку Куліша А. правове регулювання – це здійснюваний в інтересах суспільства за допомогою норм права, вплив на поведінку учасників суспільних відносин з метою встановлення й упорядкування останніх [104, с. 62]. Осауленко О. акцентує увагу на тому, що правове регулювання включає не будь-яку владну діяльність уповноважених на те органів і посадових осіб, а лише ту, що має на меті спрямувати в чітко визначене русло поведінку учасників суспільних відносин, упорядкованих за допомогою норм права і базованих на ній індивідуальних актів [141, с. 121]. Кравчук М. доводить, що правове регулювання – це здійснення за допомогою правових норм та інших юридичних засобів впливу на суспільні відносини, з метою їхнього упорядкування, розвитку та захисту [99]. На думку Ваньчука І. правове регулювання має розглядатися як специфічна система нормативного впливу на суспільно значущі, свідомо-вольові, повторні та стійкі суспільні відносини з метою їх упорядкування, яка реалізується через визначення базових складових зазначених відносин і з використанням спеціальних юридичних засобів [31]. Демків Р. розглядає правове регулювання (нормативно-юридичне регулювання) як юридичне явище у вигляді системи дій та операцій, які здійснюються органами державної влади у встановлених процесуальних формах за допомогою певних методів та з використанням при

цьому юридичних засобів, спрямованих на встановлення і реалізацію певних моделей суспільного розвитку [54, с. 22].

Що стосується видів правового регулювання, в контексті нашого дослідження доречною є класифікація за таким критерієм як обсяг суспільних відносин, на які поширюється правове регулювання. Згідно цього критерію правове регулювання поділяють на нормативне (загальне) та індивідуальне.

У найбільш загальному розумінні нормативне правове регулювання здійснюється за допомогою юридичних правил поведінки загального характеру, які закріплюються в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах, правових прецедентах, правових звичаях, і має такі ознаки: поширюється не на конкретні життєві ситуації, а на заздалегідь не визначену кількість тотожних за своїми ознаками випадків; адресується колу осіб, не окреслених персонально; реалізується за допомогою правових засобів багаторазової дії; здійснюється зазвичай протягом тривалого часу без встановлення чітких часових меж [284, с. 218]. На думку Бобровник С. нормативне правове регулювання повинно забезпечувати єдиний порядок та стабільність щодо регулювання суспільних відносин за допомогою прийняття нормативно-правових актів, розрахованих на багаторазове застосування. Індивідуальне правове регулювання, обґрунтовує науковець, базується на нормативному і має враховувати конкретну життєву ситуацію чи конкретну особу шляхом прийняття актів застосування права [28, с. 107]. З огляду на наведене можна стверджувати, що базовим елементом нормативно-правового регулювання є норма права, що знаходить своє об'єктивне закріплення у нормативно-правових актах.

Зважаючи на те, що право на звернення до адміністративного суду є суб'єктивним процесуальним правом та складовою права на захист в адміністративному судочинстві в першу чергу слід звернутися до норм КАС України. Так ч. 1 ст. 3 Кодексу визначає, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, цим Кодексом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України. З наведеного вбачається, що по-перше, перелік нормативно-правових актів, які врегульовують досліджуване питання є досить обмеженим, по-друге, нормативно-правові акти, які визначають порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду та способи судового захисту слід розглядати саме з урахуванням їх юридичної сили.

В юридичній енциклопедії за редакцією Шемшученка Ю. юридична сила визначається як основна властивість правових актів, яка полягає в здатності діяти й породжувати правові наслідки: виникнення, зміну, припинення правовідносин. Причому юридична сила має два аспекти: співвідношення правових актів між собою й обов'язковість до виконання. Зі співвідношенням встановлюється ієрархія, тобто система підпорядкованості правових актів. Це означає, що кожен акт займає своє місце в загальній системі правових актів [304, с. 476]. Величко Д. наголошує на тому, що ознаками юридичної сили є те, що: ця сила є певною властивістю нормативно-правового акту; зазначена властивість впливає на місцезнаходження конкретного нормативно-правового акту відносно інших в ієрархічній структурі нормативних актів; вказана властивість визначає рівень підлеглості нормативно-правового акту й умови його застосування [35, с. 108].

З наведеного можемо зробити висновок, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту передбачає впорядкування за допомогою комплексу нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру різної юридичної сили правовідносин щодо реалізації процесуального механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту.

В першу чергу варто відмітити особливе місце міжнародних договорів в здійсненні нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду, якими закріплено міжнародні стандарти судового захисту, зокрема і реалізації права на звернення до адміністративного суду. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29

червня 2004 р. [197] міжнародний договір – це укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Ст. 9 Конституції України визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Як абсолютно слушно зазначають вітчизняні науковці, у сучасному світі захист і дотримання основних прав і свобод людини і громадянина перестали бути компетенцією конкретної країни, а стали справою всього міжнародного співтовариства. Завдяки підвищеній увазі міжнародної спільноти до цих питань в різний час авторитетними міжнародними організаціями прийнято близько 300 декларацій, конвенцій, хартій, що мають за мету задекларувати та закріпити на глобальному світовому рівні основоположні права та свободи людини, їх захист та відновлення у випадку їх порушення. Такі міжнародно-правові акти в галузі прав людини зазвичай розглядаються як міжнародні стандарти, оскільки засновані на звичаєвих нормах, що сформувалися внаслідок визнання державами юридичної сили правил поведінки, які були проголошені Генеральною Асамблеєю ООН у вигляді декларацій чи рекомендацій. Саме ця низка міжнародно-правових актів стала базисом для Конституції України та закріплює гарантії забезпечення і дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні [56, с. 124; 242, с. 30–31].

Основні вимоги при виробленні міжнародних стандартів прав людини передбачені у прийнятій 4 грудня 1986 р. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН №41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини» [349]: документи у сфері прав людини повинні: «а) узгоджуватись із існуючим зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини; б) мати фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності та цінності; с) бути достатньо чіткими, аби слугувати джерелом прав і обов'язків,

які піддаються визначенню й здійсненню; d) передбачати, де це доречно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей; e) користуватися широкою міжнародною підтримкою».

Враховуючи те, що у підрозділі 1.3 даного дослідження нами було досить детально проаналізовано основні міжнародно-правові акти з прав людини, якими регламентовано як безпосередньо право на звернення до адміністративного суду, так і питання щодо порядку його реалізації, в межах даного підрозділу вважаємо за доцільне приділити увагу іншим аспектам нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту.

Отже у контексті наведеного в першу чергу необхідно зосередити увагу на Основному Законі нашої держави. Як відзначає Єзеров А. феномен Конституції не вичерпується її текстом (формальним змістом) – вона становить систему базових цінностей, покликаних обмежувати будь-які прояви свавілля публічної влади задля гарантій людських прав. Як текст, як система правових приписів Конституція розкриває свій нормативний зміст в ролі основоположного закону, що встановлює організацію публічної влади й закріплює каталог основоположних прав та свобод. Саме в такому значенні зазвичай висловлюються про юридичні властивості Конституції, серед яких вища юридична сила та пряма дія її норм [63]. Майданик О. у свою чергу відмічає, що єдність усієї правової системи країни, узгодженість усіх галузей законодавства забезпечуються, насамперед, вихідними принципами і нормами Конституції [114, с. 26].

Ст. 8 Конституції України безпосередньо визначає, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Наведене положення Конституції України функціонує у системному зв'язку з положеннями КАС України – звернення до

адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3 ст. 6).

В контексті нашого дослідження варто також навести такі конституційні норми:

1) ст. 3 «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»;

2) ст. 6 «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову»;

3) ст. 21 «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними»;

4) ч. 1 ст. 55 «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом» ; «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» (ч. 2 ст. 55); «Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (ч. 3 ст. 55); «Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» (ч. 6 ст. 55);

5) ст. 59. «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав»;

6) ст. 64 «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 64); «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24,

25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції» (ч. 1 ст. 64);

7) ст. 92 «Виключно законами України визначаються: «...судочинство»»;

8) ст. 124 «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди»;

9) ч. 4 ст. 125 «З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди».

Безпосередньою нормативною основою права на звернення до адміністративного суду є положення ст. 55 Конституції України. Офіційне тлумачення ч. 1 ст. 55 Конституції України надано у рішенні Конституційного Суду України № 9-зп/1997 від 25 грудня 1997 р., в якому визначено, що наведену норму потрібно розуміти так, що кожному гарантується захист прав та свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права та свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або має місце інший утиск прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене [221].

Конституційне положення щодо оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, закріплене ч. 2 ст. 55 Конституції України, отримало офіційне тлумачення в рішеннях Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. № 6-зп/1997 та від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011, в яких зазначається, що рішення, прийняті суб'єктами владних повноважень, дії, вчинені ними під час здійснення управлінських функцій, а також невиконання повноважень, встановлених законодавством (бездіяльність), можуть бути оскаржені до суду відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 55 Конституції України. Для реалізації кожним конституційного права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності вказаних суб'єктів у сфері управлінської діяльності в Україні утворено систему адміністративних судів. Реалізація цього права

забезпечується у відповідному виді судочинства й у порядку, визначеному процесуальним законом [220; 222; 223]. Тобто право на звернення до адміністративного суду кореспондується з обов'язком дотримуватися визначеного КАС України процесуального механізму його реалізації.

Отже Конституція України – це основне підґрунтя нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту, норми якої слугують вихідною основою для норм КАС України, які розвивають та деталізують положення Конституції України, а також регламентують процесуальний механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Говорячи про нормативно-правове регулювання безпосередньо *реалізації* права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту, слід більш детально зупинитися на тому, що являє собою реалізація права.

В теорії права реалізацію права розуміють як фактичне здійснення правових приписів у поведінці та діяльності (бездіяльності) суб'єктів права [208, с. 127]. Легка О. характеризує реалізацію права як інтелектуально-вольову діяльність суб'єктів права, спрямовану на використання, виконання, дотримання та застосування правових норм, що здійснюється для задоволення потреб та досягнення бажаного особистого чи соціального результату [109, с. 30]. Реалізація уявляється складним процесом, до якого включаються суб'єкт реалізації, об'єкт реалізації (певний план, припис, ідея), усвідомлювана суб'єктом можливість втілення об'єкта у реальність (безпосередньо залежить від того, що саме суб'єкт бачить кінцевою метою реалізації, чого він хоче досягти у підсумку), спосіб такого втілення (визначається специфікою об'єкта реалізації, наявними у суб'єкта ресурсами) та його результат [163, с. 107]. Отже реалізація права на звернення до адміністративного суду передбачає трансформацію суб'єктивного права, обумовленого нормами матеріального права, в стан його фактичної реалізації (використання) шляхом здійснення активних вольових дій суб'єкта реалізації права на звернення до адміністративного суду, регламентованих нормами КАС України, тобто

нормами процесуального права. Про процесуальний порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду свідчить зокрема ч. 1 ст. 5 КАС України, яка безпосередньо визначає, що «кожна особа має право *в порядку, встановленому цим Кодексом*, звернутися до адміністративного суду...».

В аспекті наведеного потрібно відзначити, що норми матеріального права мають на меті визначення змісту прав та обов'язків суб'єктів права і відповідають на питання, що треба зробити для реалізації цих прав і обов'язків, а норми процесуального права відповідають на питання як, яким чином, у якому порядку права та обов'язки можуть і мають бути реалізовані [134, с. 149]. Отже, якщо матеріальні норми права встановлюють сам варіант поведінки шляхом гарантування прав, закріплення обов'язків чи заборон, то процесуальні – вказують на послідовність дій з їх втілення у життя, розкривають процедуру реалізації можливої або належної поведінки [239, с. 19]. Процесуальні норми дозволяють забезпечити більшу визначеність правового регулювання шляхом закріплення певних чітко встановлених процедур, через які суб'єкти права отримують можливість ознайомитися з тим, які вимоги до них висуває чинне право, реалізувати норми права, звернутися за захистом порушеного права, гарантованого матеріальним правом [239, с. 23].

Науковці також відмічають, що реалізація матеріальних та кореспондуючих адміністративно-процесуальних норм розпочинається одночасно та до певного часу відбувається паралельно [55]. Ніколенко Л. водночас акцентує увагу, що норми матеріального і процесуального права тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного. Узгодженість між вказаними нормами – це одна з умов належного функціонування судового порядку захисту суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб [134, с. 153].

Важливим вбачається відмітити, що виникнення права на звернення до адміністративного суду пов'язано з наявністю низки обставин процесуального характеру, які позначаються як передумови такого права. Наявність самих лише передумов права на пред'явлення адміністративного позову (тобто сама наявність в особи такого права) не є достатньою для виникнення судочинства у

конкретній адміністративній справі. Це пов'язано з тим, що реалізація права на звернення до адміністративного суду пов'язана з дотриманням низки визначених законом умов, тобто з існуванням певних обставин процесуального характеру, з якими пов'язується належна реалізація права на звернення до адміністративного суду, які позначаються як умови реалізації цього права [25, с. 148].

Враховуючи наведене, можемо констатувати, що безпосередньо реалізація права на звернення до адміністративного суду, яке за своєю сутністю є процесуальним аспектом права на судовий захист, здійснюється в порядку адміністративного судочинства за наявності передумов, виконання необхідних умов та здійснення активних процесуальних дій суб'єкта реалізації права на звернення до адміністративного суду, регламентованих КАС України. Тобто реалізація права на звернення до адміністративного суду регламентована саме нормами процесуального права та здійснюється через певний процесуальний механізм.

Так Кархут О. відмічає, що для реалізації правового регулювання суспільних відносин важливе значення має його механізм, від якого залежить ефективність такого регулювання, відповідність поведінки учасників суспільних відносин приписам юридичних норм [77]. Кельман М. та Мурашин О. визначають механізм правового регулювання як єдину систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [78, с. 372]. Костюк В. визначає механізм правового регулювання як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і задач правової держави [98, с. 362]. У свою чергу механізм реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це врегульована нормами процесуального права динамічна система правових форм, засобів і способів захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, дія і взаємодія яких спрямована на ініціювання судового

процесу [164, с. 167]. Отже можна стверджувати, що в межах нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту ключове місце займають процесуальні норми, закріплені КАС України, що визначають передумови права на звернення до адміністративного суду та умови його реалізації, безпосередньо процесуальний механізм реалізації цього права, складовими якого виступають засоби, форми та способи реалізації права на звернення, а також визначають способи судового захисту в адміністративному судочинстві.

Загальні способи судового захисту в адміністративному судочинстві визначені ч. 1 ст. 5 та ч. 2 ст. 245 КАС України. Кожна особа має право в порядку, встановленому КАС України, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом:

- 1) визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень;
- 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень;
- 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій;
- 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії;
- 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень;
- 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини та стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 КАС України захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в

інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

При вирішенні справи по суті суд може задовольнити позов повністю або частково чи відмовити в його задоволенні повністю або частково (ч. 2 ст. 245 КАС України). Окрім передбачених ч. 1 ст. 5 КАС України способів захисту ч. 2 ст. 245 передбачено, що у разі задоволення позову суд може прийняти також рішення про:

1) тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян;

2) примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян;

3) заборону політичної партії та передачу майна, коштів та інших активів політичної партії, її обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень у власність держави;

4) інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів;

5) затримання іноземця або особи без громадянства з метою ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України або про продовження строку такого затримання;

6) затримання іноземця або особи без громадянства до вирішення питання про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, або особою без громадянства;

7) затримання іноземця або особи без громадянства з метою забезпечення її передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію;

8) звільнення іноземця або особи без громадянства на поруки підприємства, установи чи організації;

9) зобов'язання іноземця або особи без громадянства внести заставу.

Ч.ч. 3–5 ст. 245 КАС України встановлено спеціальні способи захисту порушених прав, які застосовуються за наявності встановлених судом певних обставин, індивідуально в кожному окремому випадку.

Обираючи між загальними або спеціальними способами захисту, адміністративним судам необхідно не допустити зловживання правом на захист і порушення прав відповідачів, багаторазове порушення справ за тими самими по суті, але формально відмінними вимогами, а також не ускладнити виконання рішень. Тобто, установивши факт порушення права заявника, суд має захистити його право. Водночас слід не допускати хаосу в правозастосуванні. З наведеного випливає, що для ефективного поновлення порушеного права необхідно, щоб існував чіткий зв'язок між порушенням і способом захисту. Іншими словами, метою заявлених позовних вимог має бути усунення перешкод у здійсненні права, а її досягненням – визначений спосіб захисту, який би вичерпував себе. При цьому покарання винної особи не входить до мети захисту права в публічно-правових відносинах, а тому не належить до складу способу захисту [187].

Крім того, у КАС України існує ряд спеціальних норм, які визначають особливості способів судового захисту прав особи в окремих складних адміністративних справах [92, с. 180–181]. Так, згідно з ч. 4 ст. 266 КАС України Верховний Суд за наслідками розгляду адміністративних справ, визначених ч. 2 цієї статті, може: 1) визнати акт Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протиправним і нечинним повністю або в окремій його частині; 2) визнати дії чи бездіяльність Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протиправними, зобов'язати Верховну Раду України, Президента України, Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України вчинити певні дії; 3) застосувати інші наслідки протиправності таких рішень, дій чи бездіяльності, визначені ст. 245 Кодексу [92, с. 180–181].

До того ж відповідно до Закону від 13 травня 2020 р. № 590-IX КАС України доповнено новою ст. 266-1, в якій визначено особливості провадження у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків з ринку. Згідно з ч. 7 цієї статті суд за результатами розгляду адміністративних справ, визначених ч. 1 цієї статті, може прийняти рішення про: 1) визнання протиправним (незаконним) і скасування індивідуального акта / рішення, визначеного ч. 1 цієї статті, або окремих його положень; 2) стягнення з відповідача (відповідачів) коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправним (незаконним) індивідуальним актом / рішенням, якщо така вимога заявлена позивачем одночасно з вимогою про визнання протиправним (незаконним) і скасування індивідуального акта / рішення; 3) відмову в задоволенні позовних вимог (повністю або частково) [92, с. 180–181].

Вважаємо за необхідне також більш детально зупинитися на способах реалізації права на звернення до адміністративного суду, нормативно-закріплена множинність яких в певній мірі розширює перелік нормативно-правових актів, в яких містяться матеріально-правові норми щодо права на звернення до адміністративного суду, зокрема права органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду із позовними заявами в інтересах інших осіб.

Виходячи з положень ч. 2 ст. 160, ст.ст. 55–60 КАС України вбачається, що реалізація права на звернення до адміністративного суду може здійснюватися особою у порядку самопредставництва, тобто особисто, або через представника. Ч. 1 ст. 57 КАС України визначає, що представником у суді може бути адвокат або законний представник. У 2016 р. до Конституції України було внесено зміни та доповнено ст. 131-2, відповідно до якої виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ч. 4 ст. 131-2). Правовою основою здійснення

адвокатської діяльності є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. № 5076-VI [188].

Важливим аспектом у представництві в адміністративному судочинстві є також гарантоване Конституцією право на професійну правничу допомогу, при цьому кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Ст. 59 Конституції України також регламентовано, що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Варто відзначити системний зв'язок наведеної норми Основного Закону зі ст. 16 КАС України згідно якої учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Безоплатна правнича допомога надається в порядку, визначеному Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI [189].

Окрім того ч. 3 ст. 5 КАС України регламентовано, що до суду можуть звертатися в інтересах інших осіб органи та особи, яким законом надано таке право. Наведена норма набуває подальшої деталізації в ст. 53 Кодексу, відповідно до якої у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, державні органи, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до адміністративного суду із позовними заявами в інтересах інших осіб і брати участь у цих справах.

В Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР [203] зокрема визначено, що з метою захисту прав і свобод людини і громадянина особисто або через свого представника в установленому законом порядку Уповноважений має право звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями) (ч. 1 п. 10 ст. 13).

Також відповідно до ч. 3 ст. 53 КАС України у визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, вступає за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. На підставі внесених до Конституції України змін Розділ VII «Прокуратура» було виключено [191], а отже нормативно-правове регулювання участі прокурора в адміністративному судочинстві здійснюється згідно із Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII [199].

Що стосується права суб'єктів владних повноважень на звернення до адміністративного суду, окрім положень КАС України воно слідує також зі змісту ст. 28 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI [204], відповідно до якої міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та їх територіальні органи звертаються до суду, якщо це необхідно для здійснення їхніх повноважень у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України та ст. 18-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [198], згідно якої орган місцевого самоврядування може бути позивачем у судах загальної юрисдикції, зокрема, звертатися до суду, якщо це необхідно для реалізації його повноважень і забезпечення виконання функцій місцевого самоврядування.

Тобто український законодавець розділив суб'єктів звернення, яким надано КАС України право на звернення до суду з адміністративним позовом, на тих, хто звертається до адміністративного суду за захистом у разі порушення саме його прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин, а також на органи та особи, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду із позовними заявами в інтересах інших осіб. У першому випадку суб'єкт звернення до суду з адміністративним позовом за судовим захистом має матеріально-правову та процесуально-правову

зацікавленість у результаті вирішення адміністративної справи, оскільки під судовий захист підпадають порушені права, свободи та законні інтереси, які належать безпосередньо йому, а в другому випадку суб'єкт звернення має лише процесуально-правову зацікавленість у результаті вирішення публічно-правового спору [160, с. 119].

Як уже відзначалося нами раніше, право на звернення до адміністративного суду реалізується шляхом пред'явлення адміністративного позову. У свою чергу позов пред'являється шляхом подання позовної заяви в суд першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді (ч. 1 ст. 168 КАС України). Відповідно до ч. 3 ст. 161 КАС України до позовної заяви додається документ про сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону. Ч. 8 ст. 160 КАС України визначено, що якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору. Недотримання цих вимог згідно з ч. 1 ст. 169 КАС України тягне за собою залишення позовної заяви без руху. Так суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, встановлених статтями 160, 161 Кодексу, протягом п'яти днів з дня подання позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху. Правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору регламентовано Законом України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. № 3674-VI [201]. Тобто зазначений закон також має безпосереднє відношення до нормативно-правового регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Отже з наведеного вбачається, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду характеризується тісним взаємозв'язком норм матеріального та процесуального права. Норми матеріального права, закріплені в Конституції України, міжнародних

договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КАС України, законах України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про прокуратуру», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлюють та гарантують право на звернення до адміністративного суду як безпосередньо осіб, чий права, свободи, законні інтереси у сфері публічно-правових відносин було порушено (як в порядку самопредставництва, так і через представника), так і право інших органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб.

Реалізація права на звернення до адміністративного суду по своїй суті передбачає трансформацію права, як офіційно визнаної можливості, обумовленої нормами матеріального права, в стан фактичної реалізації (використання) через відповідний процесуальний механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду. Отже безпосередньо в процесі реалізації права на звернення до адміністративного суду ключове місце займають процесуальні норми, закріплені КАС України, що визначають передумови права на звернення до адміністративного суду та умови його реалізації, безпосередньо сам процесуальний механізм реалізації цього права, складовими якого виступають засоби, форми та способи реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також визначають способи судового захисту в адміністративному судочинстві.

Перелік нормативно-правових актів, які врегульовують порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту є досить обмеженим, що безпосередньо впливає з норм КАС України, який визначає, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, КАС України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Водночас нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду в певній мірі розширюється за рахунок нормативно-

правових актів, в яких містяться матеріально-правові норми щодо права на звернення до адміністративного суду органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб, а також правових засад справляння судового збору, що має безпосереднє відношення до реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Отже нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту передбачає впорядкування за допомогою комплексу нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру різної юридичної сили правовідносин щодо реалізації процесуального механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту.

Висновки до розділу 1

1. Досліджено правову природу «права на звернення до адміністративного суду» шляхом надання правової характеристики, співставлення та встановлення правових зв'язків між такими суміжними категоріями як: «право на судовий захист», «право на захист в адміністративному судочинстві», «право на адміністративний позов», «право на звернення до адміністративного суду», «право на пред'явлення адміністративного позову».

2. Обґрунтовано, що конституційне право на судовий захист та право на звернення до адміністративного суду знаходяться в безпосередньому тісному взаємозв'язку. Право на судовий захист виступає як суб'єктивне конституційне право та водночас конституційна гарантія реалізації інших прав і свобод, що в процесі своєї реалізації трансформується в міжгалузеве поняття, адже механізм його реалізації визначається відповідним процесуальним галузевим

законодавством. Водночас для того, щоб реалізувати конституційне право на судовий захист необхідно звернутися до суду за таким захистом.

3. Визначено, що враховуючи складність і специфіку права на судовий захист, можна вести мову про його потенційний характер до моменту конкретного волевиявлення особи у вигляді звернення до суду, що підтверджує суб'єктивну природу цього права, оскільки по суті без конкретної реалізації цього права воно залишиться декларацією про право. Право на судовий захист безпосередньо надається і гарантується державою, але рішення стосовно його застосування чи незастосування належить особі шляхом її волевиявлення. З моменту реалізації права на судовий захист у конкретній формі судочинства, в нашому випадку з моменту звернення до адміністративного суду, дане право можна охарактеризувати як таке, що має характер фактичний. В процесі своєї практичної реалізації конституційне право на судовий захист трансформується в «право на звернення до адміністративного суду за захистом» або ж «право на захист в адміністративному судочинстві», яке, в свою чергу, реалізується через «право на звернення до адміністративного суду» шляхом пред'явлення адміністративного позову.

4. Доведено, що «право на судовий захист» та «право на звернення до адміністративного суду» – це цілком самостійні, але взаємопов'язані категорії, котрі відрізняються одне від одного за суб'єктами, моментом виникнення та змістом. При цьому право на судовий захист є правом найбільш загального порядку по відношенню до інших досліджуваних в цьому підрозділі прав.

5. Визначено, що право на захист в адміністративному судочинстві, як і право на адміністративний позов, мають дуалістичну правову природу, що характеризується процесуально-правовим та матеріально-правовим аспектами. Процесуально-правовий аспект цих прав розкривається через адміністративно-процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до адміністративного суду (пред'явлення адміністративного позову). Механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду залежить від низки обставин, які визначаються як умови та передумови права на звернення до

адміністративного суду. Водночас звернення до адміністративного суду не гарантує задоволення вимог в аспекті отримання захисту (задоволення позову) як матеріально-правового аспекту права на захист в адміністративному судочинстві (права на адміністративний позов), що свідчить про взаємопов'язаність та взаємозалежність процесуального та матеріального аспектів.

6. Виокремлено такі групи співвідносних категорій в контексті розмежування та співвідношення понять «право на судовий захист», «право на захист в адміністративному судочинстві», «право на адміністративний позов», «право на звернення до адміністративного суду», «право на пред'явлення адміністративного позову»:

1) «право на захист в адміністративному судочинстві» та «право на адміністративний позов» як похідні від конституційного права на судовий захист;

2) «право на звернення до адміністративного суду» та «право на пред'явлення адміністративного позову», що відображають процесуально-правовий аспект «права на захист в адміністративному судочинстві» та «права на адміністративний позов».

7. Визначено, що право на звернення до адміністративного суду – це самостійне суб'єктивне процесуальне право, механізм реалізації якого врегульований нормами КАС України та зумовлений низкою нормативно передбачених умов та передумов і здійснюється суб'єктом реалізації права на звернення до адміністративного суду шляхом активних процесуальних дій, направлених на порушення діяльності адміністративного суду з метою здійснення правосуддя в адміністративній справі щодо захисту прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин.

8. Доведено, що адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин слід розглядати в сукупності трьох тісно пов'язаних між собою складових – функціонально-змістовної, процесуальної та інституційної, які розкривають зміст і визначають

такі особливості адміністративної юстиції як складної теоретико-правової категорії:

1) головним завданням адміністративної юстиції є вирішення публічно-правових спорів з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, специфічний характер яких полягає в тому, що предметом захисту з однієї сторони виступають права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, які розглядаються як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний, а з іншої сторони предметом захисту є публічний інтерес, який забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб;

2) основними критеріями віднесення публічно-правового спору до адміністративної юрисдикції є обов'язкова присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у таких правовідносинах владних управлінських функцій, передбачених законодавством;

3) специфічний суб'єктний склад публічно-правових спорів, що має дуальний характер – позивачами можуть бути як фізичні та юридичні особи, так і суб'єкти владних повноважень у передбачених законодавством випадках;

4) здійснення органами адміністративної юстиції специфічного судового контролю за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень, зокрема «попереднього» контролю у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень щодо правомірності їх рішень, дій чи бездіяльності;

5) процесуальною формою реалізації адміністративної юстиції є адміністративне судочинство, яке має свої процесуальні особливості порівняно з іншими формами судочинства, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин, якими зокрема є застосування в адміністративному судочинстві

«презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, активна позиція адміністративного суду щодо з'ясування всіх обставин у справі (принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі);

б) інституційна складова адміністративної юстиції, яка функціонує відповідно до конституційного принципу спеціалізації та представлена системою адміністративних судів, тісно пов'язана з процесуальною складовою, оскільки реалізація останньої забезпечується функціонуванням інституційної складової адміністративної юстиції.

9. Визначено, що принципи та міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду – це дві тісно пов'язані між собою правові категорії. Принципи реалізації права на звернення до адміністративного суду – це сукупність нормативно визначених основоположних засад, які визначають умови для практичного забезпечення та належної реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також визначають зміст та спрямованість процесуальної діяльності суду та суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду в межах реалізації покладених на них законом завдань. Міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду – це універсальні базові параметри, на які має орієнтуватися кожна окрема держава при регламентації та забезпеченні права на звернення до адміністративного суду на національному рівні. Міжнародно-правові стандарти є одночасно і відображенням, і втіленням загальнолюдських цінностей та ідеалів, що відображені у сучасних правових концепціях цивілізаційного розвитку, виступають у якості універсальної шкали цінностей та правового орієнтиру для розвитку національних законодавств.

10. Обґрунтовано, що до загальноправових принципів реалізації права на звернення до адміністративного суду належить принцип верховенства права (правовладдя) та його обов'язкові елементи, які є загальноприйнятими у практиці ЄСПЛ і західній юридичній доктрині загалом та сформовані в узагальненому вигляді Європейською комісією «За демократію через право»

(Венеційською комісією) у «Доповіді про правовладдя»: 1) законність; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя: а) раціональний процесуальний формалізм; б) фінансово-економічна доступність правосуддя; в) забезпечення надання правової допомоги – як складові доступу до правосуддя; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації, рівність перед законом і судом. Спеціальними принципами реалізації права на звернення до адміністративного суду є такі: 1) диспозитивність; 2) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 3) відкритість інформації.

11. Встановлено, що в основних міжнародно-правових документах з прав людини і громадянина прямо не закріплено право на звернення до адміністративного суду, воно опосередковано впливає в результаті системного тлумачення міжнародно-правових стандартів, закріплених в документах ООН та Ради Європи про права людини.

12. Виокремлено такі загальні міжнародно-правові стандарти, які хоч і не містять конкретні засади щодо права на звернення до адміністративного суду, проте створюють безпосередні умови для його практичного забезпечення та реалізації: рівність перед законом та рівний захист законом (ст. 7 Загальної декларації прав людини); гарантія ефективного поновлення у правах компетентними національними судами (ст. 8 Загальної декларації прав людини); забезпечення ефективного засобу правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні (ч. 3 ст. 2. Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

13. Встановлено, що єдиним міжнародно-правовим документом, яким безпосередньо унормовано зобов'язання відповідних суб'єктів гарантувати право на звернення до адміністративного суду, є резолюція 53/144 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 р., якою затверджено Декларацію про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини і основоположні свободи.

14. Обґрунтовано, що в межах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду регламентовано п. 1 ст. 6 та ст. 13. З урахуванням прецедентної практики ЄСПЛ встановлено, що п. 1 ст. 6 Конвенції підлягає розширеному тлумаченню – при вирішенні питання чи належить той чи інший спір до таких, що підпадають під дію означеної статті «має значення не характер національного законодавства, а характер права», тобто наведена норма стосується зокрема спорів приватних осіб із суб'єктами владних повноважень, «результат яких має визначальне значення для приватних прав та обов'язків».

15. Доведено, що міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду є складовою стандартів забезпечення права на суд та права на доступ до суду. Право на доступ до суду відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ є невід'ємною частиною права, визначеного п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та передбачає забезпечену можливість ініціювання судового процесу, тобто безпосередньо право на звернення до суду, зокрема адміністративного.

16. Обґрунтовано, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду характеризується тісним взаємозв'язком норм матеріального та процесуального права. Норми матеріального права, закріплені в Конституції України, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КАС України, законах України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про прокуратуру», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлюють та гарантують право на звернення до адміністративного суду як безпосередньо осіб, чий права, свободи, законні інтереси у сфері публічно-правових відносин було порушено (як в порядку самопредставництва, так і через представника),

так і право інших органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб.

17. Встановлено, що реалізація права на звернення до адміністративного суду по своїй суті передбачає трансформацію права, як офіційно визнаної можливості, обумовленої нормами матеріального права, в стан фактичної реалізації (використання) через відповідний процесуальний механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду. Отже безпосередньо в процесі реалізації права на звернення до адміністративного суду ключове місце займають процесуальні норми, закріплені КАС України, що визначають передумови права на звернення до адміністративного суду та умови його реалізації, безпосередньо сам процесуальний механізм реалізації цього права, складовими якого виступають засоби, форми та способи реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також визначають способи судового захисту в адміністративному судочинстві.

18. Зроблено висновок, що перелік нормативно-правових актів, які врегульовують порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту є досить обмеженим, що безпосередньо впливає з норм КАС України, який визначає, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, КАС України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Водночас нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду в певній мірі розширюється за рахунок нормативно-правових актів, в яких містяться матеріально-правові норми щодо права на звернення до адміністративного суду органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб, а також правових засад справляння судового збору, що має безпосереднє відношення до реалізації права на звернення до адміністративного суду.

19. Обґрунтовано, що нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту

передбачає впорядкування за допомогою комплексу нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру різної юридичної сили правовідносин щодо реалізації процесуального механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ТА СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

2.1. Загальна характеристика суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду

За загальним правилом, встановленим чинним законодавством, кожна особа вправі реалізувати своє право на звернення до адміністративного суду. Базовими при цьому є дві ключові засади: 1) порушення її прав з боку суб'єктів владних повноважень (у формулюванні статті 5 КАС України достатнім є припущення про те, що права, свободи або законні інтереси такої особи потенційно порушено, адже встановлення факту такого є прерогативою суду); 2) необхідність вчинення стороннім незацікавленим незалежним суб'єктом (адміністративним судом) захисних дій задля відновлення справедливості [144].

Із зазначеного можна констатувати, що обмежень у реалізації права на звернення до адміністративного суду не існує. Тим паче, що право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано Конституцією України [94].

Насправді таке твердження є хибним, адже існує низка підстав, умов та передумов задля того, щоб потенційний учасник адміністративної справи набув відповідного статусу. Зокрема у межах Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої

статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) надається офіційне роз'яснення щодо того, чи гарантується кожному право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень на підставі статті 55 Конституції України. Вказується, що право оскаржувати в суді стосується лише певних категорій їхніх рішень, дій чи бездіяльності [222].

Загалом Конституційний Суд України уточнює: таке право гарантоване кожному і не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Утім твердження про порушення прав має бути обґрунтованим, адже обов'язковою умовою надання правового захисту судом є наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або інтересів особи на момент її звернення до суду. Порушення має бути реальним, стосуватися індивідуально виражених прав чи інтересів особи, яка стверджує про їх порушення [180]. Тобто для реалізації права на звернення до адміністративного суду обов'язковим є підтвердження реального порушення прав, свобод або законних інтересів особи з боку суб'єкта виконання публічно-владних управлінських функцій. Відповідна норма закріплена у змісті пункту 9 частини 5 статті 160 КАС України, де визначається, що у позовній заяві повинно бути обґрунтовано порушення оскаржуваним рішенням прав, свобод або інтересів позивача [82]. При цьому слід зазначити, що неодмінною ознакою порушення права особи є зміна стану суб'єктивних прав та обов'язків, тобто припинення можливості чи неможливості реалізації її законного права та/або виникнення додаткового обов'язку [275].

Окрім того, висновки у вищезгаданому Рішенні Конституційного Суду України також репрезентують необхідність врахування особливостей функціонування інституту адміністративного судочинства, який покликаний здійснювати захисну функцію у межах чітко визначених публічно-правових спорів – лише тих, які виникають у результаті здійснення суб'єктом владних повноважень публічно-владних управлінських функцій і розгляд яких безпосередньо не віднесено до підсудності інших судів [222; 223]. У цьому контексті важливим є те, що відсутність спору виключає можливість звернення до суду, оскільки відсутнє право, що підлягає судовому захисту [167].

Згідно з Рішенням Ради суддів адміністративних судів України від 31 жовтня 2013 року № 114, такі спори можуть стосуватись: забезпечення реалізації громадянами права голосу на виборах і референдумах; забезпечення реалізації конституційних прав особи, а також реалізації статусу депутата представницького органу влади, забезпечення організації діяльності цих органів; громадського порядку та безпеки, національної безпеки та оборони України; забезпечення реалізації державних політик у сферах освіти, науки, культури та спорту, а також економіки; забезпечення сталого розвитку населених пунктів та землекористування; охорони навколишнього природного середовища; адміністрування податків, зборів, платежів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства; реалізації публічної фінансової політики; реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної сфери житлової політики; забезпечення юстиції; відносин публічної служби; оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, а також справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України тощо [196]. Нормами КАС України узагальнено, що це спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень та спори між суб'єктами владних повноважень.

Таким чином, чинне законодавство надає можливість для реалізації права на звернення до адміністративного суду двом категоріям осіб – приватної та публічної приналежності, однак тільки щодо тих категорій адміністративних справ, що становлять межі його юрисдикційності. У першому випадку йдеться про фізичних та юридичних осіб, як носіїв суб'єктивних прав та обов'язків [144].

З адміністративно-правового дискурсу особи приватноправової приналежності здебільшого сприймаються як об'єкти публічно-управлінського впливу, адже врегулювання їхньої поведінки, встановлення мір її допустимості – є основним завданням держави, яка прагне утвердити відповідний правовий порядок функціонування суспільних відносин. Задля цього власне вчиняються різноманітні адміністративні дії, що можуть мати персоніфікований або загальний характер дії. Тому цілком логічним є формулювання пунктів 1–4 та 6 КАС України про можливість у порядку адміністративного судочинства визнати такі дії або їхню відсутність протиправними, скасувати відповідні акти повністю або частково, зобов'язати вчинити певні дії, а також стягнути кошти за відшкодування шкоди [144].

Задля можливості таких суб'єктів вступати до адміністративно-процесуальних відносин основоположною для них є наявність необхідного обсягу правосуб'єктності – як загальної, так і процесуальної. Загальна правосуб'єктність таких осіб передбачає можливість бути учасником публічно-правових відносин, а процесуальна – у межах публічно-правового спору, що передається на розгляд адміністративного суду. Причому для окремого суб'єкта може бути властивою спеціальна адміністративно-процесуальна правосуб'єктність, особливості якої зумовлюються предметним полем спірних відносин [144].

Так, наприклад, загальна правосуб'єктність фізичної особи є повною з моменту повноліття (за загальним правилом), а юридичної особи приватноправової приналежності – з моменту її державної реєстрації, тобто офіційного визнання державою факту її створення. Вона передбачає їхнє право

особисто чи через інститут представництва реалізовувати своє право на звернення до адміністративного суду. Щодо фізичних осіб міститься застереження – відсутність факту визнання її недієздатною, а також законодавчих обмежень щодо участі її у публічно-правових відносинах. Спеціальною правосуб'єктністю, як приклад, користуються суб'єкти фізичної культури і спорту, платники податків і зборів, жителі конкретної громади або громадські інституції у межах захисту публічного інтересу тощо [144].

Отже, можемо узагальнити, що ключовою передумовою для реалізації права на звернення до адміністративного суду осіб приватної приналежності є наявність у них необхідного обсягу адміністративної правосуб'єктності як загального, так і спеціального складу. Умовами для ініціації активізації механізму його реалізації слід вважати: 1) наявність спірних відносин, пов'язаних з порушенням прав, свобод чи законних інтересів індивідуалізованої особи у сфері публічно-правових відносин (як виключення – публічного інтересу); 2) приналежність таких відносин до групи публічно-управлінських, де один суб'єкт уповноважений курувати поведінкою іншого; 3) належність позивача, тобто таке порушення скоєно щодо тієї особи, що безпосередньо звертається до адміністративного суду (або в інтересах саме цієї особи діє її представник); 4) правильне визначення предметної, територіальної та інстанційної юрисдикції адміністративного суду, здатного вирішити такий спір; 5) вичерпність інших способів захисту порушених прав, свобод чи законних інтересів особи. Своєю чергою, підставою для реалізації такого права є наявність доказової бази задля підтвердження реального порушення прав, свобод або законних інтересів особи з боку суб'єкта виконання управлінських функцій [144].

Другу групу суб'єктів права на звернення до адміністративного суду формують ті, що репрезентують виконання публічно-владних управлінських функцій. За визначеннями КАС України такими є органи державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), органи місцевого самоврядування, їх посадові чи службові особи, інші суб'єкти, які законодавчо вповноважені

владно керувати поведінкою іншого (інших) суб'єкта (суб'єктів), а останній (останні) відповідно зобов'язаний (зобов'язані) виконувати вимоги та приписи такого суб'єкта [82; 169].

Адміністративно-процесуальне законодавство чітко встановлює, що такі суб'єкти мають право звернутися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України [82]. Причому відповідачами при таких категоріях адміністративних справ можуть бути як суб'єкти публічного, так і приватного права [144].

Уточнимо, що Велика Палата Верховного Суду у постанові від 20 листопада 2018 року у справі № 5023/10655/11 (провадження 12-160гс18, пункти 6.21 - 6.23) дійшла висновку, що метою участі держави в особі відповідних органів у адміністративних правовідносинах є публічний інтерес, тобто вступаючи у такі відносини, держава в особі відповідного органу має на меті в першу чергу захист інтересів держави, громади, невизначеного кола осіб. У той же час, вступаючи в цивільні чи господарські правовідносини, держава в особі відповідного органу насамперед має на меті задоволення приватного інтересу [170].

З вказаного логічно формується висновок, що суб'єкти владних повноважень реалізують своє право на звернення до адміністративного суду у виключних випадках, які чітко законодавчо регламентуються задля захисту публічного інтересу. У випадку відсутності підстав для захисту публічного інтересу, суб'єкти владних повноважень мають право звернення до адміністративного суду як юридичні особи [144].

Щодо вказаного є декілька застережень. Зокрема, по-перше, захист публічного інтересу має бути визначеним законодавчо як право чи обов'язок конкретного суб'єкта владних повноважень. Це обґрунтовується положеннями частини другої статті 19, статті 55 Конституції України, рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року у справі № 19-рп/2011, статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, частини першої статті 2, пунктами 1, 2, 7, 8 частини

першої статті 4, частини першої, третьої та четвертої статті 5, пункту 3 частини першої статті 19 КАС України [136].

Так, наприклад, Пенсійний фонд України відповідно до покладених на нього завдань забезпечує самопредставництво інтересів Пенсійного фонду України в судах України, зокрема через територіальні органи Пенсійного фонду України [194]. Аналогічно діє Національна поліція, Міноборони тощо шляхом уповноваження осіб діяти від їхнього імені, у тому числі через їх посадових (службових) осіб [192; 193].

По-друге, слід розрізняти суб'єкта владних повноважень як рівного у правах з іншими учасниками, де спір між ними не підлягає судовому розгляду в порядку адміністративного судочинства (виключення – компетенційний спір, що допускає таку можливість) з тим, де суб'єкт владних повноважень діє не як суб'єкт владних повноважень (у розумінні пункту 7 частини 1 статті 4 КАС України) [144].

Велика Палата Верховного Суду відзначає, що коли держава вступає у цивільні правовідносини, вона має цивільну правоздатність на рівні з іншими учасниками цивільних правовідносин. Держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через відповідні органи, які діють у межах їхньої компетенції, встановленої законом. У випадку, коли держава вступає в адміністративні правовідносини, вона діє через свої органи як суб'єкт владних повноважень [170].

Однак виключення є можливим зокрема коли такий суб'єкт є стороною договору оренди земельної ділянки, укладеного на підставі Земельного Кодексу України та Закону України «Про оренду землі». За цих спірних правовідносин, наприклад, міська рада, звертаючись із позовом до суду про захист своїх прав, виступає як юридична особа (сторона земельних правовідносин) від імені територіальної громади [173].

Базовим при цьому зокрема є те, що поведінка органів, через які діє держава у цивільних або адміністративних відносинах, розглядається як поведінка держави у цивільних або адміністративних відносинах. Отже, як у

цивільних, так і в адміністративних відносинах органи, через які діє держава, не мають власних прав і обов'язків, але наділені повноваженнями (компетенцією) представляти державу у відповідних відносинах. Держава в особі відповідних органів може брати участь в судових процесах, в тому числі в якості позивача, за правилами цивільного, господарського або адміністративного судочинства, виходячи, в першу чергу, із суті правовідносин та з урахуванням, зокрема, суб'єктного складу сторін та інших чинників, які можуть впливати на визначення юрисдикції судів. Тобто за загальним правилом один орган державної влади не може звертатися з позовом до іншого органу, бо це означатиме позов держави до неї самої [177; 178].

По-третє, специфічним різновидом спірних відносин між органами влади є компетенційний спір, який існує як виняток із вищенаведеного правила. Основою метою звернення до суду за такого спору є як визнання права здійснення конкретних повноважень за одним з учасників спору (фактично йдеться про роз'яснення меж повноважень відповідача чи визнання окремих із них такими, що є прерогативою позивача), так і обґрунтування їхньої наявності/відсутності (здебільшого у сфері делегованих відносин) [106, с. 99]. Хоча формально цей спір вирішується у позовному провадженні, по суті це не є спором про право [168].

По-четверте, у судовій практиці також є непоодинокі приклади справ, в яких суб'єкт владних повноважень звертається, фактично, з позовом «до самого себе». Приміром, у справі № 820/3552/17 Департамент екології та природних ресурсів звернувся з позовом до товариства про скасування наданого цьому товариству дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та анулювання позитивного висновку державної екологічної експертизи. В обґрунтування підстав звернення до суду позивач послався на подання товариством недостовірної інформації під час звернення із заявою про отримання дозволу. У постанові від 18 жовтня 2018 року у цій справі Верховний Суд погодився із судами попередніх інстанцій про наявність підстав для задоволення позову суб'єкта владних повноважень [18].

Доцільно також вказати, адміністративно-процесуальна доктрина містить дві полярні думки щодо можливості органів місцевого самоврядування реалізації права на звернення до адміністративного суду з позовом до відповідного суб'єкта владних повноважень. Наприклад, у справі №9901/411/19, яка була в провадженні Касаційного адміністративного суду як суду першої щодо вирішення спору між Соснівською міською радою та Верховною Радою України щодо визнання протиправною повністю та нечинною постанову Верховної Ради України «Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Львівської області і встановлення меж Сокальського району Львівської області» №2749-VIII від 06 червня 2019 року, за висновками Верховного Суду ні Конституція України, ні закони України не наділяють органи місцевого самоврядування повноваженнями звертатись до суду з позовом до Верховної Ради України про оскарження її постанов, Соснівська міська рада як суб'єкт владних повноважень не має права на звернення до адміністративного суду з відповідним позовом; цей спір не може бути вирішений жодним судом. Причому акцентується, що можливість звернення суб'єкта владних повноважень до суду адміністративної юрисдикції має бути пов'язана з виконанням ним владних управлінських функцій у межах повноважень та за умови, що право на таке звернення прямо передбачене законом [268].

З такими висновками не погоджується один із колегії суддів Касаційного адміністративного суду, вказуючи, що позбавлення територіальної громади Соснівської міської ради права на звернення до адміністративного або будь-якого іншого суду з позовом (в інтересах відповідної територіальної громади) про визнання протиправним та скасування рішення Верховної Ради України (акт, що фактично, передбачає включення території міста Соснівка до іншої адміністративно-територіальної одиниці) не переслідує легітимну мету і така мета не відповідає потребам суспільства та окремих осіб; не забезпечує розумну пропорційність між встановленими обмеженнями та поставленою метою; зроблено без перевірки доводів позивача про неправомірність

втручання у його права та без визначення альтернативних способів захисту, які б гарантували не теоретичну, а практичну та ефективну можливість захисту відповідного порушеного права. Суддя переконаний, що розгляд Верховним Судом справи № 9901/411/19 та прийняття рішення по суті відповідало б повною мірою положенням Конституції та законів України, міжнародним зобов'язанням України, демонструвало наявність в Україні дієвого механізму «стримування і противаги» між системою органів місцевого самоврядування та системою органів державної влади в особі органу законодавчої влади, підкреслювало наявність істотної додаткової гарантії самого права місцевого самоврядування, а також позитивно впливало на рівень довіри до судової гілки влади з боку жителів відповідної територіальної громади. На обґрунтування своєї думки суддя наводить такі тези: 1) право територіальної громади як суб'єкта публічних правовідносин охоплює собою права відповідних мешканців; 2) порушення прав територіальної громади означає порушення права членів цих громад (кожного жителя відповідної адміністративно-територіальної одиниці); 3) інтереси громади визначають зміст і спрямованість діяльності відповідних органів місцевого самоврядування; 4) головним завданням органу місцевого самоврядування є захист (в тому числі шляхом звернення до суду) інтересів фізичних осіб, які проживають на відповідній території; 5) для реалізації цього завдання органи місцевого самоврядування наділені відповідною компетенцією, людськими та фінансовими ресурсами; б) ухилення від обов'язку захищати інтереси відповідної громади може бути розцінено як невиконання органом місцевого самоврядування та його посадовими особами своїх функціональних обов'язків. Наприклад, якщо місцевий або центральний орган державної влади ухиляється від виконання своїх обов'язків шляхом недофінансування потреб відповідної територіальної громади, позбавлення матеріальних ресурсів, зменшення площі або іншим чином перешкоджає реалізації прав місцевого самоврядування, саме адміністративний суд має вирішити такий спір та захистити права мешканців відповідної територіальної громади. У протилежному випадку органи

державної влади стають, фактично, «безконтрольними», а право місцевого самоврядування беззахисним, всупереч унормованим гарантіям з боку держави на рівні Конституції України, ратифікованих міжнародних договорів та законів України [136].

Причому у межах адміністративно-процесуальної науки точиться наукова полеміка не тільки щодо можливості органів місцевого самоврядування реалізації права на звернення до адміністративного суду з позовом до відповідного суб'єкта владних повноважень, а й загалом можливості отримання судового захисту від дій та рішень суб'єктів владних повноважень аналогічними суб'єктами, адже з одного боку це дійсно протистояння держави самій собі, проте з іншого боку – положення статей 3, 5, 6, 8, 55, 124 та 125 Конституції України дозволяють застосовувати широке тлумачення частини 1 статті 2 КАС України. Таке тлумачення передбачає, що мета (ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб) може переважати над «формальними» процесуальними обмеженнями у праві суб'єктів владних повноважень на звернення із позовом до адміністративного суду як до інших суб'єктів публічного права, так і будь-якого суб'єкта приватного права [18].

Отже, узагальнюючи суб'єкти владних повноважень як суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду є специфічною його групою. Базовою передумовою для реалізації цього права є наявність у них спеціальної адміністративної правосуб'єктності, яка полягає у можливості останніх на законних підставах активізувати судові механізми захисту публічного інтересу. Однак трактування «публічний інтерес» у цьому контексті має спірну юридичну природу, адже з одного боку це пряма вказівка на чіткість, процедуралізацію та законність дій суб'єктів владних повноважень, обумовлених необхідністю захисту інтересів держави у спосіб реалізації їхніх повноважень, а з іншого боку – унеможливлення застосування такими суб'єктами адміністративного розсуду у випадку виникнення необхідності звернення до адміністративного суду з підстав, не передбачених законодавчою

нормою. Тим самим забезпечується правовий вакуум для свавільності поведінки окремих учасників публічно-правових відносин й виникнення спірних відносин, що не підлягають вирішенню судовою системою загалом. Відповідно, по-перше, специфіка реалізації цього права обумовлюється як об'єктивним критерієм, тобто можливістю вирішення адміністративним судом виключно питань, які забезпечені належною нормативною регламентацією, так і суб'єктивним – відсутністю у таких суб'єктів власних прав та обов'язків, що за загальним правилом унеможлиблює його реалізацію в межах процедури захисту власного інтересу [144].

Окрім загальних умов (належність позивача, юрисдикційність спору адміністративному суду тощо), умовами для ініціації активізації механізму його реалізації слід вважати: 1) порушення суб'єктами адміністративно-правових відносин певної сфери життєустрою держави встановленого режиму їхньої функціональності (порушення встановленої моделі дозволеної або необхідної поведінки); 2) необхідність виконання ними їхніх завдань та функцій; 3) фактичне дублювання повноважень між різними суб'єктами здійснення публічно-управлінських функцій або наявність перешкод практичної їхньої реалізації, спричинених діями інших аналогічних суб'єктів [144].

Своєю чергою, підставою для реалізації такого права є законодавче закріплення за суб'єктом владних повноважень відповідних прав та обов'язків, що забезпечують йому можливість бути стороною конкретної адміністративної справи або наявність правових прогалин та колізій, що спричиняють компетенційний конфлікт між органами влади [144].

Попри значну кількість відмінних особливостей реалізації права на звернення до адміністративного суду вище аналізованих суб'єктів, однією з об'єднуючих та фундаментальних його елементів є інститут судового представництва. Варто зазначити, що в адміністративно-процесуальній науці існують різні наукові підходи щодо розуміння останнього. Так, одні наукові доводять, що процесуальне представництво становить собою відповідні правовідносини, в силу яких одна особа здійснює процесуальні дії в межах

своїх повноважень від імені та в інтересах іншої особи, друга плеада вчених наглошує, що останнє, це вчинення однією особою в межах наданих їй повноважень процесуальних дій (або її процесуальну діяльність) від імені та в інтересах іншої особи [103; 115]. Тобто розмежування досліджуємої категорії відбувається в розумінні останньої, як представництво через правовідносини, а в іншому випадку через процесуальну діяльність представника [57, с.117; 103; 115]. На нашу думку, КАС України надає вичерпне уявлення про сутність судового представництва формулюваннями, що: «до суду можуть звертатися в інтересах інших осіб органи та особи, яким законом надано таке право»; «особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника»; «представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом»; «з метою захисту прав і свобод людини і громадянина у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до адміністративного суду з позовом»; «права, свободи та інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні законні представники»; «законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах», а також може доручити реалізувати це право іншим особам; «представником у суді може бути адвокат або законний представник», а у виключних випадках – інша особа, яка має адміністративну процесуальну дієздатність; «одна й та сама особа може бути одночасно представником або декількох осіб, а умови відсутності конфлікту інтересів між ними»; «представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки»; «обмеження повноважень представника мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері»; «якщо фізична особа, яка бере участь у

справі, діє через представника і суд не вважає її особисту участь обов'язковою, він може направити повістку лише представнику» [82] тощо.

Тобто за загальним правилом, встановленим КАС України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, державні органи, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи здійснюють судове представництво інших осіб на законних або договірних підставах. Зокрема законними представниками є батьки щодо інтересів неповнолітніх осіб або опікуни фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Своєю чергою, договірне судове представництво загалом репрезентується діяльністю адвокатів, однак є виключення, коли таке право надано іншим особам. Окрім того, як приклад, прокурор наділений правом звернення до адміністративного суду в інтересах держави, а Національне агентство з питань запобігання корупції – в інтересах викривача [144].

Тому в контексті права на звернення до адміністративного суду йдеться про відповідні правовідносини, виникнення та наявність яких є передумовою для його реалізації.

Визначаючи особливості процесуального статусу представника, Ю. Лисенко вбачає їх такими: 1) він наділений правом звернення до адміністративного суду не від свого імені, а від імені сторони адміністративного процесу чи третьої особи; 2) він захищає виключно права та законні інтереси осіб, яких представляє, а не особисті; 3) він діє на підставі договору (угоди) чи закону; 4) вимоги до представників та обмеження процесуального представництва викладені в статтях КАС України; 5) базуючись на вимогах статті 59 КАС України, повноваження законних представників мають бути підтверджені у визначеному законом порядку; 6) його діяльність спрямована на надання кваліфікованої правової допомоги особі, яку він представляє, та сприяння здійсненню правосуддя в адміністративному суді [111, с. 3-4]. Вчена М. Джафарова додає до цього переліку також те, що: 1) представник вчиняє на будь-якій стадії адміністративного процесуально-розпорядчі дії, які є похідними від

процесуальних прав та обов'язків сторін та третіх осіб, яких він представляє; 2) участь в адміністративному судочинстві представника, який діє від імені та в інтересах сторони, третьої особи, не позбавляє права цих осіб відстоювати свої законні права, свободи та інтереси у суді поряд із представником; 3) процесуальні дії представника породжують правові наслідки для особи, яку він представляє, однак за умови, що представник діє у межах наданих йому цією особою або законом повноважень [57, с.119].

Отже, інститут судового представництва є як обов'язковою складовою адміністративно-процесуальних відносин, так і факультативною, що загалом залежить від умов та передумов для реалізації права конкретної особи на звернення до адміністративного суду.

Узагальнюючи підняту проблематику слід констатувати, що:

– із загального законодавчого правила щодо можливості кожним реалізувати своє право на звернення до адміністративного суду складається хибне враження про відсутність будь-яких обмежень щодо його юридичної природи, адже базовими при цьому є дві його ключові засади: 1) порушення прав особи з боку суб'єктів владних повноважень (у формулюванні статті 5 КАС України достатнім є припущення про те, що права, свободи або законні інтереси такої особи потенційно порушено, адже встановлення факту такого є прерогативою суду); 2) необхідність вчинення стороннім незацікавленим незалежним суб'єктом (адміністративним судом) захисних дій задля відновлення справедливості. Насправді для можливості особою втілити в дійсність наміри щодо активізації судових захисних механізмів необхідною є наявність визначеного кола умов, передумов та підстав, щоб потенційний учасник адміністративної справи набув відповідного статусу;

– чинне законодавство надає можливість для реалізації права на звернення до адміністративного суду двом категоріям осіб – приватної та публічної приналежності, однак тільки щодо тих категорій адміністративних справ, що становлять межі його юрисдикційності. У першому випадку йдеться про фізичних та юридичних осіб, як носіїв суб'єктивних прав та обов'язків.

Другу групу суб'єктів права на звернення до адміністративного суду формують ті, що репрезентують виконання публічно-владних управлінських функцій;

– фізичні та юридичні особи приватноправової приналежності як суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду характеризуються обсягом необхідної правосуб'єктності, що надає їм можливість реалізовувати таке право. Зокрема загальна правосуб'єктність таких осіб передбачає можливість бути учасником публічно-правових відносин, а процесуальна – у межах публічно-правового спору, що передається на розгляд адміністративного суду. Причому для окремого суб'єкта може бути властивою спеціальна адміністративно-процесуальна правосуб'єктність, особливості якої зумовлюються предметним полем спірних відносин. Умовами для ініціації активізації механізму його реалізації слід вважати: 1) наявність спірних відносин, пов'язаних з порушенням прав, свобод чи законних інтересів індивідуалізованої особи у сфері публічно-правових відносин (як виключення – публічного інтересу); 2) приналежність таких відносин до групи публічно-управлінських, де один суб'єкт уповноважений курувати поведінкою іншого; 3) належність позивача, тобто таке порушення скоєно щодо тієї особи, що безпосередньо звертається до адміністративного суду (або в інтересах саме цієї особи діє її представник); 4) правильне визначення предметної, територіальної та інстанційної юрисдикції адміністративного суду, здатного вирішити такий спір; 5) вичерпність інших способів захисту порушених прав, свобод чи законних інтересів особи. Своєю чергою, підставою для реалізації такого права є наявність доказової бази задля підтвердження реального порушення прав, свобод або законних інтересів особи з боку суб'єкта виконання управлінських функцій;

– суб'єкти владних повноважень як суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду є специфічною його групою, що наділені спеціальною адміністративною правосуб'єктністю, яка наділяє їх можливістю на законних підставах активізувати судові механізми захисту публічного інтересу. Окрім загальних умов (належність позивача, юрисдикційність спору

адміністративному суду тощо), умовами для ініціації активізації механізму його реалізації слід вважати: 1) порушення суб'єктами адміністративно-правових відносин певної сфери життєустрою держави встановленого режиму їхньої функціональності (порушення встановленої моделі дозволеної або необхідної поведінки); 2) необхідність виконання ними їхніх завдань та функцій; 3) фактичне дублювання повноважень між різними суб'єктами здійснення публічно-управлінських функцій або наявність перешкод практичної їхньої реалізації, спричинених діями інших аналогічних суб'єктів. Своєю чергою, підставою для реалізації такого права є законодавче закріплення за суб'єктом владних повноважень відповідних прав та обов'язків, що забезпечують йому можливість бути стороною конкретної адміністративної справи або наявність правових прогалин та колізій, що спричиняють компетенційний конфлікт між органами влади;

– фізичні та юридичні особи приватноправової приналежності як і суб'єкти владних повноважень наділені можливістю самопредставництва у питанні реалізації права на звернення до адміністративного суду. Втім забезпеченою є можливість для таких осіб користування послугами судового представництва, яке може мати законну та комерційну основу. Так законними представниками зокрема є батьки щодо інтересів неповнолітніх осіб або опікуни фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Своєю чергою, договірне судове представництво загалом репрезентується діяльністю адвокатів, однак є виключення, коли таке право надано іншим особам. Причому право законного представника доручити реалізацію права звернення до адміністративного суду іншим особам не обмежується. У будь-якому випадку, такі суб'єкти уповноважені діяти виключно в інтересах особи, права якої вони представляють.

Отже, суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду класифікуються на дві основні групи носії суб'єктивних прав та обов'язків (фізичні та юридичні особи) та носії публічного інтересу (суб'єкти владних повноважень і як виключення – громадські організації). Однак трактування

«публічний інтерес» у цьому контексті має спірну юридичну природу, адже з одного боку це пряма вказівка на чіткість, процедуралізацію та законність дій суб'єктів владних повноважень, обумовлених необхідністю захисту інтересів держави у спосіб реалізації їхніх повноважень, а з іншого боку – унеможливлення застосування такими суб'єктами адміністративного розсуду у випадку виникнення необхідності звернення до адміністративного суду з підстав, не передбачених законодавчою нормою. Тим самим забезпечується правовий вакуум для свавільності поведінки окремих учасників публічно-правових відносин й виникнення спірних відносин, що не підлягають вирішенню судовою системою загалом. Також доцільно виокремлювати первинних та похідних суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду, де перші діють у порядку самопредставництва, а останні – репрезентують інститут судового представництва інтересів іншої особи.

2.2. Поняття та сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду

Визначившись з колом суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду логічним є продовження розгляду піднятого питання в практико-реалізаційному аспекті.

Задля такої можливості першочергово уточнимо, що у межах академічних досліджень зокрема та світової гуманітарної науки загалом поняття «механізм» – і як концепт, і як абстракція високого рівня узагальнення – має широке поле застосування і, набувши наукового статусу, стало практично незамінним як модель пояснення (функціонування) цілої низки явищ [5, с. 64]. Як предмет дослідження в юридичній науці він цікавив учених і активно розроблявся в 60-ті роки ХХ ст. З того часу досліджувався механізм правового регулювання,

механізм дії права, механізм забезпечення прав [135, с 47], механізм реалізації прав тощо в дискурсі їхньої правової основи, функціональності та взаємозв'язку. Зокрема вбачається, що правовий механізм як основоположна категорія щодо вище зазначених, є певною конструкцією, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів [258, с. 13].

Таке розуміння правового механізму обумовлено етимологію слова «механізм». Воно походить від грецької «mechanē» – «машина або знаряддя» і визначається як система тіл, пристрій, що передає рух. Інакше кажучи механізм – це система, устрій, процес [135, с 47]. У ході розширення діапазону свого вживання він інтегрувався в категоріальний апарат права, ставши його невід'ємною частиною. Можна вважати, що без застосування категорії «механізм» дескриптивний опис низки правових явищ є неповним, а в деяких випадках – узагалі неможливим [5, с. 65, 68]. Тому в юридичній науці під механізмом традиційно розуміють спосіб функціонування, систему засобів взаємодії [138, с. 244], тобто як сукупність взаємоузгоджених частин, які повинні функціонувати і передбачати певну стадійність. Слово «функціонувати» означає діяти, виконувати свої функції. Відповідно механізм повинен працювати [135, с 47], а правовий механізм – діяти у правовій сфері.

Загалом правова сфера характеризується взаємозв'язком між нормативно встановленими правилами та поведінкою осіб у всіх аспектах життя, що підпадають під вплив правових норм. Тому логічно припустити, що механізм реалізації прав є частиною механізму правового регулювання. Зазначимо, що у процесі генези теорії механізму правового регулювання у правознавстві сформувалося декілька основних підходів його інтерпретації – інструментальний (С. Алексєєв, В. Ісаков), діяльнісний (В. Горшенєв, С. Комаров), системний (В. Шабалін, С. Нарикова) та комплексний (І. Галаган, М. Матузов). При цьому, як зазначає Ю. Кривицький, всебічна наукова рефлексія сутності категорії «механізм правового регулювання» має ґрунтуватися на

лінгвістичному вивченні слів, що утворюють назву означеного поняття. Вчений на підставі проведеного етимологічно-значеннєвого аналізу констатує, що кожне зі слів, які складають термін «механізм правового регулювання», являється полісемічним. Це, у свою чергу, вже на словесному рівні ускладнює однозначне його трактування [100, с. 75]. Однак не дивлячись на різновекторність напрямів дефініювання механізму правового регулювання, необхідність його функціонування не підлягає сумнівам дослідників [105, с. 46], адже як система правового інструментарію, сприяє досягненню певного рівня урегульованості суспільних відносин [100, с. 75].

Втім розвиток наукової дискусії спонукає також до висновку про неоднозначність співвіднесення категорій «механізм реалізації прав» та «механізм правового регулювання», адже нині особливої актуалізації набуває таке правове явище як механізм забезпечення прав, що має всі ознаки самостійності. Тобто на ряду з механізмом правового регулювання наразі функціонує механізм правового забезпечення, адже традиційне уявлення про необхідність урегульованості суспільних відносин змінюється доцільністю підтримки їхнього розвитку [149].

Узагальнено можна стверджувати, що врегулювання суспільних відносин на нинішньому етапі розвитку характеризується двома ключовими різновидами – регуляторним (управлінським) та забезпечувальним, що трактується: «як створювати надійні умови для здійснення будь-чого, гарантувати будь-що, захищати, охороняти кого або що-небудь від небезпеки» [288, с. 85].

Зокрема щодо останнього вченими визначається, що: «для реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини в Україні необхідно мати налагоджений соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини – систему засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Поняттям «соціально-правовий механізм забезпечення прав людини» підкреслюється, що правовий механізм – частина соціального і діє з ним у єдності» .. «завдання механізму соціально-юридичного забезпечення прав людини – охорона, захист,

відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення» ... «основні підсистеми механізму соціально-правового забезпечення прав і свобод людини: механізм реалізації; механізм охорони; механізм захисту»... «механізм реалізації прав людини включає заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини; механізм охорони прав людини включає заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи; механізм захисту прав людини включає заходи, що призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення» [241].

Повністю погоджується із твердженням про необхідність «створення умов» для реалізації прав особи, однак не розділяємо думку щодо це власне є механізмом їхньої реалізації. За загальним правилом термін реалізація трактується як «здійснення наміченого плану, програми, проекту» [243]. Тобто забезпечення умов та користування умовами для досягнення певного результату – дві різні речі. Тому доречніше вбачати, що механізм реалізації прав є діяльністю суб'єктів права, в результаті якої вони реально мають можливість користуються ними, та сукупність юридичних норм, які регулюють дану діяльність [93].

Окремо зазначимо про не визначену юридичну природу співвідношення між явищами регулювання та забезпечення, оскільки за широкого бачення юридичне регулювання суспільних відносин може поглинати усі різновиди владного впливу на розвиток суспільних відносин, адже: «встановлене правило, з одного боку, вказує на найбільш доцільну поведінку суб'єктів за даних обставин, а з іншого – це правило гарантується сприянням, підтримкою та охороною держави з метою безумовного досягнення бажаного результату у врегульованих правом суспільних відносинах» [54, с. 21]. Водночас в узагальненому його трактуванні це владна діяльність уповноважених на те органів і посадових осіб, яка має безпосередньою метою спрямування на

встановлення і реалізацію певних моделей суспільного розвитку, що надає суспільним відносинам визначеності та усталеності [54, с. 21].

Отже, наразі досить важко визначитись з тим чи є механізм реалізації прав самостійним юридичним явищем або ж складовою іншого, більш об'ємного, наприклад, механізму правового регулювання чи механізму правового забезпечення. Оскільки наразі не має єдиного розуміння їхнього змісту, необхідно виходити з того, що це сукупність правового інструментарію, який обумовлює його дію; це системний комплекс юридичних засобів, що мають структурну єдність та логічну послідовність; це сукупність засобів, які виконують специфічні завдання та функції, здійснюють вплив на свідомість та поведінку суб'єктів; це процес, спрямований на досягнення конкретних цілей [258, с 17]. Втім однозначно можна стверджувати, що механізм реалізації прав є правовим, а отже – повинен діяти так, щоб вони були реалізовані повною мірою [135, с 47].

Враховуючи вище зазначене, здійснюючи спробу визначити сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду маємо уточнити, що його можна розглядати як самостійне правове явище або як складову механізму забезпечення такого права. Причому незалежно від того, яке розуміння буде покладено у основу його поняттєво-категоріальної визначеності, сутність має бути збережена – гарантована безперешкодна можливість особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин, спрямованих забезпечити захист прав та інтересів такої особи у публічно-правовій сфері [149].

Окрім того, слід враховувати спорідненість його юридичної природи з механізмом реалізації права на судовий захист, механізмом реалізації права на поновлення порушених прав, механізмом оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, механізмом пред'явлення позову тощо, які за необхідних умов та підстав є взаємопоглинаючими. Зокрема за конституційним баченням, механізм реалізації права особи на судовий захист поглинає механізм оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних

повноважень [216]. Й загалом вбачається, що механізм реалізації права особи на судовий захист є найширшою категорією з-поміж зазначених, адже інші репрезентують більш узагальнений та конкретизований його прояв [149].

Попри те, що право на звернення до адміністративного суду є елементом механізму реалізації права на судовий захист, на нашу думку, доцільно вбачати, що сам механізм реалізації такого права є самостійним правовим явищем, відмінним від усіх вище перелічених, що можна обумовити наступним:

1) механізм забезпечення права на звернення до адміністративного суду та механізм його реалізації репрезентують різні аспекти функціональності гарантій дієвості процедур судового захисту. У першому випадку йдеться про створення належних умов для реалізації цього права, а у другому – про їхню ефективність у практичному прояві;

2) механізм реалізації права на судовий захист є репрезентацією порядку застосування судових процедур захисту прав, свобод чи інтересів особи, які спроможний надати адміністративний суд. Своєю чергою, механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду об'єктивує процедурний аспект виникнення адміністративно-процесуальних відносин за участю конкретної особи або їхній розвиток у випадку реалізації права на апеляційне чи касаційне звернення;

3) механізм оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень та механізм реалізації права на поновлення порушених прав є способами практично реалізації засад адміністративного судочинства, що можуть реалізовуватись особою як окремо, так і поєднуватись при необхідності, адже загалом репрезентують мету реалізації права на звернення до адміністративного суду. Своєю чергою, механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є складовою адміністративного процесу;

4) механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду надає можливість залучати судову систему у процес вирішення публічно-правового спору, тоді як механізм пред'явлення позову є етапом процедури в рамках його судового розгляду [149].

Отже, слід узагальнити, що сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. Зокрема широкий підхід передбачає, що державою створено та забезпечено всі умови для активізації судових механізмів захисту прав, свобод чи інтересів осіб, які в практичній площині є дієвими та ефективними. У цьому контексті визначальне значення мають усі його складові, як такі, що в єдності забезпечують справедливий, неупереджений та процедурний розгляд конкретної адміністративної справи. Своєю чергою, формальний підхід об'єктивує наявність чітких законодавчо визначених правил вчинення конкретної процесуальної дії щодо залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору, а дотримання яких є обов'язковим для виникнення підстав активізації інших механізмів забезпечення права особи на судовий захист. Тобто йдеться про взаємопоглинання окремих механізмів, які в єдності забезпечують гарантії дотримання основоположних конституційних прав, свобод та інтересів особи [149].

Яскраво продемонструвати приклад такого взаємопоглинання може справа № 640/21611/19 де реалізовано право на пред'явлення позову громадською організацією, а фактичними заявниками є суб'єкти приватноправової приналежності. Так у 2019 році Громадська організація «Європейський закон і порядок» звернулась до Окружного адміністративного суду міста Києва з позовом до Державної архітектурно-будівельної інспекції України, за участю третіх осіб без самостійних вимог на предмет спору: Товариство з обмеженою відповідальністю «Концепт Плаза», Товариство з обмеженою відповідальністю «АРІКС». У позові зазначено, що громадська організація просила про: 1) визнання протиправними дій Державної архітектурно-будівельної інспекції України щодо внесення зміни даних № IV123191620581 у Дозвіл на виконання будівельних робіт № 2147-Шв/С від 20 серпня 2010 року із будівництва адміністративно-готельного комплексу по вул. Гончара, 69 у Шевченківському районі м. Києва на підставі повідомлення замовника – Товариства з обмеженою відповідальністю «Концепт Плаза»;

2) визнання протиправними дій Державної архітектурно-будівельної інспекції України щодо внесення до Єдиного реєстру документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт і засвідчують прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, відомостей про повернення на доопрацювання, відмову у видачі, скасування та анулювання зазначених документів інформації про внесення зміни даних № IV123191620581 у Дозвіл на виконання будівельних робіт № 2147-Шв/С від 20 серпня 2010 року на виконання будівельних робіт із будівництва адміністративно-готельного комплексу по вул. Гончара, 69 у Шевченківському районі м. Києва на підставі повідомлення замовника – Товариства з обмеженою відповідальністю «Концепт Плаза»; 3) зобов'язання Державної архітектурно-будівельної інспекції України скасувати (анулювати) зміни даних № IV123191620581 у Дозвіл на виконання будівельних робіт N 2147-Шв/С від 20 серпня 2010 року із будівництва адміністративно-готельного комплексу по вул. Гончара, 69 у Шевченківському районі м. Києва на підставі повідомлення замовника – Товариства з обмеженою відповідальністю «Концепт Плаза»; 4) зобов'язання Державної архітектурно-будівельної інспекції України виключити із Єдиного реєстру документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт і засвідчують прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, відомостей про повернення на доопрацювання, відмову у видачі, скасування та анулювання зазначених документів інформацію про внесення змін даних № IV123191620581 у Дозвіл на виконання будівельних робіт N 2147-Шв/С від 20.08.2010 із будівництва адміністративно-готельного комплексу по вул. Гончара, 69 у Шевченківському районі м. Києва на підставі повідомлення замовника – Товариства з обмеженою відповідальністю «Концепт Плаза» [179]. Як бачимо, у межах цієї адміністративної справи фігурують два різновиди суб'єктів звернення до адміністративного суду – позивач та заявники.

Неоднозначним та водночас цікавим є те, що з одного боку позивач звернувся до суду в інтересах інших осіб (в суспільних інтересах) на підставі частини 1 статті 21 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня

2012 року № 4572-VI та статуту, затвердженого загальними зборами від 19 жовтня 2018 року (згідно з пунктом 3.2, підпунктом 3.2.1 статуту метою організації є, зокрема, сприяння в захисті, допомога в боротьбі проти незаконного будівництва, сприяння охороні, збереженню та захисті навколишнього природного середовища України, одним з напрямків діяльності – сприяння протидії незаконному будівництву у порядку, передбаченому чинним законодавством, в тому числі, шляхом звернення до суду [179]. З іншого боку, позивач не має такого права, адже нормативна та судова доктрина встановили чітке правило: відсутність порушеного права чи законного інтересу позивача виключає можливість його судового захисту.

Позивач мав переконання, що шляхом звернення до суду з позовом він реалізував право на оскарження рішення суб'єкта владних повноважень щодо внесення змін даних у Дозвіл на виконання будівельних робіт, що в цілому має значення для реалізації громадською організацією мети своєї діяльності та статутних завдань [179]. Однак не зрозуміло чиї права зрештою він відстоював – порушення права громадян на правову державу та демократичне суспільство чи власних прав і свобод, на які вплинуло оскаржуване рішення.

Остаточне вирішення цієї адміністративної справи ґрунтується на тому, що громадська організація може захищати в суді особисті немайнові та майнові права як своїх членів, так і права та охоронювані законом інтереси інших осіб, які звернулися до неї за таким захистом, лише у випадках, якщо таке повноваження передбачено у її статутних документах та якщо відповідний закон визначає право громадської організації звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших осіб. Проте позови в інтересах суспільства (в інтересах законності), відомі як *actio popularis*, загалом не характерні для правових систем країн Європи. Захист таких інтересів, репрезентованих громадськими організаціями, може надаватися як виняток. Тому позови в інтересах неконкретизованих осіб (в інтересах суспільства, народу) можуть розглядатися як виняток у випадках, прямо передбачених законодавством. Застосовуючи ці загальні підходи до справи, що розглядається, Верховний Суд взяв до уваги, що

визначені у статуті мета та напрямки діяльності Громадської організації «Європейський закон і порядок» є загальними та не пов'язані безпосередньо зі сферою будівництва. Організація не навела обставин, які б свідчили про її безпосередню заінтересованість у вирішенні питання, що є предметом позову; безпосереднього зв'язку з предметом спору та не зазначила інтереси яких саме осіб є предметом судового захисту. Тобто обґрунтування права на звернення до суду є абстрактним та не розкриває дійсних приводів, причин та підстав звернення до суду. Відповідно, Суд дійшов висновку, що Громадська організація «Європейський закон і порядок» не довела, що має право на звернення до суду в інтересах суспільства [179].

Зазначений приклад дає розуміння того, що механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду заявника та позивача є відмінним. Зокрема у першому випадку достатнім є формальне волевиявлення особи залучити судову систему до вирішення публічно-правового спору, у той час при другому випадку активізуються інші механізми судового захисту, однак для функціональності яких необхідною передумовою є належне обґрунтування дійсних приводів, причин та підстав звернення до суду.

Отже, можемо узагальнити, що механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є сукупністю юридичних засобів, спрямованих забезпечити ефективне застосування правових норм щодо безперешкодної можливості особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин захисного об'єктного спрямування.

Узагальнюючи підняту проблематику слід констатувати, що:

– наукова дискусія щодо визначення поняття та сутності механізму реалізації прав загалом розвивалась планово та в міру поглиблення наукових знань про це юридичне явище. Наразі досить важко визначитись з тим чи є механізм реалізації прав самостійним юридичним явищем або ж складовою іншого, більш об'ємного, наприклад, механізму правового регулювання чи механізму правового забезпечення, однак беззаперечним є його визнання як правового, тобто такого, що має діяти у правовій сфері;

– з огляду на наявність загальних особливостей механізму реалізації прав, логічним вбачається твердження, що механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду можна розглядати як самостійне правове явище або як складову механізму забезпечення такого права. Окрім того, слід враховувати спорідненість його юридичної природи з механізмом реалізації права на судовий захист, механізмом реалізації права на поновлення порушених прав, механізмом оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, механізмом пред'явлення позову тощо, які за необхідних умов та підстав є взаємопоглинаючими. Причому незалежно від того, яке розуміння буде покладено у основу його поняттєво-категоріальної визначеності, сутність має бути збережена – гарантована безперешкодна можливість особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин, спрямованих забезпечити захист прав та інтересів такої особи у публічно-правовій сфері;

– механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є самостійним правовим явищем, юридична природа якого є відмінною від споріднених такими положеннями: 1) механізм забезпечення права на звернення до адміністративного суду та механізм його реалізації репрезентують різні аспекти функціональності гарантій дієвості процедур судового захисту. У першому випадку йдеться про створення належних умов для реалізації цього права, а у другому – про їхню ефективність у практичному прояві; 2) механізм реалізації права на судовий захист є репрезентацією порядку застосування судових процедур захисту прав, свобод чи інтересів особи, які спроможний надати адміністративний суд. Своєю чергою, механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду об'єктивує процедурний аспект виникнення адміністративно-процесуальних відносин за участю конкретної особи або їхній розвиток у випадку реалізації права на апеляційне чи касаційне звернення; 3) механізм оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень та механізм реалізації права на поновлення порушених прав є способами практично реалізації засад адміністративного судочинства, що можуть реалізовуватись особою як окремо, так і поєднуватись при

необхідності, адже загалом репрезентують мету реалізації права на звернення до адміністративного суду. Своєю чергою, механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є складовою адміністративного процесу;

4) механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду надає можливість залучати судову систему у процес вирішення публічно-правового спору, тоді як механізм пред'явлення позову є етапом процедури в рамках його судового розгляду;

– сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. Зокрема широкий підхід передбачає, що державою створено та забезпечено всі умови для активізації судових механізмів захисту прав, свобод чи інтересів осіб, які в практичній площині є дієвими та ефективними. У цьому контексті визначальне значення мають усі його складові, як такі, що в єдності забезпечують справедливий, неупереджений та процедурний розгляд конкретної адміністративної справи. Своєю чергою, формальний підхід об'єктивує наявність чітких законодавчо визначених правил вчинення конкретної процесуальної дії щодо залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору, а дотримання яких є обов'язковим для виникнення підстав активізації інших механізмів забезпечення права особи на судовий захист. Тобто йдеться про взаємопоглинання окремих механізмів, які в єдності забезпечують гарантії дотримання основоположних конституційних прав, свобод та інтересів особи;

– механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду заявника та позивача є відмінним. Зокрема у першому випадку достатнім є формальне волевиявлення особи залучити судову систему до вирішення публічно-правового спору, у той час при другому випадку активізуються інші механізми судового захисту, однак для функціональності яких необхідною передумовою є належне обґрунтування дійсних приводів, причин та підстав звернення до суду.

Отже, існує два основних підходи до розкриття сутності механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду, кожен з яких має власну систему визначальних рис та особливостей. Підтримання чи визнання лиш одного із запропонованих не є помилковим, адже базовим є врахування таких положень: механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є сукупністю юридичних засобів, покликаних забезпечити ефективне застосування правових норм щодо безперешкодної можливості особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин захисного об'єктного спрямування; його активізація безпосередньо пов'язана з порушенням конкретного права особи (публічного інтересу), що перебуває під захистом держави, а функціонування – сприяє зміцненню інституту захисту прав особи та розвитку правової держави загалом.

2.3. Складові елементи механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду

Логічним є твердження, що в межах аналізу складових елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду основний науковий інтерес полягає у визначенні юридичних засобів як таких, що є основоположними для забезпечення його ефективного функціонування.

За уточненнями Т. Пашук [154] категорія «засіб» запозичена юридичною наукою з соціальної філософії, в якій під ним зазвичай розуміють ті явища – предмети, ідеї, дії та ін., які є неодмінною умовою реалізації мети [279]. Гегель у своєму аналізі телеології зауважував, окрім іншого, що внаслідок певної визначеності об'єкта ціллю, цей об'єкт стає засобом [337]. Тобто з вищезначеного, – засобом є певне явище, що є певним знаряддям впливу.

Своєю чергою, науковцями зазначається, що в загальноприйнятому значенні під засобом розуміється прийом, якась спеціальна дія, що дає

можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [27; 70; 129].

Отже, загалом категорією «засіб» може бути означено як певне явище, що переслідує виконання певної мети, цілі чи завдання, так і безпосередньо дія, яка дає можливість для їхнього досягнення (виконання).

Щодо поняття юридичних (правових) засобів, воно інтерпретується у науці неоднозначно [154, с. 89], причому часто мова йде про особливий клас інституційних явищ правової дійсності, які втілюють регулятивну силу права, яким належить роль її активних центрів [4, с. 104]. Н. Заяць [71], уточнює, що як самостійна категорія поняття «правові засоби» почало досліджуватись ще на початку 80-х років ХХ століття на галузевому рівні. На рівень загальної теорії права проблему правових засобів поставив уперше у 1987 році С. Алексєєв. Саме з його прізвищем можна пов'язати виникнення інструментальної теорії у правознавстві. Вчена узагальнює, що правові засоби – явище багатоаспектне, дана категорія використовується стосовно права в цілому, в процесі аналізу правового регулювання, щодо прав людини, до правових режимів тощо [71, с. 203]. Однак загалом склалося два протилежні погляди щодо означеного терміну, суть яких полягає у тому, що, згідно з першим, юридичні засоби (ясна річ, у структурі юридичної діяльності) розглядаються як дії, а згідно з другим – як субстанціональні об'єкти, власне знаряддя, які мають бути приведені в рух певною активністю суб'єкта, але сама ця активність не включається у поняття юридичного засобу [154, с. 89]. На думку Т. Пашук дефініцію цього поняття можна сформулювати, у першому варіанті, так: юридичний засіб – це будь-яке юридичне явище, опосередком якого може бути досягнута певна мета, зафіксована у законодавстві [154, с. 92]. Щодо поняття «субстанціональність» надає уточнення Н. Заяць, стверджуючи, що воно дає характеристику сутності того чи іншого правового явища – того, з чого воно складається як реальний факт дійсності. До субстанціональних у юридичній сфері належить сама правова матерія, яка хоча і належить до суб'єктивної сторони життя суспільства, але виступає як об'єктивований соціальний феномен, реальний

факт у суб'єктивно-об'єктивній дійсності, що виражений у праві як інституційному утворенні [71, с. 203].

Досить цікавими є розмірковування Н. Гетьманцевої та Г. Митрицької, які також зазначають про існування двох підходів до розкриття природи правових засобів. Зокрема згідно з першим правові засоби втілені в нормах права, відповідно до другого підходу, правові засоби втілені в діях (діяльності) суб'єктів права. Вчені уточнюють, що розуміння правових засобів як норм права і правових інститутів характерно для позитивістської частини юриспруденції в силу особливостей її об'єкта й предмета. Саме в догматичній юриспруденції досліджуються норми права та їх взаємозв'язки між собою. Розуміння правових засобів як елемента правової діяльності – умов, способів і предметів, що використовує суб'єкт для досягнення його правової мети, характерно для юриспруденції соціологічної, що має справу з іншими об'єктом і предметом, ставить перед собою наукові проблеми іншого рівня. Тому й виходить, що в одному понятті зосереджуються декілька різних понять правових засобів, які сформульовані з різних точок зору на сутність, мету, предмет і завдання юриспруденції, і, замість комплексного підходу, усі різнопланові так звані субстанції «засмоктуються» в неупорядковану сукупність. З указаних позицій правові засоби, які розглядаються як парна категорія для правової мети, повинні утворювати відповідну систему, що й відповідає системі правової мети. Як правова мета утворює систему, так і правові засоби й правова діяльність утворюють відповідні системи. Тобто правовий засіб виявляється частиною системи: правова мета – правовий засіб – правова діяльність. Це пояснюється вже зазначеною парністю категорій «мета» і «засіб». Вчені зауважують, що сучасна філософська доктрина пропонує два підходи до інтерпретації сутності категорії «засіб»: як матеріальне явище, що використовується в діяльних процесах; і не лише як феномени матеріального характеру (техніка), але і як діяльні процеси з їх застосування (технології). Саме остання інтерпретація категорії «засіб» використана прихильниками діяльнісного підходу до вказаного поняття [44, с. 134]. Слід зауважити, що

зазначені вчені також акцентують, що правовим засобом може бути все що завгодно, якщо воно призначене для досягнення правової мети [44, с. 134].

Інтерпретуючи зазначене до потреб цього дослідження можемо узагальнити, що юридичним засобом у контексті механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду є конкретний інструмент, який застосовний позивачем чи заявником під час процедури залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору. Причому важливо розуміти, що такі інструменти можуть бути: 1) у вияві дій, що спрямовані на забезпечення подальшого захисту порушених чи оспорених прав, свобод або законних інтересів індивідуалізованої особи чи то публічного інтересу (наприклад, подання позовної заяви); 2) знаряддям, яке слугує для активізації розгляду адміністративної справи з подальшим її вирішенням (наприклад, судовий збір).

На нашу думку, не буде помилковим застосування як одного, так й іншого зі запропонованих варіантів для інтерпретації означеного терміну, адже наукова доктрина досі не визначилась з тим, який підхід якнайкраще розкриває його сутність.

Уточнимо також, що загалом елементний склад досліджуваного механізму можна розглядати двояко, зокрема з позиції виключного формування його складу юридичними засобами або у дискурсі їхньої єдності з іншими складовими.

Як приклад, якщо розглядати позицію О. Мельничук у контексті механізму реалізації прав людини загалом, вчена пропонує виокремлювати загальносоціальні (неправові) чинники та правові засоби. Вона уточнює, що важливе значення для ефективного функціонування такого механізму має наявність як одних, так і інших. Адже лише в сукупності вони спроможні створити належні умови для реалізації відповідного права людини. Правові та неправові явища синхронно впливають на поведінку людини, стимулюють її, гарантують досягнення певного результату. Зокрема загальносоціальні умови передбачають існування певного сприятливого середовища для фактичного

здійснення права людини. Вони становлять підґрунтя, матеріальну основу реалізації означеного права. Адже рівень розвитку політичної, економічної, соціальної, культурної сфер життєдіяльності визначає ефективність здійснення будь-якого права [122, с. 26–27]. У контексті цього дослідження можна стверджувати, що належні соціальні умови забезпечують авторитетність судової влади, сформованість її системи, а також достатнє фінансування або те, що законодавством закріпленою є рівність усіх у можливості реалізації цього права, визначено характерні особливості його втілення окремими особами (їхніми групами); встановлено та реально дотримано конституційні приписи щодо незалежності суддів, які містять юридичні гарантії, спрямовані на запобігання будь-якому впливу на суддю та судову владу [229]. Щодо правових засобів вчена уточнює, що вони забезпечують урегульованість нормами права діяльності суб'єктів, відповідальних за процес розвитку відповідних відносин. Адже зазвичай безпосередня реалізація будь-якого суб'єктивного права проходить у рамках правовідносин. Але механізм реалізації не можна зводити лише до правовідносин. Його утворюють й інші елементи, які органічно взаємозв'язані та взаємодіють між собою. Тобто за своєю суттю та складом механізм реалізації права людини ширше за поняття, ніж власне правовідносини та процес безпосереднього втілення цього права в життя [122, с. 27]. Підсумовуючи О. Мельничук пропонує виокремлювати такі елементи механізму реалізації прав людини: загальносоціальні умови; принципи права; норми права; правовідносини (суб'єкти, об'єкти, юридичні права та обов'язки); юридичні факти; юридична діяльність; правосвідомість суб'єктів права; стадії реалізації суб'єктивного права; гарантії реалізації суб'єктивного права [122, с. 27]. Аналіз вищезначеної думки спонукає до формулювання декількох ключових узагальнень та розмірковувань: по-перше, можемо спостерігати відсутність чіткої диференціації між механізмом реалізації прав людини з механізмом його забезпечення, адже на переконання вченої механізм реалізації прав людини спрямовується на забезпечення сприятливих умов, тим самим формується ідентичне його формулювання з сутністю механізму їхнього

забезпечення; по-друге, цілком доцільним є виокремлення як правових засобів, так і загальносоціальних чинників, які утворюють механізм реалізації конкретного права особи, однак у тому варіанті розкриття його сутності, що пропонує вчена.

Також цікавою є думка Я. Греца, інтерпретуючи яку систему елементів цього механізму можуть формувати: правові норми, що закріплюють таке право; самі права як міра можливої (не забороненої) поведінки, їх зміст, структура та гарантії здійснення; юридичні обов'язки як міра необхідної поведінки; юридична діяльність позивача або заявника, що є суттю реалізації їхніх прав; правосвідомість означених суб'єктів, що забезпечує правильне розуміння своїх прав та обов'язків, шляхів їх реалізації [52, с. 9].

Отже, представлений матеріал чітко демонструє варіативність можливості виокремлення елементного складу механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. Причому важливо враховувати, що однією з причиною для цього слугує відсутність єдності наукових позицій у питанні визначення структури механізму реалізації прав особи загалом та чіткої його диференціації з механізмом забезпечення таких прав. Наявність різних точок зору свідчить про специфіку цього питання, що зумовлює виникнення додаткових розмірковувань, зокрема в аспекті застосування аналогії наукової думки (визначення елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду через базові елементи механізму їхнього забезпечення). За цього дискурсу логічно з переліку юридичних (правових) засобів здійснити вибір тих, які за усталеною науковою позицією є основою його функціональності (норми, суб'єкти, принципи, гарантії, процедури тощо). Річ у тім, що за нашим баченням, досліджуваний механізм має репрезентувати ефективність вже забезпеченої можливості осіб у реалізації цього права, тобто основна його мета – активізувати адміністративно-процесуальні відносини між позивачем/заявником та адміністративним судом задля залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору. Тому доцільною є варіація його складових у вияві способу, процесуальної форми та інструменту

(юридичного засобу) практичної реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Першочергово слід вказати про статтю 5 КАС України, яка чітко встановлює, що звернутися до адміністративного суду є можливим виключно у спосіб дотримання порядку, встановленого цим Кодексом. Аналіз статті 9 дозволяє узагальнити, що означений порядок є застосовним у випадку реалізації диспозитивного права особи подати позовну заяву, яка буде відповідати встановленим правилам та вимогам щодо її форми і змісту.

Уточнимо, що з урахуванням попередньо наведеного нами матеріалу, механізм пред'явлення позову необхідно розглядати як сукупність процесуальних дій, що ведуть до її прийняття, відмови від прийняття, залишення без руху чи розгляду адміністративним судом. У контексті механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду подання позову є безпосереднім вираженням позовних вимог та активною дією, що репрезентує необхідність здійснення адміністративним судом судового захисту прав, свобод чи інтересів індивідуалізованої особи або публічного інтересу.

Узагальнено можна стверджувати, що означену дію опосередковує підготовка позовної заяви, а також інших важливих процесуальних документів першопочаткового рівня (йдеться про відповідні заяви та клопотання, якщо такі є необхідними) та об'єктивує безпосередня подача її/їх до суду у спосіб та у формі, що передбаченні чинним законодавством.

У статті 160 КАС України передбачається, що позовна заява подається в письмовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб із зазначенням: 1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб); поштовий індекс; ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за

законодавством України); реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості відомі позивачу), відомі номери засобів зв'язку, офіційна електронна адреса або адреса електронної пошти; 3) зазначення ціни позову, обґрунтований розрахунок суми, що стягується, – якщо у позовній заяві містяться вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної оскаржуваним рішенням, діями, бездіяльністю суб'єкта владних повноважень; 4) зміст позовних вимог і виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, а в разі подання позову до декількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з відповідачів; 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини; 6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом встановлений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору; 7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися; 8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності), зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви; 9) у справах щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень – обґрунтування порушення оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю прав, свобод, інтересів позивача; 10) у справах щодо оскарження нормативно-правових актів – відомості про застосування оскаржуваного нормативно-правового акта до позивача або належність позивача до суб'єктів правовідносин, у яких застосовується або буде застосовано цей акт; 11) власне письмове підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав [82]. Загалом означений перелік не слід розглядати як вичерпний, адже у ній можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору. Окрім того, якщо позовна заява подається

представником, – у ній додатково зазначаються відомості стосовно особи представника, або ж якщо особа звільнена від сплати судового збору відповідно до закону, обов'язково вказуються підстави для цього, а у разі пред'явлення позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, – повинні бути зазначені підстави такого звернення [82].

Аналіз вищенаведеного свідчить, що важливість виваженості у підході до підготовки позовної заяви проявляється в наступному.

1. За необхідності, поданню позовної заяви передують звернення до адміністративного суду з проханням здійснити дії щодо забезпечення доказів або позову. Тобто при настанні або виявленні відповідних фактичних умов реальної небезпеки, пов'язаної з: а) порушенням прав, свобод і законних інтересів позивача в адміністративній справі або невизначеного кола осіб, чий права, свободи та законні інтереси знаходяться під захистом адміністративного позову [264, с. 169] є можливість подання заяви про забезпечення позову; б) можливою втратою засобу доказування або у випадку, коли збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим [82] подається заява про забезпечення доказів. Відповідно за своєю суттю інститут забезпечення в адміністративному судочинстві є інститутом попереднього судового захисту [270].

Слід уточнити, що заява про забезпечення позову подається до суду, до якого має бути подано позов за правилами підсудності із зазначенням: 1) найменування суду; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб); поштовий індекс; ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України; реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності; або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку, офіційну електронну адресу або адресу електронної пошти; 3) предмет позову та обґрунтування необхідності

забезпечення позову; 4) захід забезпечення позову, який належить застосувати, з обґрунтуванням його необхідності; 5) інші відомості, потрібні для забезпечення позову. У такій заяві додатково зазначаються повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших осіб, які можуть отримати статус учасника справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, а також відомі заявнику: реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб), за його наявності, або номер і серія паспорта для фізичних осіб-громадян України, номери засобів зв'язку, офіційна електронна адреса або адреса електронної пошти. До заяви додаються документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі [82].

Як приклад, у лютому 2022 року до Житомирського окружного адміністративного суду від ТДВ «Березівський кар'єр» надійшла заява про забезпечення позову, в якій заявник просить постановити відповідну ухвалу шляхом зупинення дії наказу Державної служби геології та надр України від 23 грудня 2021 року № 988 «Про зупинення дії спеціального дозволу на користування надрами № 802 від 20 лютого 1997 року», що стосується ТДВ «Березівський кар'єр» до набрання законної сили рішенням у справі. В обґрунтування заяви зазначено, що цим наказом надано строк для усунення порушень 30 днів. Вказується, що після зупинення дії спеціального дозволу на користування надрами № 802 від 20 лютого 1997 року заявник дізнався 25 січня 2022 року і був зобов'язаний припинити проведення на наданій йому в користування ділянці надр робіт, передбачених дозволом, що, в свою чергу, викличе втрату дохідної частини підприємства, а це зумовить зупинку виплат співробітникам, зупинить виконання зобов'язань за господарськими договорами, зупинить повністю технологічний режим видобування граніту, де повна непланова зупинка видобування граніту спричинить негативні наслідки для заявника. Наведене свідчить, що невжиття заходів забезпечення позову

може істотно ускладнити чи навіть унеможливить ефективний захист і поновлення порушених прав ТДВ «Березівський кар'єр», за захистом яких він має намір звернутися до суду [270].

Своєю чергою, заява про забезпечення доказів подається до суду першої інстанції за місцезнаходженням засобу доказування або за місцем, де повинна бути вчинена відповідна процесуальна дія з зазначенням: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку та адреса електронної пошти, офіційна електронна адреса за наявності; 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) іншої сторони (сторін), якщо вона відома заявнику, а також якщо відомо відомості, що її ідентифікують: її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, відомі номери засобів зв'язку, адреса електронної пошти, офіційна електронна адреса; 4) докази, забезпечення яких є необхідним, а також обставини, для доказування яких вони необхідні; 5) обґрунтування необхідності забезпечення доказів; 6) спосіб, у який заявник просить суд забезпечити докази, у разі необхідності – особу, у якої знаходяться докази; 7) перелік документів, що додаються до заяви; 8) документ, що підтверджує сплату судового збору [82]. Важливо, що докази, які необхідно забезпечити, повинні бути визначені настільки, щоб їх можна було безпомилково ідентифікувати. Наприклад, якщо йдеться про письмовий

доказ, то слід вказати відомі заявнику реквізити, які дадуть можливість його відшукати. Водночас якщо йдеться про забезпечення письмових чи речових доказів, треба зазначити, де вони знаходяться, а якщо докази необхідно забезпечити допитом свідка, у заяві необхідно вказати ім'я свідка та місце його проживання (перебування) [132, с 128]. Окремо зазначимо, що у разі подання такої заяви, пред'явлення позову має бути здійснено протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення доказів [82].

Відповідно, оскільки докази подаються разом з позовною заявою, на етапі її підготовки потрібно вирішити: 1) які докази потрібно подати? 2) як можна отримати матеріали, яких не вистачає? 3) які документи (інформацію) потрібно витребувати через суд? 4) чи потрібно проводити які-небудь експертизи? 5) чи достатньо буде доказів для підтвердження заявлених вимог тощо [307]. Причому у разі неможливості представлення до суду важливих доказів – у позовній заяві обов'язково має міститися вказівка на те з яких підстав, умов чи факторів позивач/заявник не має такої можливості.

Отже, попри те, що за загальним правилом досліджуваний механізм активується шляхом подання позовної заяви, окремо слід виділяти такий його специфічний етап як подання заяв для здійснення попереднього судового захисту.

2. Важливим аспектом підготовки є аналіз чинного законодавства на визначений час. Річ у тому, що вітчизняне законодавство дуже мінливе. Відповідно, якщо певні події, що є предметом позову, мали місце в минулому, потрібно проаналізувати нормативну базу саме на той період часу [307]. Причому слід враховувати, що визначення норми закону, яку слід застосувати до спірних правовідносин, які виникли у минулому, але на момент виникнення спору та/або розгляду справи в суді (тривалості відповідної адміністративної процедури) така норма втратила чинність або була суттєво змінена (шляхом розширення або звуження правомочностей суб'єкта приватного права або суб'єкта публічного права) є одним із найскладніших питань, які досить часто виникають у процесі вирішення судових спорів [17].

Суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Я. Берназюк уточнює, що для визначення дії нормативно-правового акта у часі та, відповідно, для з'ясування того, чи поширюється його юридична сила на конкретні правовідносини, необхідно встановити: 1) момент набуття чинності нормативно-правового акта; 2) наявність або відсутність у новоприйнятому нормативно-правовому акті порядку та строків набрання ним чинності в цілому та/або окремих його положень, а також особливості застосування нормативно-правового акта у певний період часу (як правило, це визначається у «Перехідних положеннях»); 3) момент виникнення та закінчення правовідносин, на регулювання яких спрямована дія акта; 4) чи був чинним на момент виникнення та закінчення правовідносин нормативно-правовий акт; 5) чи містить нормативно-правовий акт положення, які скасовують або пом'якшують відповідальність особи [17].

3. Наступним етапом підготовки позовної заяви є аналіз чинної судової практики та правових позицій Верховного Суду [307]. Зокрема ч. 4 статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що єдність системи судоустрою забезпечується, зокрема, єдністю судової практики [202]. Згідно з положеннями ч. 5 статті 242 КАС України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду [82]. Разом з тим, принцип єдності судової практики не є абсолютним, оскільки в протилежному випадку це означало б неможливість виправити судом свою позицію або виключало б можливість динамічного розвитку права та суспільних правовідносин [21]. Наприклад, в окремій думці суддів Великої Палати Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі № 823/378/16 (провадження № 11-374апп18) згадується про те, що у системі загального права допускається скасування попередніх прецедентів (*overruling of precedent*) і вважається, що прецеденту можна не слідувати, якщо: його можливо відрізнити з огляду на зміну відносин у суспільстві з моменту його прийняття чи якщо змінилися відповідні правові принципи; він був вирішений *per incuriam*, тобто

якщо при його прийнятті з певних причин не були застосовані належні приписи законодавства чи прецеденти або вони були невірно витлумачені; у разі визнання його неправильним і таким, що підлягає скасуванню, або якщо на практиці він не діє [21; 137; 294]. Тобто, на етапі підготовки позовної заяви потрібно також вирішити: 1) які судові позиції вже сформовані щодо означеного предмета спору; 2) чи зумовлює суспільний розвиток та оновлення законодавства змін у підході до вирішення цих питань; 3) до якої категорій адміністративних справ відноситься цей публічно-правовий спір і чи не є така справа типовою або зразковою тощо.

4. Іще одним нюансом підготовки є визначення вірності відповідача та позовних вимог [307]. Зазначимо, що в жодному іншому виді судочинства не постає стільки питань у здавалося б простій та елементарній дії – обранні належного відповідача. Оскільки в адміністративному судочинстві відповідачем зазвичай виступає суб'єкт владних повноважень, то на позивача лягає обов'язок визначення належного відповідача, тобто обрання конкретної особи, державного службовця, органу, відділу, підрозділу, держави загалом тощо, яку буде залучено до справи в якості відповідача. Проблему визначення належного відповідача поглиблює те, що в Україні відсутня стала судова практика з цього питання, більше того, вона варіюється залежно від ледь не конкретного державного органу в якості відповідача та конкретного типу вимоги з боку позивача. Обрання належного відповідача – майже найважливіша стадія підготовки та подання позовної заяви поряд із правильним формуванням позовних вимог та обранням способу захисту, оскільки, уникнувши у процесі підготовчого провадження обговорення питання неналежності відповідача, визначення належного відповідача, заміни неналежного відповідача на належного, ймовірної зміни підсудності справи в результаті зміни неналежного відповідача на належного, позивач уникає гаяння істотної кількості часу [252].

Окремо слід вказати, що оскільки позивачем в адміністративній справі може бути: а) особа, на захист прав, свобод та інтересів якої подано позов до адміністративного суду; б) суб'єкт владних повноважень, на виконання

повноважень якого подано позов до адміністративного суду (п. 8 ч. 1 ст. 4 КАС України), можливі формулювання позовних вимог будуть різнитися залежно від того, хто саме звертається до суду. Аналізуючи випадки звернення до адміністративних судів приватних осіб, слід брати до уваги приписи ч. 1 статті 5 Кодексу, у якій передбачено способи судового захисту. Обираючи серед таких формулювань, позивач-приватна особа викладає свої позовні вимоги і повідомляє суду про ті заходи, вжиття яких, з його погляду, дозволить ефективно поновити порушене право. Однак, захист прав приватної особи може здійснюватися судом також і в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективне поновлення порушеного права (ч. 2 статті 5 КАС України) [117, с 389]. Своєю чергою, для суб'єкта владних повноважень, на виконання повноважень якого подано позов до адміністративного суду встановлені значні обмеження у питанні визначення позовних вимог. Йдеться насамперед про існування загального правила, – звернення суб'єкта владних повноважень (суб'єкта публічного права) до суб'єкта приватного права відбувається з метою ефективного захисту суспільних інтересів (інтересів необмеженого кола осіб) [19]. Так у ч. 5 статті 46 КАС України визначається, що громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень: 1) про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності громадського об'єднання; 2) про примусовий розпуск (ліквідацію) громадського об'єднання; 3) про затримання іноземця або особи без громадянства; 4) про встановлення обмежень щодо реалізації права на свободу мирних зібрань (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо); 5) в інших випадках, коли право звернення до суду надано суб'єкту владних повноважень законом [82]. Спільною ознакою цих вимог, які можуть бути предметом позову суб'єкта владних повноважень, є правообмежувальний характер. Завдання адміністративного судочинства у таких справах досягається шляхом усунення загрози необґрунтованого втручання та порушення прав з боку суб'єкта

владних повноважень (постанова Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі №815/332/17) [19]. З іншого боку, приписи ч. 1 статті 5 КАС України є застосовними щодо вирішення компетенційного спору, специфіка якого наразі є досить дискусійною. З усім тим, слід акцентувати, що простої вказівки на вимогу в позовній заяві не достатньо [267, с. 118], адже необхідно обґрунтувати доцільність та необхідність застосування визначеного способу захисту з кореляцією наявної спірної правової ситуації.

Продовжимо тим, що згідно із КАС України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви в суд першої інстанції позивачем, його представником або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб в межах строку звернення до адміністративного суду, встановленого цим Кодексом або іншими законами (статті 5, 122, 160, 168 Кодексу). До зазначеного слід додати те, що позовна заява подається у письмовій формі, однак, її може бути складено і шляхом заповнення наданого службовцем апарату суду бланка позову або сформовано і подано через підсистему «Електронний суд» (якщо особа, що звертається до суду, має електронний цифровий підпис) [117]. Однак писати позовну заяву можна і від руки, необов'язково друкувати його на комп'ютері [153]. Але все повинно бути чітко і акуратно. Закон чітко визначає, що всі судові документи складаються державною мовою – українською. Текст має бути стислим і лише по суті справи. У цьому випадку позовну заяву варто занести особисто разом з додатками до неї. У канцелярії проставляється вхідний штамп на копії позовної заяви. Це превентивна міра [153], що підтверджує факт її подання. Доцільно зберегти чек про оплату послуг «Укрпошти» та обов'язково додати документ про сплату судового збору [153]. Аналогічна процедура її подачі здійснюється шляхом заповнення бланка позову. Зокрема означені два шляхи об'єктивують її письмову форму.

Своєю чергою, електронна форма характеризується тим, що після входу до сервісу Електронного суду (шляхом введення електронного цифрового підпису) необхідно виконати такі дії: 1) увійти до розділу «Заяви», натиснути

кнопку «Створити»; 2) обрати спосіб подачі позовної заяви: «Особисто» чи «В якості представника (захисника)», натиснути кнопку «Наступний крок»; 2.1) обрати вид довіреності: «Електронна довіреність» чи «Копія документа, який підтверджує повноваження представника» (необхідно перетягнути або натиснути кнопку «Вибрати файл»); 3) обрати форму заяви із запропонованого переліку, при цьому обрати вид судочинства, категорію та підкатегорію справи або ввести назву заяви в полі для пошуку шаблону; 4) заповнити такі розділи: а) регіон та суд; позивач; представник позивача; відповідач; інші учасники; ціна позову; б) текст заяви (у цьому розділі також можна ознайомитись з прикладом позовної заяви); в) надання підтвердження, що не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, поставивши «V»); г) завантаження додатків (здійснюється шляхом присвоєння назви додатку, яка буде відображатись у заяві, виключно у форматі зображення, pdf документу, аудіо, відео, максимальний розмір одного файлу – не більше 95,8 МБ); д) судовий збір (здійснити оплату або поставити відмітку про наявність підстав для звільнення від сплати судового збору); б) натиснути кнопку «Сформувати заяву» (сформовану позовну заяву можна зберегти); 7) натиснути «Підписати та відправити» [162].

Отже, можемо стверджувати, що електронна форма позовної заяви не має відмінностей від письмової, однак специфіка цих різновидів детермінується процедурою її подання. Зокрема електронна форма є зручнішою та зрозумілішою, такою, що економить істотну кількість ресурсів та часу. Втім для обох різновидів визначальним є здійснення підготовчих дій, які забезпечать належну об'єктивізацію процесуальної форми реалізації права звернення до адміністративного суду.

Таким чином, можемо узагальнити, що складові елементи механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду не слід розглядати відособлено один від одного, адже взаємодоповнюючись вони забезпечують його комплексність. Зокрема без подання позовної заяви як процесуальної дії, що об'єктивує вимоги до відповідача та прохання до адміністративного суду

втрачає сенс існування такого елемента як процесуальна форма реалізації цього права (письмова або електронна) чи спосіб його втілення в дійсність (особисто; через представника; шляхом виконання своїх функцій органами та особами, яким законом надано право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб). Своєю чергою, без сплати судового збору чи подання заяв про поновлення строків для звернення до адміністративного суду або забезпечення позову/доказів загалом може як унеможливитись подальший захист та поновлення порушених прав (реалізація повноважень суб'єкта владних повноважень), так і виникнути додаткові труднощі і затримки судового процесу, які матимуть негативні правові наслідки для позивача/заявника.

Узагальнюючи підняту проблематику слід констатувати, що:

– з визначення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду стає зрозумілим, що базовим при розкритті його елементного складу є акцентуація на сукупності юридичних засобів, які в єдності втілюють у правореалізацію його основне призначення. Під час аналізу наукової доктрини виявлено, що категорією «засіб» може бути означено як певне явище, що переслідує виконання певної мети, цілі чи завдання, так і безпосередньо дія, яка дає можливість для їхнього досягнення (виконання). Її використання у вияві концепту юридичний (правовий) засіб означає розгляд певного явища чи дії з позиції досягнення правової мети;

– юридичні засоби у контексті механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду мають специфічну юридичну природу, відмінну від тої, що є застосовною при розкритті, як приклад, механізму забезпечення права на звернення до адміністративного суду. Зокрема юридичним засобом в означеному дискурсі є конкретний інструмент, який застосовний позивачем чи заявником під час процедури залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору. Уточнюється, що такі інструменти можуть бути: 1) у вияві дій, що спрямовані на забезпечення подальшого захисту порушених чи оспорених прав, свобод або законних інтересів індивідуалізованої особи чи то публічного інтересу (наприклад, подання позовної заяви); 2) зняряддям, яке

служує для активізації розгляду адміністративної справи з подальшим її вирішенням (наприклад, судовий збір);

– окрім юридичних засобів як елементів, що формують склад означеного механізму такими також є спосіб та процесуальна форма реалізації цього права. Всі означені складові мають вияв у межах сформованого адміністративно-процесуального законодавства, що з-поміж гарантування можливості реалізації права на звернення до адміністративного суду також передбачають процедуру його втілення;

– загалом виникнення адміністративно-процесуальних відносин між позивачем/заявником та адміністративним судом традиційно пов'язано з поданням позовної заяви. Адже статтею 5 КАС України чітко встановлюється, що звернутися до адміністративного суду є можливим виключно у спосіб дотримання порядку, встановленого цим Кодексом. Аналіз статті 9 дозволяє узагальнити, що означений порядок є застосовним у випадку реалізації диспозитивного права особи подати позовну заяву, яка буде відповідати встановленим правилам та вимогам щодо її форми та змісту. Однак положення статті 160 цього Кодексу також дозволяє стверджувати, що безпосереднє виникнення таких відносин також може бути пов'язане з вчиненням забезпечувальних дій, які власне спрямовуються на здійснення попереднього судового захисту, що обов'язково має змінитися безпосереднім;

– уточнюється, що механізм пред'явлення позову необхідно розглядати як сукупність процесуальних дій, що ведуть до її прийняття, відмови від прийняття, залишення без руху чи розгляду адміністративним судом. У контексті механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду подання позову є безпосереднім вираженням позовних вимог та активною дією, що репрезентує необхідність здійснення адміністративним судом судового захисту прав, свобод чи інтересів індивідуалізованої особи або публічного інтересу. Означену дію опосередковує підготовка позовної заяви, а також інших важливих процесуальних документів першопочаткового рівня (йдеться про відповідні заяви та клопотання, якщо такі є необхідними) та об'єктивує

безпосередня подача її/їх до суду у спосіб та у формі, що передбаченні чинним законодавством;

Отже, наявною є варіативність можливості виокремлення елементного складу механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. Причому важливо враховувати, що однією з причиною для цього слугує відсутність єдності наукових позицій у питанні визначення структури механізму реалізації прав особи загалом та чіткої його диференціації з механізмом забезпечення таких прав. Наявність різних точок зору свідчить про специфіку цього питання, що зумовлює виникнення додаткових розмірковувань в аспекті застосування аналогії наукової думки (визначення елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду через базові елементи механізму їхнього забезпечення). За цього дискурсу логічно було б із переліку юридичних (правових) засобів здійснити вибір тих, які за усталеною науковою позицією є основою його функціональності (норми, суб'єкти, принципи, гарантії, процедури тощо). Однак, з огляду на те, що досліджуваний механізм має репрезентувати ефективність вже забезпеченої можливості осіб у реалізації цього права (основна його мета – активізувати адміністративно-процесуальні відносини між позивачем/заявником та адміністративним судом задля залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору) доцільною є варіація його складових у вияві способу, процесуальної форми та інструменту (юридичного засобу) практичної реалізації права на звернення до адміністративного суду. Причому означені елементи не слід розглядати відособлено один від одного, оскільки взаємодоповнюючись вони забезпечують його комплексність. Кожен з таких виконує власну роль, яка тим чи іншим чином сприяє досягненню мети його функціонування. Зокрема без подання позовної заяви як процесуальної дії, що об'єктивує вимоги до відповідача та прохання до адміністративного суду втрачає сенс існування такого елемента як процесуальна форма реалізації цього права (письмова або електронна) чи спосіб його втілення в дійсність (особисто; через представника; шляхом виконання своїх функцій органами та особами, яким законом надано право звертатися до

адміністративного суду в інтересах інших осіб). Своєю чергою, без сплати судового збору чи подання заяв про поновлення строків для звернення до адміністративного суду або забезпечення позову/доказів загалом може як унеможливитись подальший захист та поновлення порушених прав (реалізація повноважень суб'єкта владних повноважень), так і виникнути додаткові труднощі і затримки судового процесу, які матимуть негативні правові наслідки для позивача/заявника.

2.4. Процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду

За загальним правилом кожна дія має свої наслідки. Це основний постулат теорії причинного зв'язку. Причому осмислення сутності та самої наявності причинно-наслідкових відносин є однією зі стрижневих тем філософії [280, с. 5]. Так англійський філософ-матеріаліст Ф. Бекон (1561–1626) розробив методи визначення причинного зв'язку між явищами: метод подібності, метод розходження, об'єднаний метод подібності і розходження, метод супровідних змін, метод залишків [298, с. 8]. Своєю чергою, Бенедикт Спіноза (1632–1677) – видатний голландський філософ, учень і критик Р. Декарта – обґрунтував принцип детермінізму як причинної обумовленості подій, стверджуючи, що у ланцюзі причин і наслідків немає нічого довільного, випадкового, все є необхідним. Водночас англійський філософ Девід Юм (1711–1776) загалом заперечував існування причинного зв'язку між предметами та явищами [259, с. 46–47].

Наразі ж вбачається, що поняття причинного зв'язку має особливе значення для юридичної науки оскільки поєднує такі елементи як «діяння» та «наслідок» [101, с. 179]. Зокрема на переконання Н. Мирошніченко, з філософських положень випливає, що загалом під причинним зв'язком слід

розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) – і наслідками, коли дія або бездіяльність особи викликає (породжує) настання наслідку [124, с. 313–314]. Зокрема Франц фон Ліст (фахівець в галузі кримінального та міжнародного права) у 1892 році вказував, що причинний зв'язок між рухом тіла й результатом має місце тоді, коли результат без руху тіла не міг би настати, коли не можна подумки виключити рух тіла без того, щоб не настав і результат [343, с. 124; 101, с. 177].

За значний період часу були обґрунтовані декілька теорій про причинний зв'язок у праві, вони базуються на різних філософських концепціях. Найбільш поширеними з них є теорія адекватної причинності, теорія необхідного спричинення та теорія необхідної умови (умова, без якої не може бути) [124, с. 314]. Ці теорії мають певні позитивні моменти, які обґрунтовують проблему причинності [124, с. 314] в праві (здебільшого – у деліктному). Вони не суперечать одна одній, а лише доповнюють одна одну. Однак використовувати для керівництва в науковому дослідженні чи при правозастосуванні можна виключно одну концепцію, бо різні концепції причинного зв'язку дають підстави для різних висновків про наявність чи відсутність причинного зв'язку. Різні концепції можна використовувати тільки тоді, коли вони за змістом є однаковими, а лише викладаються різними словами. Цінність неприйнятних для застосування концепцій причинного зв'язку полягає виключно в тому, що в полеміці опрацьовується, загострюється й набуває визначеності істинне наукове знання [59, с. 7]. Причому дослідники не проводять чітку межу між причинним зв'язком та іншими різновидами об'єктивного зв'язку, окремі з яких схиляються до того, що у практичній діяльності найбільш доцільно застосовувати саме теорію необхідного спричинення. Зазначена теорія розглядає не причинність взагалі, а конкретну, реально існуючу залежність явищ, в межах якої одне явище, тобто наслідок, з внутрішньою необхідністю викликається іншим – діянням. Теорія передбачає, що необхідний причинний зв'язок встановлюється на основі аналізу філософських категорій «необхідність» та «випадковість» [101, с. 179].

Відповідно, причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок як факт реальної дійсності поза свідомістю і волею людини. Даний зв'язок як зв'язок між явищами об'єктивної дійсності піддається пізнанню [124, с. 314]. При здійсненні його аналізу слід враховувати, що в природі та суспільстві всі явища взаємозалежні, перебувають у тісній взаємодії. Тому для того, щоб чітко встановити зв'язок між причиною та наслідком, необхідно штучно (подумки) ізолювати два явища – причину і наслідок – від інших причинно-наслідкових ланок, які, так чи інакше, перебувають у взаємодії з наслідками [124, с. 314].

Тимошенко Д. уточнює, що за віддаленістю причини і наслідку як ланок у ланцюзі причинності причинно-наслідковий зв'язок поділяється на прямий (безпосередній) і опосередкований (непрямий). Відповідно прямим вважається такий причинно-наслідковий зв'язок, де причина і наслідок безпосередньо межують як ланки причинності. Тобто між ними відсутні ще якісь додаткові будь-які юридичні факти. Про таку причину можна сказати, що вона прямо (безпосередньо) без будь-якого «посередництва» спричинює наслідок. При прямому (безпосередньому) причинно-наслідковому зв'язку найчастіше причина збігається у часі або ж період спричинення між причиною і наслідком є незначним. При такому причинно-наслідковому зв'язку причина породжує наслідок з неминучістю. Своєю чергою, опосередкований причинно-наслідковий зв'язок – це такий причинно-наслідковий зв'язок, у ланцюзі спричинення якого між цікавим для нас юридичним фактом (причиною) і наслідком наявний ще один або декілька юридичних фактів [261, с. 228]. Прикладом такого взаємозв'язку є декілька дій, які мають різну природу та спрямування, однак наявність одної, породила іншу, яка власне спричинила конкретний наслідок.

Доцільно також вказати думку Л. Донської, яка стверджує, що причини, які разом завдали певних наслідків, поділяються на самодостатні й такі, що можуть породжувати наслідки лише разом з іншими причинами. В обох наведених випадках для встановлення причинного зв'язку треба застосовувати концепцію *conditio sine qua non* (концепція рівноцінних умов), але в першому

випадку для встановлення причинного зв'язку необхідно не тільки виключити дію даного чинника із загального ланцюга причинно-наслідкових зв'язків, а й абстрагуватися від інших причин. У другому випадку треба керуватися загальним правилом встановлення причинного зв'язку заданою концепцією [59, с. 4].

З усім тим слід додати, що причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку. З цього випливають такі найважливіші вимоги: 1) причина (діяння) у часі повинна передувати наслідку. Однак зовнішньої (тимчасової) залежності в послідовному розвитку подій недостатньо, тому що відомо, що «після цього» не завжди значить «внаслідок цього»; 2) причина (діяння) не тільки повинна передувати наслідку в часі, але й викликати його. Відомо, що причинний зв'язок за своєю суттю є зв'язком генетичним (зв'язок породження). Тут діяння завжди повинне викликати (породжувати) настання наслідків [124, с. 314]. При цьому, дія, як активна форма поведінки людини, безпосередньо викликає наслідок. На відміну від цього, бездіяльність [124, с. 314] здійснює означене опосередковано. Однак це зовсім не означає, що в останньому випадку немає причинного зв'язку між бездіяльністю та наслідками, що настали. Такий зв'язок існує. Це важливо враховувати в ситуаціях, коли в причинний ряд втручаються різні додаткові сили, умови й фактори – дії інших осіб, різні процеси (патологічні, біологічні й ін.), тобто має місце безліч факторів, які тією чи іншою мірою сприяють настанню певних наслідків; 3) діяння перебуває в причинному зв'язку з наслідком, якщо воно з неминучістю викликає настання цього наслідку. Необхідний причинний зв'язок відображає закономірності розвитку об'єктивного світу, коли причина сама в собі містить реальну можливість настання певного наслідку. При необхідних причинних зв'язках особа, пізнаючи об'єктивний світ, здатна передбачити розвиток природного ходу подій. Вчиняючи ті або інші дії, які із закономірністю викликають настання наслідків, вона здатна передбачити настання цих наслідків [124, с. 315–316].

Отже, з впевненістю можна стверджувати, що правові наслідки – це об'єктивне відображення результату вчинення певної дії чи утримання від такої (або їхньої сукупності), внаслідок порушення чи додержання правових норм.

На нашу думку, реалізуючи право на звернення до адміністративного суду можна досягти як загальноправових наслідків від таких дій, так і процесуально-правових.

Так загальноправові наслідки репрезентують: активацію процедури судового захисту (індивідуалізованої особи чи публічного інтересу); практичну реалізацію принципу доступності адміністративного суду; ініціацію реалізації контрольної функції судової влади щодо перевірки діяльності суб'єктів владних повноважень на відповідність Конституції та законам України тощо.

Своєю чергою, процесуально-правові наслідки за юридичною природою є взаємозв'язком між окремими об'єктивно існуючими у рамках процесуально-правового поля діями/бездіяльністю окремих суб'єктів, наявність яких зумовлює позитивний чи негативний розвиток їхніх взаємовідносин, об'єктивований юридичним фактом.

З огляду на процедурний аспект реалізації права на звернення до адміністративного суду можемо виокремити два самостійних та один узагальнений напрям, що дозволить сформувати систему процесуально-правових наслідків від реалізації означеного механізму його втілення (широке та вузьке трактування). Широке трактування зосереджується на основному результаті, який можна отримати шляхом звернення до адміністративного суду – судовий захист, реалізований адміністративним судом. У цьому контексті йдеться про активацію інших механізмів та процесів у межах судового захисту прав, свобод чи інтересів осіб або публічного інтересу (відкриття провадження у справі, і надалі – її розгляд та вирішення адміністративним судом, що спричиняє постановлення судового рішення). Втім такий підхід є ідеалістичним, тобто таким, що на практиці не завжди має безумовний характер, адже реалізації права на звернення до адміністративного суду замало задля того, щоб зрештою було постановлене судове рішення, яким вирішиться

справа по суті. Доцільно вбачати, що реалізація права на звернення до адміністративного суду є однією із ланок причинності, тобто активація адміністративно-процесуальних відносин між позивачем/заявником та адміністративним судом задля залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору має як прямий, так і опосередкований причинно-наслідковий зв'язок з постановленням остаточного судового рішення. Відповідно, це першоумова яка є самодостатньою або взаємозалежною від інших для настання такого наслідку.

Водночас вузьке трактування полягає у виокремленні самостійних процесуальних наслідків звернення до адміністративного суду окремо з позовною заявою та забезпечувальними заявами. Причому йдеться як про позитивні, так і негативні наслідки, які прямо чи опосередковано пов'язані з такими діями.

Уточнюючи процесуальні наслідки звернення до адміністративного суду з заявою про забезпечення позову, зазначимо, що такими зокрема є:

1) забезпечення його повністю або частково. Як приклад, попередньо аналізована заява про забезпечення позову, яка була направлена до Житомирського окружного адміністративного суду від ТДВ «Березівський кар'єр» про необхідність зупинення дії наказу Державної служби геології та надр України від 23 грудня 2021 року № 988 «Про зупинення дії спеціального дозволу на користування надрами № 802 від 20 лютого 1997 року» була задоволена повністю [270];

2) відмова у забезпеченні позову. Як приклад, до Дніпровського районного суду міста Києва була подана заява про забезпечення позову, якою заявник просить зупинити дію індивідуального акту рішення Центрального міжрегіонального управління Державної міграційної служби України у місті Києві та Київській області від 20 вересня 2022 року № 782 про його примусове повернення до країни походження або третю країну, зобов'язання покинути територію України в термін до 30 вересня 2022 року та заборону в'їзду на територію України терміном на три роки. Заява обґрунтована тим, що не

вжиття заходів забезпечення позову призведе до небезпеки заподіяння шкоди його правам та інтересам, оскільки у разі невиконання добровільного такого рішення його буде депортовано з України примусово. Вивчивши матеріали заяви про забезпечення позову, обґрунтування позивача, суд дійшов висновку про відсутність підстав для вжиття заходів забезпечення позову, адже в даному випадку позивачем не наведено змістовних обґрунтувань того, що невжиття заходів забезпечення позову може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, та не надано відповідних доказів. Суд додатково роз'яснив, що оскарження рішення суб'єкта владних повноважень не є безумовною обставиною для забезпечення позову [269]. Аналогічно діяв Чернівецький окружний адміністративний суд у справі № 600/2495/22-а, коли заявник подав до суду заяву, в якій просив: вжити заходів забезпечення позову, а саме: заборонити Чернівецькому міському територіальному центру комплектування та соціальної підтримки вчиняти будь-які дії пов'язані із призовом його на військову службу. Однак у цьому випадку суд також резюмував, що заява про забезпечення позову є передчасною, необґрунтованою та не підтвердженою жодними допустимими та належними доказами, відтак не підлягає задоволенню. Причому доводи заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів забезпечення позову суд оцінював з урахуванням розумності, обґрунтованості і адекватності вимог; забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших осіб, які беруть участь в справі; наявності зв'язку між конкретним заходом до забезпечення позову і предметом позовних вимог, зокрема, чи спроможний такий захід забезпечити фактичне виконання судового рішення в разі задоволення позову; імовірності утруднення виконання або невиконання рішення суду у випадку невжиття таких заходів; запобігання порушенню у зв'язку з вжиттям таких заходів прав та охоронюваних законом інтересів осіб, що не є учасниками даного судового розгляду [278];

3) повернення її заявнику без розгляду. Як приклад, до Перемишлянського районного суду Львівської області надійшла заява про забезпечення позову, в якій заявник просив суд зупинити виконавче провадження. Означена заява була повернена заявнику без розгляду, з огляду на те, що позивачем не подано до заяви про забезпечення позову квитанції про сплату судового збору за її подання [276]. Аналогічно було повернено заяву, яка надійшла до Окружного адміністративного суду міста Києва, про забезпечення позову до подання позовної заяви, шляхом встановлення обов'язку Військової частини НОМЕР_1 Національної гвардії України надати ОСОБА_1 додаткову оплачувану відпустку для складання сесії. Однак у цьому випадку заявник також клопотав про звільнення від сплати судового збору за подання заяви про забезпечення позову. Втім він не надав суду жодних доказів щодо наявності в останнього пільг, передбачених ст. 5 Закону України «Про судовий збір» щодо сплати судового збору й загалом не визначив зміст позовних вимог, з якими він збирався звернутися до суду [274].

Окремо зазначимо, що відсутність дій заявника щодо перетворення попереднього судового захисту на безпосередній може мати наслідком скасування заходів забезпечення позову. Означене кореспондується з приписів статті 157 КАС України, де передбачено, що заходи забезпечення позову, вжиті судом до подання позову, скасовуються судом у разі: 1) неподання заявником відповідної позовної заяви протягом 10 днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову; 2) повернення позовної заяви; 3) відмови у відкритті провадження у справі [82]. Як приклад, оскільки ТДВ «Березівський кар'єр» до Житомирського окружного адміністративного суду не подано позовну заяву про визнання протиправним та скасування наказу Державної служби геології та надр України від 23 грудня 2021 року № 988 «Про зупинення дії спеціального дозволу на користування надрами № 802 від 20 лютого 1997 року», означений суд дійшов висновку про наявність підстав для скасування заходів забезпечення позову [270].

Окрім того, у випадку залишення позову без розгляду, а також закриття провадження у справі якщо позивач відмовився від позову і відмову прийнято судом або якщо є такі, що набрали законної сили, постанова чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, а також у випадку ухвалення рішення суду щодо повної або часткової відмови у задоволенні позову відповідач або інша особа, чії права або охоронювані законом інтереси порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення позову, має право на відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, за рахунок особи, за заявою якої такі заходи забезпечення позову вживалися. Однак означене правило не застосовується щодо відповідача або іншої особи, чії права або охоронювані законом інтереси порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення позову, які є суб'єктом владних повноважень [82].

Аналогічні процесуальні наслідки спричиняються й у випадку подання заяви про забезпечення доказів (винесення ухвали про задоволення заяви, повернення її заявнику чи відмова від її задоволення). Як приклад, до Одеського окружного адміністративного суду до подання адміністративного позову надійшла заява про забезпечення доказів, в якій заявник просив суд: витребувати у Головного управління ДПС у м. Києві документи, які стосуються податкового зобов'язання щодо заявника, зокрема але не виключно: податкове повідомлення-рішення; податкову вимогу; рішення про опис майна; докази направлення податкового повідомлення-рішення, податкової вимоги, рішення про опис майна та акту опису майна № 1488/26-15-13-06-26 від 08 грудня 2021 року на адресу заявника та інші. В обґрунтування зазначеного клопотання, позивач зазначила, що 16 грудня 2021 року нею було отримано акт опису майна № 1488/26-15-13-06-26 від 08 грудня 2021 року, який складений на підставі рішення уповноваженої особи ГУ ДПС у м. Києві від 08 листопада 2021 року № 0086494-1306-2651 про опис майна у податкову заставу платника податків. Водночас будь-яких документів заявник від ГУ ДПС у м. Києві не отримувала, однак має намір захистити своє право власника на майно, шляхом оскарження

рішень та дій ГУ ДПС в м. Києві, у зв'язку з чим звертається з даним клопотанням до суду. Суд звертає увагу, що заяву подано до Одеського окружного адміністративного суду, хоча місцезнаходження засобів доказування, щодо яких заявником подану заяву про забезпечення доказів, в даному випадку є м. Київ. Крім того, суд зазначає, що всупереч положенням п. 4 ч. 1 статті 116 КАС України позивачем в заяві не конкретизовано доказів, забезпечити які вона просить суд. Так, в заяві позивачем не зазначено реквізитів письмових доказів (номерів та дат винесення) податкового повідомлення-рішення, податкової вимоги, рішення про опис майна; а також не зазначено переліку доказів під назвою «інші», які вона просить суд витребувати у Головного управління ДПС в м. Києві. На підставі вищезазначеного, суд доходить висновку, що оскільки заява про забезпечення доказів подана заявником без додержання процесуальних положень КАС України, вона підлягає поверненню заявнику без розгляду [273].

Причому особа, яка подала заяву про забезпечення доказів у випадку неподання позовної заяви протягом десяти днів з дня постановлення відповідної ухвали, зобов'язана відшкодувати судові витрати, а також збитки, спричинені у зв'язку із забезпеченням доказів [82].

Своєю чергою, процесуально-правові наслідки звернення до адміністративного суду з позовною заявою є дещо іншими. Положення КАС України передбачають, що такими є прийняття позовної заяви до розгляду, залишення її без розгляду та повернення заявнику. Окрім того, сюди також доцільно віднести такі дії суду як відкриття чи відмова у відкритті провадження в адміністративній справі. Тобто означені наслідки є аналогічними як і у випадку пред'явлення позову.

Беззаперечно найперше і найголовніше завдання судді після надходження позовної заяви до суду – перевірка підстав для прийняття заяви. Якщо таких підстав немає, суддя відмовляє в прийнятті заяви. У рамках підстав до відмови в порушенні справи об'єднані дві групи мотивів: передумови права на позов і умови його здійснення. Відсутність передумов обумовлює об'єктивну

неможливість розгляду справи, процес взагалі не може бути початий. Недотримання порядку пред'явлення позову – лише тимчасова перешкода, що може бути усунута заінтересованою особою, після чого процес у справі можливий [262].

Зокрема згідно зі статтею 170 КАС України суддя відмовляє у відкритті провадження в адміністративній справі, якщо: 1) позов не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства; 2) у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав є такі, що набрали законної сили, рішення або постанова суду, ухвала про закриття провадження в адміністративній справі; 3) настала смерть фізичної особи чи припинено юридичну особу, яка не є суб'єктом владних повноважень, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позовну заяву, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва; 4) у провадженні цього або іншого суду є справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Причому повторне звернення тієї самої особи до адміністративного суду з адміністративним позовом з тих самих предмета і підстав та до того самого відповідача, як той, щодо якого постановлено ухвалу про відмову у відкритті провадження, не допускається [82]. Як приклад, до Івано-Франківського окружного адміністративного суду ТОВ «Калуська соляна компанія» звернулося з позовною заявою до Міністерства юстиції України, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні відповідача Фонд державного майна України про визнання протиправним та скасування наказу «Про задоволення скарги» №159/5 від 19 січня 2022 року та скасування реєстраційної дії від 19 січня 2022 року №1001209950019002620, якою була скасована реєстраційна дія від 30 березня 2020 року №11201070013002620. Суд відмовив у відкритті провадження в даній адміністративній справі, адже юрисдикція адміністративних судів на ці спірні правовідносини не поширюється (суд дійшов висновку про необхідність вирішення цього спору в порядку господарського судочинства) [272]. Аналогічних та подібних прикладів у

судовій практиці безліч. Однак найголовніше, що суд має розтлумачити заявнику в порядку якого судочинства може бути вирішений конкретний спір. Втім зовсім інший бік цього питання висвітлює практика відмови у відкритті провадження у зв'язку з неможливістю судового розгляду конкретної справи загалом. Стосовно таких справ уже вироблена стала практика Великої Палати Верховного Суду [20]. Причому у цьому дискурсі слід розрізняти два різновиди справ. По-перше, коли загалом відсутні будь-які спірні відносини. Яскравим прикладом для наочної демонстрації зазначеного є дії районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки задля оповіщення громадян про призов на строкову військову службу та їх прибуття на призовні дільниці. Зокрема громадяни звертаються до адміністративного суду з проханням визнання протиправним та недійсним наказу про зобов'язання прибути до відповідного територіального центру комплектування шляхом вручення повістки. Варто зауважити, що повістка являється лише засобом оповіщення військовозобов'язаної особи для її прибуття на вказану дату до територіального центру комплектування та не має обов'язкового наслідку укладення контракту для проходження військової служби. Відповідно, такий спір не належить до юрисдикції адміністративних судів, оскільки складення повістки, не є рішенням чи дією суб'єкта владних повноважень в розумінні КАС України, а такі дії не створюють, припиняють чи змінюють будь-яких правовідносин, тобто між особами (начальником центру та громадянином) не існує публічно-правового спору, що, в свою чергу, виключає його розгляд за правилами адміністративного чи будь-якого іншого виду судочинства [172]. По-друге, існує умовний чотирьох класовий поділ позовів, які не підлягають судовому розгляду, зокрема: 1) позови до Президента України або Верховної Ради України як політичних органів, які формуються шляхом всеукраїнських виборів, з позовною вимогою, яка не стосується безпосередньої управлінської діяльності цих суб'єктів владних повноважень; 2) позови, в яких заявник обрав неефективний (передчасний) спосіб захисту за наявності альтернативного ефективного способу захисту; 3) позови, в яких

заявник обрав неправовий (штучний) спосіб захисту; 4) позови, в яких заявник обрав спосіб захисту, для якого законом визначено спеціальний порядок або встановлено обмеження стосовно суб'єкта звернення з відповідним позовом [20]. По-третє, нагадаємо, що чинне адміністративно-процесуальне законодавство не передбачає можливості отримання судового захисту від дій та рішень суб'єктів владних повноважень аналогічними суб'єктами.

Поділяємо думку Я. Берназюка, що відмовляючи у відкритті або закриваючи провадження в таких справах, адміністративний суд має враховувати, що особа, яка просить про судовий захист, за загальним правилом, сплатила судовий збір, а також шляхом виконання обов'язку стосовно сплати податків утримує органи судової влади. У зв'язку з цим суд, крім іншого, повинен встановити причини, які, на думку позивача, зумовили виникнення спору; мету, яку переслідує позивач, звертаючись до суду; чи існують альтернативні способи захисту порушеного або оспорюваного права чи інтересу [20].

У протилежному випадку, зокрема коли судом виявлено, що немає підстав для відмови у відкритті провадження загалом, ним з'ясовується чи є такі щодо залишення позовної заяви без руху чи повернення заявнику.

Так у статті 169 КАС України зазначено, що суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, встановлених для її форми та змісту, а також обов'язкових документів, що додаються до неї постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху. Окрім того, стаття 123 цього Кодексу передбачає, що у разі подання особою позову після закінчення строків, установлених законом, без заяви про поновлення пропущеного строку звернення до адміністративного суду, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані судом неповажними, позов залишається без руху [82]. Як бачимо, залишення позовної заяви без руху – це тимчасовий захід, який застосовується судом з метою усунення позивачем недоліків позовної заяви та дотримання порядку її подання. Найбільш типові недоліки позовної заяви: неповно зазначенні прізвище, ім'я та по батькові (найменування) сторін (замість імен –

ініціали); неправильне об'єднання позовних вимог; відсутність у позовній заяві конкретизованих вимог позивача. Недоліки порядку подання: неправильна сплата судового збору (в неповному розмірі або на помилкові рахунки; неподання оригіналів документів про сплату судового збору (копії не допускаються); неподання копій документів у належній кількості [131].

Важливо, що оцінка позовної заяви та констатація недоліків у ній є суб'єктивною. Різні судді по-різному можуть оцінювати їх. Недоліки можуть мати характер незрозумілості, нечіткості, неконкретності і некоректності. Не може вважатися такою, що відповідає закону, позовна заява, яка містить лайливі, нецензурні слова на адресу сторін, суду, держави загалом. Зазначені дії є об'єктивною стороною неповаги до суду і суд, окрім залишення такої заяви без руху, повинен реагувати на них відповідним чином [131].

Своєю чергою, у досліджуваному контексті суд повертає позовну заяву якщо: 1) позовну заяву подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, її не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано; 2) позивач не надав доказів звернення до відповідача для досудового врегулювання спору у випадках, в яких законом визначено обов'язковість досудового врегулювання, або на момент звернення позивача із позовом не сплив визначений законом строк для досудового врегулювання спору; 3) позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду; 4) порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, в яких є підстави для застосування положень статті 172 КАС України); 5) відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи; 6) якщо позовну заяву із вимогою

стягнення грошових коштів, яка ґрунтується на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, подано суб'єктом владних повноважень до закінчення шестимісячного строку; 7) якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку звернення до адміністративного суду будуть визнані неповажними [82].

Щодо останнього вважаємо за необхідне уточнити, що уже з моменту започаткування адміністративного судочинства виникла проблема застосування строків звернення до суду під час вирішення адміністративних справ [249].

Основна проблема у тому, що день, коли особа дізналася про порушення свого права, – це встановлений доказами день, коли позивач дізнався про рішення, дію чи бездіяльність, внаслідок якої відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів. Цим днем може бути, зокрема, день винесення рішення, яке оскаржується, якщо воно приймалося за участю особи, або день вчинення дії, яка оскаржується, якщо особа була присутня під час вчинення цієї дії. Якщо цей день встановити точно не можливо, строк обчислюється з дня, коли особа повинна була дізнатися про порушення своїх прав (свобод чи інтересів). При цьому «повинна» слід тлумачити як неможливість незнання, припущення про високу вірогідність дізнатися, а не обов'язок особи дізнатися про порушення своїх прав. Зокрема, особа повинна була дізнатися про порушення своїх прав, якщо вона знала про обставини прийняття рішення чи вчинення дій і не було перешкод для того, щоб дізнатися про те, яке рішення прийняте або які дії вчинені. Незнання про порушення через байдужість до своїх прав або небажання дізнатися не є поважною причиною пропуску строку звернення до суду [174]. Втім, наприклад, юристи, включно із суддями Верховного Суду, досі не мають єдиної думки щодо строків звернення до суду для оскарження рішень податківців. Так, у постанові від 13 лютого 2019 року у справі № 813/4921/17 Верховний Суд зазначив, що нормою, яка регулює питання застосування строків звернення до адміністративного суду з позовами про визнання протиправними податкових повідомлень-рішень, є приписи п. 56.18 ст. 56 Податкового кодексу України, тобто він становить 1095 днів, який

належить обчислювати з дня отримання платником податків оскаржуваного рішення. Водночас відповідно до п. 56.19 ст. 56 ПК України, якщо до подання позовної заяви було проведено процедуру адміністративного оскарження, платник податків має право оскаржити в суді податкове повідомлення-рішення або інше рішення контролюючого органу про нарахування грошового зобов'язання протягом місяця, що настає за днем закінчення процедури адміністративного оскарження, згідно з п. 56.17 цієї статті. Тобто наведений пункт регулює ті самі правовідносини, що й п. 56.18 цієї ж статті. Отже, два зазначені приписи ПК України по-різному регулюють ті самі правовідносини та водночас суперечать один одному. Верховний Суд, дослідивши зміст п. п. 56.17, 56.18, 56.19 ст. 56, п. п. 102.1, 102.2 ст. 102, п. 133.4 ст. 133 ПК України та ст. 122 КАС України, зазначив, що на сьогодні є підхід, відповідно до якого строки звернення до суду після застосування досудового порядку вирішення спору є коротшими, ніж звичайні строки [210]. Не вдаючись до поглибленого аналізу щодо того, яким є строк звернення до суду у цій категорії адміністративних справ уточнимо лиш, що законодавча база з означеного питання має бути чіткою та зрозумілою. У протилежному випадку втрачається основна сутність їхнього існування як самостійного інституту – досягнення юридичної визначеності у публічно-правових відносинах [174].

З усім тим, ЄСПЛ звертає увагу на те, що «застосовуючи процесуальні норми, національні суди повинні уникати як надмірного формалізму, який може вплинути на справедливість провадження, так і надмірною гнучкості, яка призведе до анулювання вимог процесуального законодавства (див. рішення у справі «Волчлі проти Франції» (Walchli v. France), заява №35787/03, п. 29, від 26 липня 2007 року)» [174]. Важливість означеного наочно проявилось під час воєнного стану. Зокрема за загальним правилом, факт воєнного стану не може вважатися поважною причиною для поновлення строків звернення до суду [116]. Втім Верховний Суд у справі 500/1912/22 (постанова від 29 вересня 2022 року) визначив, що суворе застосування адміністративними судами під час воєнного стану процесуальних строків стосовно звернення до суду із

позовними заявами, апеляційними і касаційними скаргами, іншими процесуальними документами може мати ознаки не виправданого обмеження доступу до суду, гарантованого статтями 55, 124, 129 Конституції України, статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 6 зазначеної Конвенції. Попри те, що Колегія суддів Верховного Суду погоджується із висновком судів попередніх інстанцій про те, що сам факт запровадження воєнного стану в Україні, без обґрунтування неможливості звернення до суду саме позивачем у встановлені строки, у зв'язку із запровадження такого, не може безумовно вважатись поважною причиною для безумовного поновлення цих строків [176], однак акцентує на тому, що суди мають ретельніше підходити до питання обґрунтування та визначення причин неможливості звернення до адміністративного суду в установлені строки.

Відповідно, з'ясувавши чи немає підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви або відмови у відкритті провадження в адміністративній справі адміністративний суд приймає позовну заяву до розгляду, тим самим відкриваючи провадження у такій справі.

Отже, процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду можна розглядати через дуальну інтерпретацію їхньої юридичної природи, зокрема як таких, що об'єктивуються юридичним фактом, який є або завершенням активізованих відносин (наприклад, постановлення судового рішення за наслідками розгляду справи – за широкого розуміння та постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження у справі – за вузького розуміння), або певною проміжною стадією, що є необхідною умовою для виникнення інших процесуально-правових наслідків реалізації права на судовий захист (наприклад, відкриття провадження у справі).

Узагальнюючи підняту проблематику слід констатувати, що:

– спеціальні наукові дослідження особливостей причинного зв'язку зосереджуються на філософському та деліктному розумінні й здебільшого розкриваються у межах проблематики кримінального права, хоч і є поодинокі випадки комплексного його дослідження у цивільно-правовій площині.

Загальнофілософське підґрунтя причинно-наслідкових відносин декларує необхідність виокремлення об'єктивно існуючого зв'язку причини (дій чи бездіяльності особи) у дискурсі її наслідків (результату здійснення дії/діяльності чи утримання від неї);

– правові наслідки – це об'єктивне відображення результату вчинення певної дії чи утримання від такої (або їхньої сукупності), внаслідок порушення чи додержання правових норм. Реалізуючи право на звернення до адміністративного суду, можна досягти як загальноправових наслідків від таких дій, так і процесуально-правових. Так загальноправові наслідки репрезентують: активацію процедури судового захисту (індивідуалізованої особи чи публічного інтересу); практичну реалізацію принципу доступності адміністративного суду; ініціацію реалізації контрольної функції судової влади щодо перевірки діяльності суб'єктів владних повноважень на відповідність Конституції та законам України тощо. Своєю чергою, процесуально-правові наслідки за юридичною природою є взаємозв'язком між окремими об'єктивно існуючими у рамках процесуально-правового поля діями/бездіяльністю окремих суб'єктів, наявність яких зумовлює позитивний чи негативний розвиток їхніх взаємовідносин, об'єктивований юридичним фактом;

– з огляду на процедурний аспект реалізації права на звернення до адміністративного суду доцільно виокремлювати два самостійних та один узагальнений напрям, що дозволяють сформулювати систему процесуально-правових наслідків від реалізації означеного механізму його втілення (широке та вузьке трактування):

1) широке трактування зосереджується на основному результаті, який можна отримати шляхом звернення до адміністративного суду – судовий захист, реалізований адміністративним судом. У цьому контексті йдеться про активацію інших механізмів та процесів у межах судового захисту прав, свобод чи інтересів осіб або публічного інтересу (відкриття провадження у справі, і надалі – її розгляд та вирішення адміністративним судом, що спричиняє постановлення судового рішення). Втім такий підхід є ідеалістичним, тобто

таким, що на практиці не завжди має безумовний характер, адже реалізації права на звернення до адміністративного суду замало задля того, щоб зрештою було постановлене судове рішення, яким вирішиться справа по суті;

2) вузьке трактування полягає у виокремленні самостійних процесуальних наслідків звернення до адміністративного суду окремо з позовною заявою та забезпечувальними заявами. Причому йдеться як про позитивні, так і негативні наслідки, які прямо чи опосередковано пов'язані з такими діями. Такими процесуальними наслідками є: забезпечення позову/доказів повністю або частково; відмова у забезпеченні позову/доказів; повернення заяви про забезпечення позову/доказів заявнику без розгляду; відшкодування судових витрат та збитків, спричинених у зв'язку із забезпеченням доказів/позову (у випадку їхньої наявності з кореляцією процесуальних підстав для застосування таких наслідків через процесуальні дії заявника); прийняття позовної заяви до розгляду, залишення позовної заяви без розгляду; повернення позовної заяви заявнику. Сюди також доцільно віднести такі дії суду як відкриття чи відмова у відкритті провадження в адміністративній справі.

Отже, реалізація права на звернення до адміністративного суду є однією із ланок причинності, тобто активація адміністративно-процесуальних відносин між позивачем/заявником та адміністративним судом задля залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору має як прямий, так і опосередкований причинно-наслідковий зв'язок з постановленням остаточного судового рішення. Відповідно, це першоумова яка є самодостатньою або взаємозалежною від інших для настання такого наслідку. Однак процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду також можна розглядати з позиції подвійного контексту, зокрема й таких, що об'єктивуються юридичним фактом, який є або завершенням активізованих відносин (наприклад, постановлення судового рішення за наслідками розгляду справи – за широкого розуміння та постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження у справі – за вузького розуміння), або певною

проміжною стадією, що є необхідною умовою для виникнення інших процесуально-правових наслідків реалізації права на судовий захист (наприклад, відкриття провадження у справі).

Висновки до Розділу 2

1. Виявлено, що із загального законодавчого правила щодо можливості кожним реалізувати своє право на звернення до адміністративного суду складається хибне враження про відсутність будь-яких обмежень щодо його юридичної природи, адже базовими при цьому є дві його ключові засади: а) порушення прав особи з боку суб'єктів владних повноважень (у формулюванні статті 5 КАС України достатнім є припущення про те, що права, свободи або законні інтереси такої особи потенційно порушено, адже встановлення факту такого є прерогативою суду); б) необхідність вчинення стороннім незацікавленим незалежним суб'єктом (адміністративним судом) захисних дій задля відновлення справедливості. Уточнюється, що насправді для можливості особою втілити в дійсність наміри щодо активізації судових захисних механізмів необхідною є наявність визначеного кола умов, передумов та підстав, щоб потенційний учасник адміністративної справи набув відповідного статусу.

2. З'ясовано, що чинне законодавство надає можливість для реалізації права на звернення до адміністративного суду двом категоріям осіб – приватної та публічної приналежності, однак тільки щодо тих категорій адміністративних справ, що становлять межі його юрисдикційності. У першому випадку йдеться про фізичних та юридичних осіб, як носіїв суб'єктивних прав та обов'язків. Другу групу суб'єктів права на звернення до адміністративного суду формують ті, що репрезентують виконання публічно-владних управлінських функцій.

3. Визначено, що фізичні та юридичні особи приватноправової приналежності як суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду характеризуються обсягом необхідної правосуб'єктності, що надає їм можливість реалізовувати таке право. Зокрема загальна правосуб'єктність таких осіб передбачає можливість бути учасником публічно-правових відносин, а процесуальна – у межах публічно-правового спору, що передається на розгляд адміністративного суду. Причому для окремого суб'єкта може бути властивою спеціальна адміністративно-процесуальна правосуб'єктність, особливості якої зумовлюються предметним полем спірних відносин. Умовами для ініціації активізації механізму його реалізації слід вважати: 1) наявність спірних відносин, пов'язаних з порушенням прав, свобод чи законних інтересів індивідуалізованої особи у сфері публічно-правових відносин (як виключення – публічного інтересу); 2) приналежність таких відносин до групи публічно-управлінських, де один суб'єкт уповноважений курувати поведінкою іншого; 3) належність позивача, тобто таке порушення скоєно щодо тієї особи, що безпосередньо звертається до адміністративного суду (або в інтересах саме цієї особи діє її представник); 4) правильне визначення предметної, територіальної та інстанційної юрисдикції адміністративного суду, здатного вирішити такий спір; 5) вичерпність інших способів захисту порушених прав, свобод чи законних інтересів особи. Уточнюється, що підставою для реалізації такого права є наявність доказової бази задля підтвердження реального порушення прав, свобод або законних інтересів особи з боку суб'єкта виконання управлінських функцій.

4. Доведено, що суб'єкти владних повноважень як суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду є специфічною його групою, що наділені спеціальною адміністративною правосуб'єктністю, яка наділяє їх можливістю на законних підставах активізувати судові механізми захисту публічного інтересу. Це обумовлюється обумовлюється: а) об'єктним критерієм, тобто можливістю вирішення адміністративним судом виключно питань, які забезпечені належною нормативною регламентацією; б) суб'єктним

критерієм – відсутністю у таких суб'єктів власних прав та обов'язків, що за загальним правилом унеможлиблює його реалізацію в межах процедури захисту власного інтересу. Визначено, що окрім загальних умов (належність позивача, юрисдикційність спору адміністративному суду тощо), умовами для ініціації активізації механізму його реалізації є: а) порушення суб'єктами адміністративно-правових відносин певної сфери життєстрою держави встановленого режиму їхньої функціональності (порушення встановленої моделі дозволеної або необхідної поведінки); б) необхідність виконання ними їхніх завдань та функцій; в) фактичне дублювання повноважень між різними суб'єктами здійснення публічно-управлінських функцій або наявність перешкод практичної їхньої реалізації, спричинених діями інших аналогічних суб'єктів. Уточнюється, що підставою для реалізації такого права є законодавче закріплення за суб'єктом владних повноважень відповідних прав та обов'язків, що забезпечують йому можливість бути стороною конкретної адміністративної справи або наявність правових прогалин та колізій, що спричиняють компетенційний конфлікт між органами влади.

5. З'ясовано, що фізичні та юридичні особи приватноправової приналежності як і суб'єкти владних повноважень наділені можливістю самопредставництва у питанні реалізації права на звернення до адміністративного суду. Втім забезпеченою є можливість для таких осіб користування послугами судового представництва, яке може мати законну та комерційну основу. Так законними представниками зокрема є батьки щодо інтересів неповнолітніх осіб або опікуни фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Своєю чергою, договірне судове представництво загалом репрезентується діяльністю адвокатів, однак є виключення, коли таке право надано іншим особам. Причому право законного представника доручити реалізацію права звернення до адміністративного суду іншим особам не обмежується. Узагальнюється, що у будь-якому випадку, такі суб'єкти уповноважені діяти виключно в інтересах особи, права якої вони представляють.

6. Виявлено, що наукова дискусія щодо визначення поняття та сутності механізму реалізації прав загалом розвивалась планово та в міру поглиблення наукових знань про це юридичне явище. Наразі досить важко визначитись з тим чи є механізм реалізації прав самостійним юридичним явищем або ж складовою іншого, більш об'ємного, наприклад, механізму правового регулювання чи механізму правового забезпечення. Однак беззаперечним є його визнання як правового, тобто такого, що має діяти у правовій сфері.

7. З огляду на наявність загальних особливостей механізму реалізації прав, стверджується, що механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду можна розглядати як самостійне правове явище або як складову механізму забезпечення такого права. Акцентується на спорідненості його юридичної природи з механізмом реалізації права на судовий захист, механізмом реалізації права на поновлення порушених прав, механізмом оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, механізмом пред'явлення позову тощо, які за необхідних умов та підстав є взаємопоглинаючими. Визначено, що незалежно від того, яке розуміння буде покладено у основу поняттєво-категоріальної визначеності цього механізму, його сутність має бути збережена – гарантована безперешкодна можливість особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин, спрямованих забезпечити захист прав та інтересів такої особи у публічно-правовій сфері.

8. Висунуто гіпотезу, що механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є самостійним правовим явищем, юридична природа якого є відмінною від споріднених такими положеннями: а) механізм забезпечення права на звернення до адміністративного суду та механізм його реалізації репрезентують різні аспекти функціональності гарантій дієвості процедур судового захисту. У першому випадку йдеться про створення належних умов для реалізації цього права, а у другому – про їхню ефективність у практичному прояві; б) механізм реалізації права на судовий захист є репрезентацією порядку застосування судових процедур захисту прав, свобод

чи інтересів особи, які спроможний надати адміністративний суд. Своєю чергою, механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду об'єктивує процедурний аспект виникнення адміністративно-процесуальних відносин за участю конкретної особи або їхній розвиток у випадку реалізації права на апеляційне чи касаційне звернення; в) механізм оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень та механізм реалізації права на поновлення порушених прав є способами практично реалізації засад адміністративного судочинства, що можуть реалізовуватись особою як окремо, так і поєднуватись при необхідності, адже загалом репрезентують мету реалізації права на звернення до адміністративного суду. Своєю чергою, механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є складовою адміністративного процесу; г) механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду надає можливість залучати судову систему у процес вирішення публічно-правового спору, тоді як механізм пред'явлення позову є етапом процедури в рамках його судового розгляду.

9. Сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду запропоновано розглядати у вузькому та широкому розумінні. Зокрема широкий підхід передбачає, що державою створено та забезпечено всі умови для активізації судових механізмів захисту прав, свобод чи інтересів осіб, які в практичній площині є дієвими та ефективними. У цьому контексті визначальне значення мають усі його складові, як такі, що в єдності забезпечують справедливий, неупереджений та процедурний розгляд конкретної адміністративної справи. Своєю чергою, формальний підхід об'єктивує наявність чітких законодавчо визначених правил вчинення конкретної процесуальної дії щодо залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору, а дотримання яких є обов'язковим для виникнення підстав активізації інших механізмів забезпечення права особи на судовий захист. Тобто йдеться про взаємопоглинання окремих механізмів, які в єдності забезпечують гарантії дотримання основоположних конституційних прав, свобод та інтересів особи.

10. Уточнюється, що механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду заявника та позивача є відмінним. Зокрема у першому випадку достатнім є формальне волевиявлення особи залучити судову систему до вирішення публічно-правового спору, у той час при другому випадку активізуються інші механізми судового захисту, однак для функціональності яких необхідною передумовою є належне обґрунтування дійсних приводів, причин та підстав звернення до суду.

11. Узагальнено, що механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є сукупністю юридичних засобів, покликаних забезпечити ефективне застосування правових норм щодо безперешкодної можливості особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин захисного об'єктного спрямування; його активізація безпосередньо пов'язана з порушенням конкретного права особи (публічного інтересу), що перебуває під захистом держави, а функціонування – сприяє зміцненню інституту захисту прав особи та розвитку правової держави загалом.

12. Акцентовано, що базовим при розкритті елементного складу механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду є акцентуація на сукупності юридичних засобів, які в єдності втілюють у правореалізацію його основне призначення. Під час аналізу наукової доктрини виявлено, що категорією «засіб» може бути означено як певне явище, що переслідує виконання певної мети, цілі чи завдання, так і безпосередньо дія, яка дає можливість для їхнього досягнення (виконання). Її використання у вияві концепту юридичний (правовий) засіб означає розгляд певного явища чи дії з позиції досягнення правової мети.

13. Визначено, що юридичні засоби у контексті механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду мають специфічну юридичну природу, відмінну від тої, що є застосовною при розкритті, як приклад, механізму забезпечення права на звернення до адміністративного суду. Зокрема юридичним засобом в означеному дискурсі є конкретний інструмент, який застосовний позивачем чи заявником під час процедури залучення судової

системи до вирішення публічно-правового спору. Уточнюється, що такі інструменти можуть бути: а) у вияві дій, що спрямовані на забезпечення подальшого захисту порушених чи оспорених прав, свобод або законних інтересів індивідуалізованої особи чи то публічного інтересу (наприклад, подання позовної заяви); б) знаряддям, яке слугує для активізації розгляду адміністративної справи з подальшим її вирішенням (наприклад, судовий збір).

14. Визначено, що окрім юридичних засобів як елементів, що формують склад механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду такими також є спосіб та процесуальна форма реалізації цього права. Всі означені складові мають вияв у межах сформованого адміністративно-процесуального законодавства, що з-поміж гарантування можливості реалізації права на звернення до адміністративного суду також передбачають процедуру його втілення.

15. Уточнюється, що загалом виникнення адміністративно-процесуальних відносин між позивачем/заявником та адміністративним судом традиційно пов'язано з поданням позовної заяви. Адже статтею 5 КАС України чітко встановлюється, що звернутися до адміністративного суду є можливим виключно у спосіб дотримання порядку, встановленого цим Кодексом. Аналіз статті 9 дозволяє узагальнити, що означений порядок є застосовним у випадку реалізації диспозитивного права особи подати позовну заяву, яка буде відповідати встановленим правилам та вимогам щодо її форми та змісту. Однак положення статті 160 цього Кодексу також дозволяє стверджувати, що безпосереднє виникнення таких відносин також може бути пов'язане з вчиненням забезпечувальних дій, які власне спрямовуються на здійснення попереднього судового захисту, що обов'язково має змінитися безпосереднім.

16. Визначено, що механізм пред'явлення позову необхідно розглядати як сукупність процесуальних дій, що ведуть до її прийняття, відмови від прийняття, залишення без руху чи розгляду адміністративним судом. У контексті механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду подання позову є безпосереднім вираженням позовних вимог та активною дією,

що репрезентує необхідність здійснення адміністративним судом судового захисту прав, свобод чи інтересів індивідуалізованої особи або публічного інтересу. Означену дію опосередковує підготовка позовної заяви, а також інших важливих процесуальних документів першопочаткового рівня (йдеться про відповідні заяви та клопотання, якщо такі є необхідними) та об'єктивує безпосередня подача її/їх до суду у спосіб та у формі, що передбаченні чинним законодавством.

17. Доведено, що варіативність можливості виокремлення елементного складу механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду породжена відсутністю єдності наукових позицій у питанні визначення структури механізму реалізації прав особи загалом та чіткої його диференціації з механізмом забезпечення таких прав. Наявність різних точок зору свідчить про специфіку цього питання, що зумовлює виникнення додаткових розмірковувань в аспекті застосування аналогії наукової думки (визначення елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду через базові елементи механізму їхнього забезпечення). За цього дискурсу логічно з переліку юридичних (правових) засобів здійснити вибір тих, які за усталеною науковою позицією є основою його функціональності (норми, суб'єкти, принципи, гарантії, процедури тощо). Однак, з огляду на те, що досліджуваний механізм має репрезентувати ефективність вже забезпеченої можливості осіб у реалізації цього права (основна його мета – активізувати адміністративно-процесуальні відносини між позивачем/заявником та адміністративним судом задля залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору) доцільною є варіація його складових у вияві способу, процесуальної форми та інструменту (юридичного засобу) практичної реалізації права на звернення до адміністративного суду. Причому означені елементи не слід розглядати відособлено один від одного, оскільки взаємодоповнюючись вони забезпечують його комплексність. Кожен з таких виконує власну роль, яка тим чи іншим чином сприяє досягненню мети його функціонування. Зокрема без подання позовної заяви як процесуальної дії, що

об'єктивує вимоги до відповідача та прохання до адміністративного суду втрачає сенс існування такого елемента як процесуальна форма реалізації цього права (письмова або електронна) чи спосіб його втілення в дійсність (особисто; через представника; шляхом виконання своїх функцій органами та особами, яким законом надано право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб). Своєю чергою, без сплати судового збору чи подання заяв про поновлення строків для звернення до адміністративного суду або забезпечення позову/доказів загалом може як унеможливитись подальший захист та поновлення порушених прав (реалізація повноважень суб'єкта владних повноважень), так і виникнути додаткові труднощі і затримки судового процесу, які матимуть негативні правові наслідки для позивача/заявника.

18. Виявлено, що спеціальні наукові дослідження особливостей причинного зв'язку зосереджуються на філософському та деліктному розумінні й здебільшого розкриваються у межах проблематики кримінального права, хоч і є поодинокі випадки комплексного його дослідження у цивільно-правовій площині. Загальнофілософське підґрунтя причинно-наслідкових відносин декларує необхідність виокремлення об'єктивно існуючого зв'язку причини (дій чи бездіяльності особи) у дискурсі її наслідків (результату здійснення дії/діяльності чи утримання від неї).

19. Визначено, що правові наслідки – це об'єктивне відображення результату вчинення певної дії чи утримання від такої (або їхньої сукупності), внаслідок порушення чи додержання правових норм. Стверджується, що реалізуючи право на звернення до адміністративного суду, можна досягти як загальноправових наслідків від таких дій, так і процесуально-правових. Так загальноправові наслідки репрезентують: активацію процедури судового захисту (індивідуалізованої особи чи публічного інтересу); практичну реалізацію принципу доступності адміністративного суду; ініціацію реалізації контрольної функції судової влади щодо перевірки діяльності суб'єктів владних повноважень на відповідність Конституції та законам України тощо. Своєю чергою, процесуально-правові наслідки за юридичною природою є

взаємозв'язком між окремими об'єктивно існуючими у рамках процесуально-правового поля діями/бездіяльністю окремих суб'єктів, наявність яких зумовлює позитивний чи негативний розвиток їхніх взаємовідносин, об'єктивований юридичним фактом.

20. З огляду на процедурний аспект реалізації права на звернення до адміністративного суду виокремлено два самостійних та один узагальнений напрям, що дозволяють сформувати систему процесуально-правових наслідків від реалізації означеного механізму його втілення (широке та вузьке трактування):

– широке трактування зосереджується на основному результаті, який можна отримати шляхом звернення до адміністративного суду – судовий захист, реалізований адміністративним судом. У цьому контексті йдеться про активацію інших механізмів та процесів у межах судового захисту прав, свобод чи інтересів осіб або публічного інтересу (відкриття провадження у справі, і надалі – її розгляд та вирішення адміністративним судом, що спричиняє постановлення судового рішення). Втім такий підхід є ідеалістичним, тобто таким, що на практиці не завжди має безумовний характер, адже реалізації права на звернення до адміністративного суду замало задля того, щоб зрештою було постановлене судове рішення, яким вирішиться справа по суті;

– вузьке трактування полягає у виокремленні самостійних процесуальних наслідків звернення до адміністративного суду окремо з позовною заявою та забезпечувальними заявами. Причому йдеться як про позитивні, так і негативні наслідки, які прямо чи опосередковано пов'язані з такими діями. Такими процесуальними наслідками є: забезпечення позову/доказів повністю або частково; відмова у забезпеченні позову/доказів; повернення заяви про забезпечення позову/доказів заявнику без розгляду; відшкодування судових витрат та збитків, спричинених у зв'язку із забезпеченням доказів/позову (у випадку їхньої наявності з кореляцією процесуальних підстав для застосування таких наслідків через процесуальні дії заявника); прийняття позовної заяви до розгляду, залишення позовної заяви без розгляду; повернення позовної заяви

заявнику. Сюди також доцільно віднести такі дії суду як відкриття чи відмова у відкритті провадження в адміністративній справі.

21. Узагальнюється, що реалізація права на звернення до адміністративного суду є однією із ланок причинності, тобто активація адміністративно-процесуальних відносин між позивачем/заявником та адміністративним судом задля залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору має як прямий, так і опосередкований причинно-наслідковий зв'язок з постановленням остаточного судового рішення. Відповідно, це першоумова яка є самодостатньою або взаємозалежною від інших для настання такого наслідку. Однак процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду також можна розглядати з позиції подвійного контексту, зокрема й таких, що об'єктивуються юридичним фактом, який є або завершенням активізованих відносин (наприклад, постановлення судового рішення за наслідками розгляду справи – за широкого розуміння та постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження у справі – за вузького розуміння), або певною проміжною стадією, що є необхідною умовою для виникнення інших процесуально-правових наслідків реалізації права на судовий захист (наприклад, відкриття провадження у справі).

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ТА СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

3.1. Зарубіжний досвід функціонування механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та можливості його використання в Україні

Право на звернення до адміністративного суду є логічним похідним з основоположного конституційного права людини, закріпленого у ст. 55 Конституції України, права кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [94], що означає, відповідно до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998, безвиняткову наявність у громадян «права безпосередньо звертатися до суду із скаргою на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [230].

В свою чергу, право на звернення до адміністративного суду, зафіксовано у ч. 1 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України, яка, фактично, конкретизує конституційну норму щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень безпосередньо до адміністративного суду та наводить способи захисту порушених прав, свобод або законних інтересів, серед яких: визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акту чи окремих його положень; визнання

протиправним та скасування індивідуального акту чи окремих його положень; визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини та стягнення з відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю [82].

Проте, нормативні положення, подібні до наведених нами вище, існують не лише в межах національного законодавства, але й підкріплюються та доповнюються здобутками світової спільноти серед яких, зокрема: Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини), ратифікована Законом України від 17.07.97 №475/97-ВР; Міжнародні стандарти у сфері судочинства(наприклад Резолюції та Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи), а також інші нормативні акти, дотримання яких, погодимось з О.В. Ульяновською, «є однією з умов гарантування реалізації права на справедливий суд» [265].

Найбільш базовою нормою, що закріплює право на доступ до суду, є стаття 6 Європейської конвенції з прав людини (тут і надалі ЄКПЛ), яка визначає, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» [91]. Слід відмітити, що Європейський суд з прав людини у Довіднику зі ст. 6 ЄКПЛ виклав наступне: «Посилаючись на принципи верховенства права та уникнення свавілля, які лежать в основі Конвенції, Суд постановив, що право на доступ до суду є невід'ємним аспектом гарантій, закріплених у статті 6. Якщо відсутній доступ до незалежного та неупередженого суду, питання дотримання принципу верховенства права поставатиме завжди. Таким чином, для того, щоб національне законодавство,

яке виключає доступ до суду, діяло у відповідності до статті 6 § 1 у конкретній справі, воно повинно співвідноситись із верховенством права» [324].

Право на справедливий судовий розгляд вимагає, щоб учасники судового процесу мали ефективний засіб судового захисту, який би дозволив їм відстоювати свої громадянські права. При цьому, слід зауважити, що право на справедливий суд і право на доступ до суду не є абсолютними. Вони можуть підлягати обмеженням, але не до такої міри, щоб порушити саму сутність права. Наприклад, Суд, до якого було подано заяву, може відмовитися від своєї юрисдикції за наявності переконливих і розумних підстав. Це стосується, зокрема, випадків коли йдеться про умови прийнятності апеляції, оскільки за своєю природою вона потребує регулювання з боку держави, яка має певну свободу розсуду в цьому відношенні, або коли належне відправлення правосуддя та ефективність національних судових рішень.

Право на доступ до суду також може підлягати законним обмеженням, за певних обставин як, наприклад, встановлені законом терміни позовної давності, гарантування судових витрат, вимога законного представництва, вимога спробувати засоби альтернативного врегулювання спору, тощо. Те саме стосується вимоги представництва інтересів особи фахівцем у сфері права у касаційному суді. Наприклад, відмова юриста, який надає особі правову допомогу, подати апеляційну скаргу через відсутність шансів на успіх сама по собі не суперечить статті 6 § 1 [324].

Право на звернення до суду має реалізуватися через певний механізм, який полягає у безпосередньому процесі звернення особи до адміністративного суду, і тут ми вважаємо за необхідне погодитись із А.В. Хворостянкіною, яка зазначає, що «адміністративні суди є доступним і ефективним інструментом захисту прав, свобод і інтересів людини від порушень з боку органів державної влади та місцевого самоврядування» [328]. Це твердження є справедливим як для України так і для судових установ зарубіжних країн, які саме і представляють для нас інтерес у даному розділі дослідження.

Для того, щоб мати змогу детально дослідити закордонний досвід функціонування механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та оцінити можливості його використання в Україні нам слід розглянути існуючі моделі адміністративного судочинства в зарубіжних країнах для того, щоб більш повно зрозуміти способи доступу до відновлення порушеного права.

Серед український науковців найбільш популярними є дві класифікації систем адміністративної юстиції зарубіжних країн: перша, найбільш класична, поділяє моделі адміністративної юстиції на континентальну (Франція, Литва, Італія, Німеччина, Австрія, Фінляндія, Угорщина, тощо) й англо-американську (Великобританія, США, Австралія та ін.) [206]; друга, менш розповсюджена, виділяє романську, германську, англосаксонську та змішану [67].

Для цілей нашого дослідження пропонуємо взяти за основу поділ на континентальну та англо-американську моделі, і відповідно, як зразок для розгляду континентальної моделі пропонуємо зупинитись на доступі до адміністративного судочинства в Латвії.

Як і в абсолютній більшості демократичних країн світу в Латвійській Республіці особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вона вважає що державна установа винесла неправомірне рішення. До такого звернення висуваються певні вимоги, проте вони не можуть бути такими, які неможливо або надто складно виконати.

Серед таких вимог можна виокремити наступні:

1) вірно обрати судову установу (зокрема, адміністративні суди в Латвії здійснюють розгляд лише спорів між приватними особами та органами державної влади, з питань пов'язаних з реалізацією ними владних повноважень.

2) виконати черговість звернення (у більшості випадків, перш ніж звернутись до адміністративного суду, особа має спочатку оскаржити рішення органу державної влади, з яким вона не згодна, до посадової особи вищої ланки чи спеціалізованого відділу в тій самій установі або до вищестоящої за підпорядкуванням установи);

3) виконати додаткові вимоги до звернення (під час подання позову до адміністративного суду до нього можуть бути висунуті додаткові вимоги, як-то дотримання відповідних строків або сплата збору, проте ці вимоги не можуть бути надмірними або такими, що позбавляють можливості звернутись до суду);

4) сплатити судовий збір (при поданні позову до суду, кожна особа у Латвії має сплатити фіксований судовий збір. Якщо особа не може сплатити цей збір через скрутне фінансове становище, вона має право звернутися до суду з проханням звільнити її від сплати збору або зменшити його суму);

5) дотримуватися строків подання позову (строки можуть відрізнятися залежно від типу позову, наприклад, строк оскарження рішення державної установи становить один місяць. Але якщо таке рішення не містить інформації про порядок або строки оскарження, його можна оскаржити протягом року) [311].

Слід також зазначити, що до адміністративного суду в Латвії мають право звернутись фізичні особи та юридичні особи приватного права, які володіють адміністративно-процесуальною правоздатністю та дієздатністю. Відповідно до положень Адміністративно-процесуального Закону Латвійської Республіки, адміністративно-процесуальна правоздатність однаково визнається за фізичними особами та юридичними особами приватного права. Її також може бути визнано щодо об'єднань осіб, якщо ці особи пов'язані достатньо міцними зв'язками для досягнення певної мети, а об'єднання осіб має спеціальні процедури для прийняття рішень [314].

В свою чергу, адміністративно-процесуальною дієздатністю володіють:

- повнолітні фізичні особи, якщо їх дієздатність не обмежена судом;
- юридичні особи приватного права;
- об'єднання осіб, за яким визнано процесуальну правоздатність.

Процесуальні права фізичної особи, яка не досягла 15 років або обмежена в дієздатності судом, здійснює її законний представник. Якщо суд вважає, що інтереси законних представників неповнолітньої особи або інтереси законних представників і неповнолітньої особи розходяться, він може на власний розсуд,

запитавши висновок суду у справах сиріт та опіки, призначити представником неповнолітнього іншу особу або просити Суд у справах сиріт та опіки призначити неповнолітньому спеціального піклувальника для захисту прав та інтересів цієї особи в конкретній справі. Те саме є справедливим також по відношенню до обмежено дієздатних осіб. Процесуальні права фізичної особи, яка досягла 15-18 років, здійснює законний представник такої особи, проте для участі в засіданні викликається також неповнолітня особа.

В окремих випадках, встановлених законом, неповнолітня особа має право самостійно здійснювати свої процесуальні права і виконувати обов'язки. Якщо особі, яка досягла 15 річного віку, надано законом право на самостійне звернення до установи, вона має право самостійно оскаржити адміністративний акт, дію або бездіяльність державної установи до суду. У такому разі за рішенням установи чи суду для надання їй допомоги у під час розгляду справи може бути викликаний законний представник такої особи. Справи юридичних осіб приватного права веде їх орган або уповноважена особа. Справи об'єднань осіб, за яким визнано процесуальну правоздатність веде представник, призначений за договором або уповноважена ним особа [314].

Сутністю адміністративного провадження в суді Латвійської Республіки є судовий контроль за законністю адміністративного акту, виданого органом державної влади, чи безпосередньо дій такого органу, чи міркувань корисності в межах дискреційних повноважень, а також визначення публічно-правових обов'язків або прав приватної особи та розгляд спорів, що виникають із договору, що регулюється публічним правом. Суд під час адміністративного судочинства, виконуючи свій обов'язок, самостійно (*ex-officio*) об'єктивно з'ясовує обставини справи та дає їм правову оцінку, розглянувши справу в розумний строк.

Під час провадження в справі суд встановлює:

- 1) чи відповідає адміністративний акт і фактична дія установи положенням законодавства;

2) чи надають правові норми та договір, що регулюється публічним правом, певні права чи покладають на учасників адміністративного процесу обов'язки;

3) відповідність публічно-правового договору положенням права, дійсність і правильність його виконання [314].

Адміністративна справа розглядається по суті судом першої інстанції, а за скаргою учасника адміністративного процесу на рішення цього суду - також судом другої інстанції в апеляційному порядку, крім випадків, передбачених законом. Учасник адміністративного процесу може оскаржити рішення суду другої інстанції в касаційному порядку, крім випадків, визначених законом.

Суд встановлює обставини справи шляхом розгляду справи в усному або письмовому порядку. При розгляді справи в усному порядку фактичні обставини справи з'ясовуються в судовому засіданні, у випадку ж розгляді справи в порядку письмового провадження фактичні обставини справи встановлюються на основі наявних у справі доказів.

Адміністративний суд розглядає справи в порядку письмового провадження без проведення судового засідання, якщо інше не встановлено законом. Якщо суд вважає більш доцільним розгляд справи в судовому засіданні, хоча справа підлягає розгляду в письмовому порядку, він може на власний розсуд визначити розгляд цієї справи в усному порядку. Якщо справа підлягає розгляду в порядку письмового провадження, суд може на власний розсуд визначити судові засідання для вчинення окремої процесуальної дії або вирішення процесуального питання. При розгляді справи в порядку письмового провадження суд ознайомлюється з матеріалами справи, заслуховує учасників і просить подати необхідні відомості та докази в письмовій формі.

Адміністративні суди Латвійської Республіки розглядають справу в усному порядку в судовому засіданні, якщо з таким проханням до суду першої інстанції звернувся заявник, юридична особа, яка має право захищати права та законні інтереси фізичної особи, або відповідач – приватна особа у справах щодо публічно-правових договорів. Під час розгляду справи в усному порядку

в судовому засіданні заслуховуються усні показання та пояснення учасників провадження викликаних у судове засідання. Суд досліджує письмові докази в судовому засіданні за заявою учасника процесу або з власної ініціативи.

Тож, яким чином особа може звернутися до суду з метою оскарження рішень чи дій органу державної влади або посадової особи в Латвії. Загалом, цей механізм досить подібний до того, що діє на території нашої країни.

Особа має право подати позов до суду щодо наступного:

1) видання, скасування (повністю або частково, у тому числі внесення змін) або набрання чинності (визнання недійсним, скасування, також визнання чинним) адміністративного акту;

2) фактичних дій установи;

3) наявності, відсутності або сутності конкретних публічних правовідносин, що виникають безпосередньо із зовнішнього правового акту, якщо неможливо реалізувати відповідні правові інтереси шляхом звернення;

4) відповідність публічно-правового договору положенням права, дійсність, укладення або правильність його виконання;

5) визнання адміністративного акту неправомірним, якщо рішення суду про неправомірність адміністративного акту необхідне для вимагання відшкодування або з метою запобігання повторенню подібних випадків;

6) виявлення істотного процесуального порушення, допущеного під час видання адміністративного акту, якщо процесуальне порушення саме по собі спричинило істотне порушення прав чи законних інтересів особи і рішення суду є необхідним для вимоги про відшкодування або у щоб не допустити повторення подібних випадків [314].

Також, висуваються певні вимоги щодо форми і змісту заяви, оскільки, за загальним правилом, заява подається в письмовій формі. Якщо підстави, наведені в заяві, є надто об'ємними, суддя може вимагати від заявника надати її короткий виклад. Зокрема, заявник має вказати у заяві наступне:

1) найменування суду, до якого подається заява;

2) прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання заявника, а також його представника, якщо заява подається представником, а також іншу адресу (за наявності), за якою з особою можна зв'язатися. Якщо заявником або його представником є юридична особа, зазначаються її найменування, реєстраційний номер, якщо такий є, та юридична адреса. У разі згоди заявника або його представника на використання порталу електронної справи для спілкування з судом вказується, що портал електронної справи є засобом зв'язку;

3) номер телефону або адресу електронної пошти заявника (його представника), якщо він згоден використовувати його для зв'язку з судом;

4) назву та адресу установи;

5) підстави заяви та докази, якщо вони є у заявника;

6) позовні вимоги;

7) розмір позовних вимог, якщо зазначено вимогу про відшкодування матеріальних збитків або немайнової шкоди;

8) клопотання про розгляд справи в усному порядку, якщо заявник бажає, щоб суд першої інстанції розглянув справу в усному порядку;

9) клопотання про надання правової допомоги, забезпеченої державою, якщо особа має на це право;

10) інші відомості, які можуть мати значення для розгляду справи;

11) перелік документів, що додаються до заяви;

12) місце і час складання заяви [314].

Заява підписується заявником або його представником. Якщо заяву від імені заявника подає представник, він додає до заяви відповідну довіреність або інший документ, що засвідчує повноваження представника на подання заяви. Також, до заяви мають додаватися документи, що підтверджують дотримання порядку позасудового огляду, якщо він передбачений законом; та обставини, на яких ґрунтується позов або клопотання.

Щодо територіальної підсудності звернення до суду, слід зазначити, що вона тісно пов'язана із задекларованим місцем проживання. Декларування місця проживання - це спеціальний обов'язок, який є безальтернативним як для

громадян Латвії, так і для не громадян, а також осіб, які отримали посвідки на проживання або свідоцтва про реєстрацію. Точна адреса особи повинна забезпечувати можливість реалізації її прав і обов'язків, а також отримання суттєвої інформації від органів державної влади та місцевого самоврядування. Задекларувати місце проживання або вирішити питання, пов'язані з перевіркою задекларованого місця проживання, зазвичай можна вирішити в електронному вигляді в зручній для особи час [325].

Заява подається до відповідного суду Округного адміністративного суду за адресою заявника (фізична особа – за задекларованою адресою місця проживання, або місцезнаходження нерухомого майна, юридична особа - за юридичною адресою). Заявник, який не має зареєстрованої адреси в Латвійській Республіці, подає заяву до Ризького округного адміністративного суду. Якщо заяву подають декілька заявників, вона може бути подана до відповідного суду Округного адміністративного суду за адресою одного із співзаявників. Якщо заяву подано з порушенням зазначеного порядку подання заяви, судова установа, яка прийняла заяву, передає її до відповідного суду, при цьому, якщо заявників було декілька, суд визначає підсудність суду за адресою того співзаявника, який зазначений у заяві першим. Якщо законом встановлено, що адміністративну справу розглядає регіональний адміністративний суд або Верховний суд як суд першої інстанції, а не округний адміністративний суд, заява подається одразу до відповідного суду.

Після надходження заяви до суду та її попереднього розгляду протягом семи днів з дня отримання заяви суддя має прийняти одне з наступних рішень:

- 1) прийняття заяви та порушення справи;
- 2) відмова у прийнятті заяви;
- 3) залишення заяви без розгляду;
- 4) відмова в розгляді заяви;
- 5) задоволення заяви без подальшого розгляду справи [314].

Якщо заява складена вірно та містить всі необхідні елементи, судом призначається дата і порядок судового розгляду: чи буде проведено судові засідання наживо чи онлайн, у вигляді відеоконференції.

Однією із новел законодавства Латвії по праву можна назвати електронний розгляд справи в адміністративному суді. Яскравого розповсюдження та законодавчого закріплення така форма судочинства набула за часів пандемії Covid-19.

В адміністративному судочинстві в суді провадження може провадитись в електронній справі (далі – е-справа) в судовій інформаційній системі і в ній готуються, завантажуються та зберігаються всі необхідні документи щодо адміністративної справи.

Якщо документ, створений або доданий на портал електронних справ або в інформаційній системі суду, було підписано електронним підписом (“дані в електронній формі, які додають до інших даних в електронній формі або логічно пов’язують з ними і які використовує підписувач для підписання” [212]), він має відповідати вимогам, зазначеним у частині 10 статті 3 Регламенту (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та скасування Директиви 1999/93/ЄС. Ухвала суду, яка виноситься у формі окремого процесуального документа, підписується захищеним електронним підписом.

Щодо всіх необхідних документів також висуваються певні вимоги, зокрема, документи, підготовлені в паперовій формі, перетворюються в електронну форму, а їх похідні засвідчуються підписом відповідно до таких умов:

- 1) забезпечено відображення та відповідність змісту оригіналу документа протягом визначеного для нього строку зберігання;
- 2) забезпечено зчитування змісту документа в електронному вигляді та, у разі необхідності, створення похідного в паперовому вигляді;

3) перетворений документ захищено від внесення до нього доповнень і змін, несанкціонованого доступу та знищення [314].

Такі документи, що перетворено в електронну форму для зберігання в електронному середовищі, мають таку ж юридичну силу, як і вихідний документ.

Для полегшення спілкування та документообігу з органами державної влади Латвії в електронному вигляді урядом було запропоновано створення спеціалізованої електронної адреси E-address, доступною на порталі послуг державного управління latvija.lv. Ця послуга надається як для фізичних так і юридичних осіб з 2019 року та дозволяє здійснювати спілкування з органами державної влади. Основним призначенням цієї адреси є заміна паперових рекомендованих листів у випадках, коли державному органу необхідно надіслати повідомлення конкретній фізичній чи юридичній особі, та здійснювати спілкування в електронному вигляді. Останні, в свою чергу, також можуть надсилати повідомлення до державних адміністративних установ (включаючи муніципалітети) з цієї електронної адреси [327]. Слід зазначити, що E-address не є електронною поштою в повному її розумінні і має подібне призначення, проте використовується лише для комунікації та обміну кореспонденцією з органами державної влади Латвії. У законодавство поступово вводяться норми щодо суб'єктів, для яких використання E-address є обов'язковим. Тому поступово відбувається перехід до надання послуг державного управління в електронних сервісах та за допомогою E-address.

Цей досвід видається нам досить зручним і в сучасних реаліях України розвиток електронної комунікації міг би зіграти ключову роль у спрощенні доступу громадян до адміністративного правосуддя за допомогою засобів електронного документообігу. Оскільки E-address являє собою щось на кшталт особистого кабінету особи на урядовому порталі Латвії та має на меті надати

На відміну від більш зрозумілої і «близької» до українських реалій континентальної моделі адміністративної юстиції, англо-саксонська дещо

відрізняється, зокрема присутністю в системі органів, уповноважених приймати рішення по справі крім суду, таких як Адміністративні апеляційні трибунали. Пропонуємо дослідити яким чином може бути реалізовано право на звернення до адміністративного суду в умовах англо-саксонської моделі адміністративної юстиції. В якості країни-представника цієї моделі пропонуємо обрати Австралію, яка зберегла в своєму законодавстві яскраві особливості відповідної моделі судочинства та наявність квазісудових утворень, представлених Адміністративними апеляційними трибуналами.

Надання особі доступу до правосуддя, в розумінні австралійського Уряду, полягає в тому, щоб гарантувати, що кожен австралієць отримає відповідні поради та допомогу при зверненні до системи правосуддя, незалежно від того, з якого боку вони до неї дотичні (як позивач чи як відповідач). Це поняття виходить за рамки лише судів і юристів, і, натомість, включає в себе все, що особа вчиняє задля вирішення спору про право, включаючи доступ до інформації та надання підтримки в сфері запобігання, виявлення та вирішення спорів.

Результатом такого широкого погляду на право доступу до правосуддя стає те, що багато австралійців вирішують правові спори, не звертаючись до суду, а іноді й навіть не звертаючись за професійною допомогою [347]. Адміністративним правом в Австралії вироблено механізми підзвітності, які застосовуються державними органами в сфері управлінської діяльності та розгляду правомірності рішень щодо окремих питань. Механізми такої підзвітності включають на різних рівнях:

- а) розгляд по суті– здійснюється державними установами та судами;
- б) розслідування – провадиться Омбудсменом Співдружності та Офісом Уповноваженого з інформації Австралії;
- в) внутрішня діяльність органів державної влади, включаючи кодекси поведінки та процедури альтернативного вирішення спорів;
- г) судовий розгляд – здійснюється федеральними судами [317].

Більшість справ, що стосуються адміністративного права і, відповідно, пов'язані з реалізацією права на доступ до суду, розглядаються в Австралійському Союзі Федеральним судом та Адміністративними апеляційними трибуналами, апеляцію на рішення якого можна також подати до Федерального Суду.

Адміністративне право Австралії діє у площині поведінки та прийняття рішень посадових осіб органів державної влади, що наділені законодавчими або виконавчими повноваженнями. За допомогою положень адміністративного права, суд вирішує, чи реалізується діяльність та прийняття рішень органом державної влади відповідно до законодавства Австралії та за справедливою процедурою. Головним чином, завданням судді Федерального Суду є не ухвалення нового або зміна первинного рішення органу державної влади, а з'ясування, чи вірно були застосовані положення законодавства і справедливо реалізовані процесуальні повноваження під час ухвалення адміністративного рішення органом державної влади чи посадовою особою.

Щодо механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду в Австралійському Союзі, то слід зазначити, що зазвичай ці питання врегульовано наступними законодавчими актами: «Закон про судоустрій» 1903 року, «Закон про адміністративні рішення (судовий розгляд)» 1977 року та «Закон про міграцію» 1958 року.

Сторонами провадження у такій справі можуть бути, як і більшості країн, як фізичні так і юридичні особи. При цьому, як і в попередньо розглядуваній нами Латвійській Республіці, заявник може подавати позов самостійно, проте співзаявників може бути і декілька.

Подання позову до суду у сфері адміністративного права включає в себе декілька етапів і розпочинається, як правило, з того, що заявнику необхідно заповнити Заяву про реальні кроки («Applicant's genuine steps statement») в якій вказати які дії було вчинено або не вчинено до моменту подання позову до суду.

Крім цього, ч. 31 Регламенту Федерального суду встановлює деякі вимоги, які необхідно виконати при зверненні до суду, включно з правильними формами подання заяв та вручення іншим сторонам документи, тощо. У своїй заяві до Суду заявнику необхідно вказати наступне:

- назвати рішення чи поведінку, на яку подається скарга, а також дату її прийняття або дату, коли ця поведінка сталася;

- повідомити дані про особу, яка прийняла управлінське рішення або брала участь у поведінці, про яку повідомляється в заяві;

- обґрунтувати, чому ви вважаєте, що рішення чи поведінка не відповідають австралійському законодавству, або чому (на думку заявника) не було справедливого процесу;

- надати інформацію про підстави прийняття рішення, яке особа вважає неправомірним, якщо їх було надано державним органом чи посадовою особою;

- вказати, яке рішення суду буде для вас найбільш прийнятним [332].

Після заповнення вищенаведених форм позивачу потрібно надіслати оригінал і копії заяви з усіма супровідними документами та заявою про реальні кроки до суду. Подання документів можливе як у паперовому вигляді, так і онлайн, за допомогою електронної системи eLodgment, що є більш зручною для використання з боку суду [336]. Після подання документів позивач сплачує судовий збір і лише після цього Суд буде розглядати подані документи та зможе призначити дату розгляду справи.

Якщо всі форми заповнені правильно, Суд в електронному вигляді вставить на першу сторінку документа «Повідомлення про подання та слухання», у якому вказується час і дату, коли особи, які беруть участь у справі, повинні прибути або приєднатись онлайн до судового засідання на перше слухання.

Наступним етапом є перше слухання справи. Це слухання може бути асоційоване з попереднім судовим засіданням, яке відбувається в Україні в адміністративному суді в межах підготовчого провадження. Хоча, між ними є

досить суттєві відмінності, зокрема в Австралії воно є обов'язковим для будь якого провадження і від сторін провадження очікується інший рівень підготовленості. Його проводить суддя, до відання якого було розподілено справу. Відповідно до Практичної записки з адміністративного, конституційного права та прав людини (ACLHR-1), суд очікує від сторін, що вони будуть підготовленими до обговорення на першому слуханні з ведення справи. Тут мається на увазі: заздалегідь підготувати вірогідні, зручні для сторони, дати слухань з її точки зору та приблизну тривалість слухань (оскільки суд призначить фіксовану дату слухання), мати уявлення про те, скільки свідків вони збираються викликати та які документи можуть бути запитані або витребувані від іншої сторони чи будь-кого іншого, чи будуть вони готові взяти участь у медіації, чи повинні докази бути представлені усно або за допомогою афідевіту [318] (слід зазначити, що в сфері адміністративного права докази найчастіше представляються в письмовій формі під присягою), чи готові сторони до розгляду справи в рамках електронного судочинства, чи будуть сторони вимагати розкриття і оголошення документів (необхідно навести причини такого бажання та перелік документів), чи були надані органом влади причини прийняття ним розглядуваного рішення [312]. Окремо слід зазначити, що обов'язок ознайомлення іншої сторони з необхідними документами покладається саме на сторони провадження, а не на суд. Якщо сторона вважає, що їй необхідно більше документів, а інша сторона не погоджується надати їх, треба звернутися до суду з проханням винести наказ про розкриття і оголошення документів. Крім того, суддя може наказати заявнику або, іноді, відповідачеві, подати та вручити судову книгу (збірка, що містить усі необхідні документи та докази, попередні рішення у справі, а також подані судові документи, зібрані в один том для легкого ознайомлення з ними). Сьогодні, найчастіше судом пропонується оформлення таких книг в електронному вигляді. Це називається eBooks та має відповідати певним вимогам, щодо формату документів і тексту, наприклад, текст має бути доступним для читання та копіювання, посилання в тексті мають бути активними, тощо [328].

Результатом цього першого слухання може стати наступне:

- якщо сторона або її представник не будуть присутні під час першого засідання, суд може відхилити справу;
- суддя видає розпорядження підготувати скаргу до подальшого слухання;
- суддя може зобов'язати сторони виконати певні дії: заявника надати додаткову інформацію щодо скарги; відповідача надати додаткову інформацію (наприклад, шляхом подання захисту та/або свідчення під присягою);
- сторони можуть бути направлені судом до медіатора, щоб перевірити, чи можна вирішити справу за домовленістю між сторонами (медіацію може бути призначено враховуючи характер справи та думки сторін);
- буде призначено безпосередню дату розгляду справи судом.
- скарга може бути передана до Федерального окружного та сімейного суду Австралії, якщо предмет скарги відноситься до його компетенції [336].

Загалом, можемо зробити висновок, що суд Австралії очікує від сторін адміністративного провадження значно вищого ступеню підготовленості до участі у судовому провадженні, аніж є типовим для українського правового поля, проте це є дуже позитивним досвідом, оскільки такі вимоги можуть значно підвищити швидкість та ефективність розгляду справи судом, а також в довгостроковій перспективі, на нашу думку, в подальшому вплинути на підвищення рівня правової освіченості населення.

Щодо самого судового розгляду, то він відбувається саме у той дені час, що було призначено на першому слуханні справи. Засідання завжди займає від 1 до 1,5 годин і може відбуватися у проміжку з 10:15 ранку до 16:15 дня. Сторони зобов'язані прибути до засідання вчасно, маючи при собі всі копії всіх документів, які вони подали до суду або які вам їм вручені іншою стороною, і підготувати всі відповідні матеріали, які можуть знадобитися під час розгляду справи.

Під час слухання суд знайомиться з відповідними документами та поясненнями сторін, а також заслуховує докази, надані позивачем, відповідачем

та свідками з обох сторін (за їх наявності). Суд може встановити обмеження щодо того, як довго сторона може ставити питання свідкам або як довго сторона може наводити власні аргументи, проте, слід зазначити що, в справах у сфері адміністративного права свідки зазвичай не надають усні свідчення в суді. За результатами судового засідання суд може винести рішення негайно після завершення розгляду справи, оголосивши його сторонам, або відкласти оголошення рішення, з метою більш детального дослідження і перегляду всіх наявних доказів та формулювання мотивувальної частини рішення. В такому випадку суд додатково викличе сторони для участі у відкритому судовому засіданні, зазвичай це відбувається протягом трьох місяців, де виголосить свої ухвали та письмово обґрунтує своє рішення [336]. Якщо будь-яка із сторін є незадоволеною результатом розгляду справи, рішення завжди може бути оскаржено до суду вищої інстанції.

Під час судового засідання завжди ведеться стенограма та складається протокол, однак якщо сторона хоче отримати копію до стенограми вона повинна сплатити внесок у розмірі 60 Австралійських доларів плюс 1 долар за сторінку [335], проте існує можливість ознайомитись із стенограмою засідання без копіювання матеріалів в реєстратурі суду.

Щодо розгляду справи Адміністративним апеляційним трибуналом, то тут вважаємо за необхідне зазначити, що процедура саме розгляду справи є практично подібною до тої, що вище була розглянута нами у відношенні до Федеральних судів. Адміністративний апеляційний трибунал (ААТ), який проводить незалежний розгляд по суті адміністративних рішень, ухвалених відповідно до законів Австралійського Союзу. посадовими особами та урядовими організаціями Австралії, і, за обмежених обставин, рішення, прийняті державними та неурядовими органами.

Особливістю є, головним чином, питання стосовно яких Адміністративний апеляційний трибунал може розглядати справи, якщо законом прямо визначено таке право ААТ, до основних з яких відносяться: доступ до записів відповідно до Закону про архіви 1983 року, послуги по

догляду за дітьми, щодо аліментів, міграційні питання, справи пов'язані з цивільною авіацією, регулювання освіти, питання щодо паспортів, конфіденційність і права на неоплачувану роботу, тощо [72; 319].

Скарга може бути подана досить загальними шляхами: особисто у письмовому/друкованому вигляді, через електронну пошту або за допомогою поштового відправлення. В ньому має бути зазначено ім'я, поштова адреса, номер телефону та адреса електронної пошти заявника, дата отримання оскаржуваного рішення, копія ухвали, стислий виклад причин, чому заявник вважає рішення неправомірним. Протягом шести тижнів з дня отримання заяви трибунал призначить дату розгляду справи і проінформує про це сторони [338]. Перед тим, як призначити слухання сторонам пропонуються шляхи альтернативного вирішення спору (ADR), де зі сторонами обговорюються можливі рішення та проблеми, які виникли у спорі та, якщо можливо, допомагають сторонам досягти згоди до судового розгляду. В разі, якщо неможливо досягти узгодженого результату, сторони і трибунал розпочинають підготовку до слухання справи [313].

Власне підготовче засідання та безпосереднє слухання справи є, загалом, ідентичним із вищенаведеним нами процесом судового провадження у Федеральному суді Австралії. До особливостей можемо віднести те, що ААТ, після прийняття заяви до розгляду, самостійно запитує у посадової особи, яка приймала оскаржуване рішення, надати власне рішення та всі відповідні документи для перевірки протягом 28 днів. Ці документи мають назву «документи Т» і вони надсилаються всім сторонам провадження та їх представникам (за наявності). Посадова особа при наданні документів може попросити ААТ не розголошувати певний вміст документів Т позивачу або відповідачу. Ці документи також можуть бути запитані заздалегідь за допомогою Запиту на замовлення для скорочення часу подачі документів [353].

За результатами розгляду справи ААТ наділений повноваженнями: залишити первісне рішення без змін; змінити рішення; скасувати рішення та

замінити його новим; або повернути рішення на повторний розгляд органу або посадовій особі, яка його прийняла.

Наведене нами є справедливим для реалій сьогодення Австралійського Союзу, проте, ми маємо зазначити, що починаючи з 16 грудня 2022 року та станом на теперішній час урядом Австралії оголошено про реформу австралійської системи адміністративної апеляції. За результатом цієї реформи Адміністративний апеляційний трибунал буде скасовано і створено новий федеральний орган до якого можна буде подати апеляцію у сфері адміністративного права. Реформа також включатиме запровадження прозорої систему призначення на посади на підставі об'єктивних здобутків [316].

Цікавим видається саме шлях реалізації даної реформи, який обрав для себе Австралійський Союз, а саме: безпосереднє залучення громадськості до обговорення шляхом створення Цільової групи з перегляду в адміністративному порядку (AdministrativeReviewTaskforce), яка провела консультації з громадськістю з питання реформування системи адміністративної апеляції в період з квітня по травень 2023 року. Уряд звернувся до населення за допомогою: коротких опитувань; Доповіді про проблемні питання; зустрічей з обраними особами та організаціями, включаючи персонал і членів ААТ; сесій щодо досвіду осіб, які користувались послугами трибуналу. Це було зроблено для того, щоб Уряд міг зрозуміти, що необхідно враховувати при розробці законодавства для нового федерального органу адміністративного перегляду. Для громадськості було опубліковано опитувальник, в якому пропонувалось поділитись власним досвідом та думками щодо створення нового федерального органу адміністративної апеляції. У цьому документі було поставлено 67 запитань, пов'язаних із створенням нового органу на заміщення Адміністративного апеляційного трибуналу. Відгуки, отримані за результатами спілкування з громадськістю, будуть використані під час розробки законодавства та планування впровадження нового федерального органу [315]. За таку діяльність відповідає Експертна консультативна група під головуванням колишнього судді Високого суду Патріка Кіна.

Відповідно, можна зробити висновок, що за рахунок створення експертної групи професіоналів у сфері права, яка буде аналізувати та узагальнювати відповіді надані представникам громадськості та перетворювати їх у вигляд, що є можливим для використання під час створення нового органу державної влади та законодавчого підґрунтя для його діяльності, оскільки більшості представників громадськості бракує саме профільного досвіду для прямої участі у процесі законотворчості.

Подібна ініціатива здається нам досить логічною та такою, що може бути реалізована в Україні, оскільки, по-перше, вона опосередковано впливає на можливість реалізації особою права на звернення до суду (шляхом надання можливості громадськості повідомити про існуючі в цій сфері проблеми та складнощі і запропонувати власний погляд на їх вирішення), а по-друге, може бути реалізована за рахунок наявних в державі електронних засобів, як-то Дія або електронні портали послуг, що існують майже в кожного органі виконавчої влади. Втім, реалізація на основі Єдиного порталу державних послуг Дія видається більш ефективною та легше реалізовуваною, оскільки дозволить залучити значно ширшу аудиторію до проведення опитувань та дозволить значно легше отримати до нього доступ.

Дослідження зарубіжного досвіду функціонування механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду складає вагоме підґрунтя для розвитку національного законодавства в частині вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту.

3.2. Розвиток національного законодавства в частині вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту

Існування на території України сучасного справедливого та максимально ефективного механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду тісно пов'язане з реформуванням системи адміністративного судочинства з метою приведення її до реалій сьогодення.

Для того, щоб більш детально визначити що саме потребує змін, може бути покращене та в якому напрямку більш доцільно буде спрямовувати зусилля, ми вважаємо за доречне поглянути на описані нами в попередніх розділах особливості та сильні сторони адміністративного судочинства інших держав світу. На нашу думку, одними з найбільш ефективних напрямків, в яких можливе вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту є, по-перше, більш активне та розважливе запровадження електронного адміністративного судочинства та, по-друге, спрощення адміністративного законодавства зокрема, та законодавства в цілому. Саме на цьому ми пропонуємо зосередити уваги в даному пункті нашого дослідження.

Розпочати вважаємо за доцільне саме з електронного судочинства, як найбільш очевидного та необхідного на сьогодні в Україні напрямку реформування адміністративного судочинства зокрема та доступу до суду в цілому в умовах воєнного або надзвичайного стану, оскільки, сьогодні нам відомо про, щонайменше 3 621 723 внутрішньо переміщених особи (станом на 31 січня 2023 року) [339] і це лише особи, що є офіційно зареєстрованими в межах України, за даними УВКБ ООН, станом на серпень 2023 року, в Європі нараховується 5,882,100 вимушених переселенців і ще приблизно 358 тисяч перебуває поза межами Європи [348], крім того, ще залишається велика кількість людей, що проживають у нещодавно деокупованих або частково

зруйнованих населених пунктах та не мають вільного доступу до приміщень суду, або і взагалі, жодної судової установи на найближчих прилеглих територіях. Всі ці особи є громадянами України та мають право на вільний, безперешкодний доступ до суду та на реалізацію права на звернення до суду, в тому числі адміністративного. Саме тому нам необхідно розглянути можливість якнайбільш ефективного реформування судочинства та впровадження електронного суду як невідокремлюваного елементу системи адміністративного судочинства.

Перейдемо до розгляду способу реалізації доступу громадськості до електронного адміністративного судочинства як його реалізовано в Австралійському Союзі.

Для того, щоб особа могла отримати повний доступ до судових послуг, що надаються адміністративними судами та трибуналами в Австралії вона має зареєструватися та створити особистий кабінет на спеціальному Порталі онлайн-послуг — це цифрова платформа, яка централізує всі онлайн-послуги суду чи трибуналу в одному місці. За його допомогою особа може: подати заяви на розгляд справи; сплатити судовий внесок за подання заявки онлайн (за наявності); подати необхідні документи; здійснювати безпечну двофакторну аутентифікацію; відстежити стан розгляду заяви та документів; зробити пошук по матеріалам справи; архівувати, шукати та сортувати справи на інформаційній панелі, тощо. Особа може також не реєструватися в особистому кабінеті, в такому разі вона отримає обмежений доступ до судових послуг та зможе подати заяву на розгляд, подати необхідні документи та скористатись загальним розділом eCase Search (це служба, яка дозволяє сторонам провадження, їх представникам і представникам громадськості шукати та отримувати доступ до загальнодоступної інформації про вибрані заяви, подані до трибуналу) [308].

На прикладі Федерального окружного і сімейного суду Австралії поглянемо на процедуру електронного судочинства в адміністративних справах та як саме особа отримує доступ до суду.

Федеральний окружний і сімейний суд Австралії (тут і надалі – Суд) проводить слухання наживо, або в електронному вигляді за допомогою відеозв'язку або телефонної конференції. Електронне слухання є звичайним формальним судовим засіданням, його єдина відмінність полягає в тому, що воно проводиться за допомогою електронних засобів, а не особисто з присутністю сторін в залі суду. Звичайні правила суду, необхідні судові процедури, етикет та формальності застосовуються так само та мають бути дотримані під час такого слухання [330].

Слухання може бути проведено в електронному вигляді, якщо сторона подала запит за встановленою формою, або суд розпорядився, щоб слухання проходило за допомогою відеозв'язку. З'ясувати як і де відбуватиметься слухання (інформація надійде не пізніше ніж за сім днів до дати слухання) особа може за допомогою таких інструментів:

1) перевірка судових наказів – якщо під час винесення наказу суддею чи секретарем було зазначена інформація про призначення слухання, має бути також зазначено спосіб або місце проведення слухання.

2) перевірка електронної пошти або листів щодо вашої справи від Суду – як правило, якщо ваше слухання буде електронним, Суд надішле вам (або вашому адвокату, за наявності) електронний лист з інструкціями щодо того, як приєднатися до слухання та які документи мають бути надані до суду до дати слухання [329].

Щодо того як саме відбувається судове слухання в електронному вигляді в Австралійському Союзі, слід зазначити, що є два шляхи участі в такому засіданні: за допомогою відеозв'язку або телефоном. У випадку слухання по відеозв'язку Суд проводить деякі слухання за допомогою Microsoft Teams або Webex. Ці додатки не потребують від учасника провадження купівлі програмного забезпечення або платної підписки. Якщо слухання призначається з використанням цих застосунків - всім сторонам заздалегідь буде надіслано Посібник для практикуючих спеціалістів і учасників судового процесу щодо віртуальних слухань і команд Microsoft, у якому надзвичайно детально

викладено технічні вимоги та процедури, а також покрокові інструкції з встановлення додатків та доєднання до засідання, та містиме посилання на «зустріч» до якої необхідно буде доєднатись у визначений час. Якщо слухання проводиться за допомогою телефонної конференції потрібно приєднатись набравши номер конференції та ідентифікатор конференції в режимі стандартного телефонного дзвінку. На екрані телефону учасникам стануть доступні лише базові опції, як-от вимкнути звук, поставити телефон на гучний зв'язок і завершити дзвінок, також до основних вимог додається зобов'язання не переводити дзвінок на утримання [346].

До критично важливих вимог відноситься заборона записувати будь-яким способом будь-яке судове засідання чи іншу судову подію, яка розповсюджується на всіх учасників, а також забороняється публікація або розповсюдження звіту про будь-яку частину будь-якого процесу, який ідентифікує сторону, свідка або будь-яку особу, причетну до процесу [331; 333]. За потреби такі слухання записуються та транскрибуються постачальником послуг запису або безпосередньо судом. Участь у віртуальному слуханні означає згоду учасника на запис. Стенограма буде доступна через додаток постачальника послуг або за запитом до суду.

Подібно до слухання наживо в суді, судовий розпорядник або помічник судді проводить слухання і онлайн в Teams. До його обов'язків в електронному слуханні відноситься:

- допускати учасників до судового засідання через віртуальне лобі;
- фіксувати імена та явку учасників перед початком слухання;
- повідомляти учасників, коли суддя або секретар приєднається до слухання, відкривати та закривати зал судового засідання, а також оголошувати назву справи для слухання;
- надати документи судді чи секретарю, які були передані електронною поштою, або відкрити документи на екрані для перегляду всіма сторонами;
- повідомляти про необхідність принести клятви або надавати показання [346].

Особливі вимоги також висуваються до сторін та свідків, що беруть участь у електронному засіданні. Окрім стандартних для будь якого засідання вимог (бути ввічливим, не вживати їжі та напоїв (дозволяється мати склянку води), бути готовим до засідання, заборони спілкуватись будь-з-ким з приводу своїх показань, тощо) висуваються особливі вимоги для електронних засідань, зокрема:

- 1) учасник повинен перебувати один у кімнаті із зачиненими дверима;
- 2) учасник повинен переконатися, що не буде перерв або ніхто не буде відволікатипід час участі у слуханні;
- 3) копію показань під присягою слід покласти лицьовою стороною донизу на поверхню перед свідком і не перевертати чи читати свідок, якщо учасник не отримає такої вказівки. Якщо учасник має лише електронні копії, файли слід розмістити на робочому столі комп'ютера, і не відкривати та не читати їх, якщо це не буде йому наказано;
- 4) учасник має бути попередньо приведений до присяги або опитаний помічником судді до початку надання свідчень;
- 5) під час перехресного допиту свідки не можуть ні з ким спілкуватися щодо своїх свідчень;
- 6) учасникам не дозволяється використовувати або мати доступ до своїх телефонів під час дачі свідчень;
- 7) учасників справи можуть попросити вказати суду їхнє місцезнаходження для дачі свідчень, та підтвердження, що вони одні в приміщенні;
- 8) якщо висунуто заперечення та необхідне обговорення за відсутності свідка, його можуть попросити вимкнути звук на комп'ютері або іншим чином його фактично усунути із засідання та запросити знову приєднатися, коли заперечення буде розглянуто [346].

Тим не менш, головним у засіданні залишається судовий розпорядник і за наявності його розпорядження виконати певну дію іншим чином - слід дотримуватись вимог судового розпорядника.

Важливим, з нашої точки зору, видається факт надання документів, адже усі документи, на які посилаються сторони, мають бути подані саме в електронній формі або, якщо це неможливо, надіслані електронною поштою до відповідної установи. На початку слухання судові розпорядники повинні переконатися, що вони мають вільний доступ до електронних копій усіх поданих документів і матеріалів, щоб у разі потреби мати можливість надіслати їх електронною поштою суду під час слухання. За потреби судовий розпорядник, який керує слуханням у Microsoft Teams, зможе надати доступ до документа на екрані для всіх учасників, як один із способів полегшити електронну «передачу» документів учасникам провадження.

Ми звертаємо акцентуємо увагу саме на формі подачі документів, адже, незважаючи на те, що в Україні ще з 2019 року розпочато процес впровадження електронного судочинства та було заявлено про можливість подання документів до суду в електронному вигляді за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що було актуальним в ті роки під час пандемії Covid-19 і стало ще більш актуальним сьогодні, в умовах повномасштабної військової агресії по відношенню до України, коли велика кількість українців не може брати участь в засіданнях суду наживо через обставини, наведені нами вище, а приміщення судів далеко не завжди є безпечними з точки зору наявності укриттів або територіального розташування.

Загалом, нами як державою, вже зроблено перші кроки до переходу до повністю електронного судочинства, зокрема, запроваджено Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС) – «сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та цим Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної

допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС» [195]. ЄСІТС є системою, подібною до тих, що реалізовано в попередньо розглянутих нами Латвії та Австралії, проте, в Україні досі існує обов'язок формування паперової судової справи, тож навіть у разі надходження документів до суду в електронному вигляді, після цього вони мають бути роздруковані та прошиті у відповідному порядку та, після завершення розгляду справи, передані в архів на зберігання [186]. В умовах сьогодення це інколи не видається можливим, а інколи призводить до втрати всіх даних, щодо справ, розглядуваних у певному суді, наприклад тих, що знаходились на тимчасово окупованих територіях, або приміщення яких постраждали внаслідок бойових дій.

Слід також врахувати, що багато людей можуть бути незнайомими з технологіями, необхідними для участі в дистанційних слуханнях, які проводяться за допомогою онлайн-відеоконференцій, тому слід розробити якнайдетальнішу інструкцію, наочну та зрозумілу для користувача, на кшталт розглянутої нами Посібника для практикуючих спеціалістів і учасників судового процесу щодо віртуальних слухань, що розроблено в Австралії. В подібній інструкції слід уникати формалізованого підходу та суворой протокольної мови, та надавати зацікавленим особам зрозуміти як з'ясувати: чи буде слухання по справі відбуватись онлайн; як і коли вони відбуватиметься; як підготуватися до провадження та приєднатись до нього в потрібний час.

Ще однією проблемою, з точки зору реалізації права на звернення до адміністративного суду та, як наслідок, ефективного вирішення предмета правового спору, є відсутність механізму проведення дистанційного надання показань свідками та забезпечення правомірності цього процесу. Тут так само можна було б врахувати вже існуючий досвід зарубіжних країн, із наданням права судовому розпоряднику або помічнику судді перевірити умови в яких знаходиться свідок (окреме приміщення, зачинені двері, відсутність інших осіб в кімнаті, тощо) та тільки після цього переходити до надання свідчень. Таким

чином можна буде мінімізувати вірогідне використання громадянами недосконалостей програмного забезпечення на власну користь.

Загалом, навіть мінімальне врегулювання принаймні названих нами проблемних аспектів має призвести до значного полегшення для українців доступу до адміністративного судочинства та, відповідно, безпосередньої реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Перейдемо до другого запропонованого нами до розгляду напрямку вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту. З першого погляду може видаватися, що це питання жодним чином не пов'язане саме зі спрощенням законодавства, проте, на нашу думку, сьогодні одним із важливих аспектів, що впливають на ефективність реалізації громадянами своїх прав, в тому числі права на звернення до суду є складність нормативно-правових актів, що регламентують необхідні питання та визначають процедури. Інколи, навіть інструкції можуть бути для людей недостатньо зрозумілими та чіткими, наприклад – та ж таки Інструкція користувача Електронного суду ЄСІТС видається дещо складною для розуміння через нагромадження термінології та деяку неструктурованість. При цьому, загалом у світі останнім часом спостерігається тенденція до радше спрощення законодавства.

Зокрема, Урядом Австралійського Союзу відмічається, що складне законодавство може створити невизначеність у сприйнятті та усвідомлення права в цілому, що, в свою чергу, може обмежити здатність осіб, на яких спрямовані закони, у розумінні своїх законних прав та обов'язків та отриманні доступу до правосуддя [347].

Було виокремлено певні фактори, існування яких робить законодавство складним. Наведемо найбільш загальні з них, які співвідносяться з подібними проблемами, що існують в нашій країні та зупинимось на можливих стратегіях їх вирішення. До найбільш загальних з них віднесено:

- 1) необґрунтована та надмірна складність законотворчого процесу та результату;

- 2) тенденція реагувати на політичні питання шляхом внесення змін до законодавства, навіть якщо для їх вирішення немає потреби у законодавстві;
- 3) тиск на законодавця з метою підготовки законодавства у стислий термін, щоб основна увага приділялася складання законопроекту, а не його проясненню;
- 4) неприйняття заснованого на принципах законодавства, що веде до тенденції мати закони, які пристосовуються навіть до невеликих змін обставин [323].

Отже, першим фактором, який необхідно вирішити є уникнення складності при розробці законодавства. Інколи до прийняття складного до розуміння закону призводить саме рішення органу, який його прийняв. В такому випадку, треба надавати укладачам закону та спеціалістам із законотворчої техніки мінімально необхідні повноваження для зміни форми та реалізації нормативно-правового акту. При розробці проектів закону слід надавати пріоритет простоті, а уряд повідомляти, чи призведе конкретний варіант закону до більш складного законодавства. Варто також проводити консультування з незаконодавчих рішень під час яких можна дізнатись чи є закон складним для розуміння.

Особливо важливо та актуально для впровадження на теренах України є виділення достатньої кількості часу для розробки законодавства, оскільки часто перед законодавцем стоять дуже стислі строки, пов'язані з необхідністю термінового вирішення проблеми чи політичними задачами, проте найкраще буде одразу обирати розумні строки та намагатись їх дотримуватись.

Також, основним аспектом є необхідність переконатися, що розроблений закон є зрозумілим, оскільки багато законопроектів вносяться до парламенту без будь-якої зовнішньої оцінки читабельності та застосовності. Тому важко гарантувати, що кінцевий користувач зможе зрозуміти вплив законопроекту на його права та інтереси. В рамках розгляду проекту на парламентському комітеті можуть проводитись консультації з громадськістю, проте вони вже не впливають на зміну структури законопроекту.

I, останнє на нашу думку, це необхідність регулярного перегляду законодавства. Тут мається на увазі, що слід регулярно переглядати нормативно-правові акти на предмет читабельності, зручності використання, простоти адміністрування та доцільності нормативних положень.

Як результат дослідження причин та пошуку шляхів вирішення проблеми складного законодавства, Офісом Генерального прокурора Австралії було розроблено принципи створення зрозумілих законів.

До них було віднесено:

1. Попередньо розглянути всіх можливі варіанти впровадження ідеї – тобто, не створювати закон, якщо в цьому немає нагальної необхідності.

2. Під час розробки нормативно-правового акту основною ідеєю має бути зниження його складності.

3. Закони не слід розробляти занадто складними, переслідуючи мету надання політичній діяльності значущості.

4. Законодавство повинно надати можливість тим особам, на яких воно спрямоване, зрозуміти, яким саме чином закон застосовується до них.

5. Досягнення більш зрозумілих законів передбачає:

a. розробка нормативних положень з метою зрозумілості;

b. інструктування з метою наочності;

v. розроблення попередніх проектів з метою наочності;

d. оцінювання з метою зрозумілості [323].

Крім законодавства, тенденція реформування судочинства в останні роки полягає в тому, що уряд намагається зробити федеральну систему правосуддя менш складною та більш доступною для громадян. За координацію державної політики та проектів, що мають на меті спрощення доступу населення до правосуддя зазвичай відповідає Департамент Генерального прокурора Австралії.

На сьогодні, в сфері адміністративного судочинства в Австралії виділяється три рівні вирішення спорів:

1. Більшість суперечок вирішуються за допомогою повсякденного вирішення спорів шляхом уникнення конфліктів.

2. Другою найпоширенішою формою вирішення спору є неформальне правосуддя, яке включає залучення третіх сторін, медіаторів або фасилітаторів.

3. Найменш поширеною формою вирішення спору є формальна система правосуддя, до якої відноситься звернення до судів і трибуналів, часто за допомогою адвоката [309].

Вважаємо такий підхід до погляду на вирішення правового спору в цілому досить виваженим, оскільки він по-перше, дозволяє громадянам самостійно вирішити проблемні питання, що в них виникають, не залучаючи державу в якості регулятора відносин, а по-друге, дозволяє розвантажити систему судів, для тих справ, які неможливо вирішити без звернення до суду і, відповідно, спрощує для осіб, яким це необхідно доступ до адміністративного судочинства.

Ще одним шляхом спрощення адміністративної процедури, без необхідності внесення змін до законодавства, може бути зміна поточної практики та ставлення адміністративних органів, а також учасників провадження. Проте, слід розуміти, що цей шлях буде напряду пов'язаний з необхідністю проведення організаційних і кадрових змін всередині органів державної влади та навчання їх нових шляхів взаємодії з населенням і законодавством.

Спрощення законодавства в сфері доступу до адміністративного судочинства можна також досягти, зробивши правове регулювання більш прозорим. Швидкість та економічність процедури можна пов'язати з чіткістю та зрозумілістю правового регулювання адміністративної процедури. Оскільки, вважаємо за необхідне погодитись із колективом авторів з країн Вишеградської четвірки, що метою адміністративного процесу є не проведення самої процедури, а винесення рішення, яке з неї випливає [345]. У цьому випадку спрощення адміністративної процедури передбачало б, що вона має бути

настільки швидкою, наскільки можливо та обтяжливою не більше, ніж це необхідно.

Підводячи підсумок, відзначимо, що в сучасному світі змінюється підхід до розробки та впровадження законодавства та спостерігається тенденція до спрощення нормативно-правових актів, що дозволяє особам, які реалізують своє право на звернення до адміністративного суду значно легше орієнтуватись в вимогах законодавства і, таким чином, витратити значно менше зусиль на реалізацію свого законодавчо закріпленого права. Подальший розвиток на території України механізмів електронного судочинства у сукупності з переходом до розробки більш зрозумілого для населення законодавства може створити найбільш комфортні умови для реалізації права на звернення до адміністративного суду в умовах сьогодення.

Висновки до розділу 3

Дослідження шляхів вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту дозволило отримати наступні висновки.

З'ясовано, що безпосередній розгляд справи адміністративними судами у зарубіжних країнах, в яких реалізовано як континентальну, так і англосаксонську модель адміністративної юстиції в широкому сенсі, є подібним між собою та відрізняється скоріше за моделлю судоустрою всередині країни. Право ж на звернення до суду (зокрема адміністративного) визнається таким, реалізації якого має сприяти будь-яка демократична держава.

Зосереджено увагу на допоміжному інструменті у сфері реалізації права на звернення до адміністративного суду – спеціалізованому інструменті E-address, що реалізований у Латвії. Зокрема встановлено, що E-address являє собою щось на кшталт особистого кабінету особи на урядовому порталі Латвії,

що має на меті спростити доступ як до правосуддя так і до всіх інших органів державної влади шляхом усунення дещо бюрократичної складової необхідності надання паперової версії документів та офіційних листів.

Обґрунтовано доцільність перспектив впровадження подібної ініціативи на теренах України, наприклад, шляхом створення особистого кабінету особи на базі Єдиного порталу державних послуг Дія, де громадянам України вже є доступною велика кількість послуг, що їх надають органи державної влади. На підтримку такої пропозиції слугує також той факт, що на порталі Дія вже доступна послугу засвідчення документів за допомогою електронного підпису, тож розширення функціоналу шляхом надання можливості здійснювати обмін кореспонденцією та звернення за додатковими видами послуг, в тому числі прив'язки до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, дозволило б значним чином полегшити для громадян доступ до адміністративних судів і реалізацію ними наявного права на звернення до адміністративного суду, що є особливо актуальним у реаліях сьогодення.

Наголошено, що пандемія COVID-19 посприяла початку переходу адміністративного судочинства у дистанційний формат та відкрила нові перспективи використання цифрових технологій у комунікації між державою та приватними особами, а військова агресія з боку російської федерації та повномасштабні бойові дії на території України окремо підтвердили необхідність пошуку нових способів реалізації права на звернення до адміністративного суду.

Підкреслено, що перехід до електронних судових засідань в адміністративному судочинстві має полягати в поступовому запровадженні різних правових інструментів, які полегшують використання електронного зв'язку між судом і сторонами в процесі. Створення та формування бази електронних документів, електронних послуг, електронної ідентифікації та офіційної електронної адреси може бути запроваджене, як уявляється, відносно легко, оскільки на сьогодні вже функціонує Портал державних послуг Дія, де можна отримати доступ як до великої кількості саме послуг, так і засвідчити

будь-який необхідний документ кваліфікованим електронним підписом, що має стати доказом його істинності для суду. Зазначено, що окрім технологічної реалізації інструментарію, необхідного для доступу до засідання, існує потреба в формуванні стійкої та виваженої нормативно-правової бази, в якій мають бути враховані всі необхідні особливості електронного провадження, як-то це реалізовано в Австралії, де для кожного виду судового засідання створено, окрім нормативного документу, покрокову інструкцію для громадян, яка дозволяє приєднатись до засідання без помилок та мінімізувати затримки у провадженні.

Окреслено основні причини та виокремлено базові підходи до спрощення законодавства, як одного із факторів, що впливають на ефективність реалізації особами, що звертаються за відновленням порушених прав, права на звернення до адміністративного суду.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації представлено сучасний підхід до вирішення наукової задачі щодо визначення правової природи та особливостей реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту, що знайшли свій прояв в теоретичних та практичних напрацюваннях, які викладені як у пунктах наукової новизни, так і у висновках.

1. Визначено, що враховуючи складність і специфіку права на судовий захист, можна вести мову про його потенційний характер до моменту конкретного волевиявлення особи у вигляді звернення до суду, що підтверджує суб'єктивну природу цього права, оскільки по суті без конкретної реалізації цього права воно залишиться декларацією про право. Право на судовий захист безпосередньо надається і гарантується державою, але рішення стосовно його застосування чи незастосування належить особі шляхом її волевиявлення. З моменту реалізації права на судовий захист у конкретній формі судочинства, в нашому випадку з моменту звернення до адміністративного суду, дане право можна охарактеризувати як таке, що має характер фактичний. В процесі своєї практичної реалізації конституційне право на судовий захист трансформується в «право на звернення до адміністративного суду за захистом» або ж «право на захист в адміністративному судочинстві», яке, в свою чергу, реалізується через «право на звернення до адміністративного суду» шляхом пред'явлення адміністративного позову.

2. Доведено, що адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин слід розглядати в сукупності трьох тісно пов'язаних між собою складових – функціонально-змістовної, процесуальної та інституційної, які розкривають зміст і визначають такі особливості адміністративної юстиції як складної теоретико-правової категорії:

1) головним завданням адміністративної юстиції є вирішення публічно-правових спорів з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, специфічний характер яких полягає в тому, що предметом захисту з однієї сторони виступають права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, які розглядаються як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний, а з іншої сторони предметом захисту є публічний інтерес, який забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб;

2) основними критеріями віднесення публічно-правового спору до адміністративної юрисдикції є обов'язкова присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у таких правовідносинах владних управлінських функцій, передбачених законодавством;

3) специфічний суб'єктний склад публічно-правових спорів, що має дуальний характер – позивачами можуть бути як фізичні та юридичні особи, так і суб'єкти владних повноважень у передбачених законодавством випадках;

4) здійснення органами адміністративної юстиції специфічного судового контролю за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень, зокрема «попереднього» контролю у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень щодо правомірності їх рішень, дій чи бездіяльності;

5) процесуальною формою реалізації адміністративної юстиції є адміністративне судочинство, яке має свої процесуальні особливості порівняно з іншими формами судочинства, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин, якими зокрема є застосування в адміністративному судочинстві «презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, активна

позиція адміністративного суду щодо з'ясування всіх обставин у справі (принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі);

б) інституційна складова адміністративної юстиції, яка функціонує відповідно до конституційного принципу спеціалізації та представлена системою адміністративних судів, тісно пов'язана з процесуальною складовою, оскільки реалізація останньої забезпечується функціонуванням інституційної складової адміністративної юстиції.

3. Визначено, що принципи та міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду – це дві тісно пов'язані між собою правові категорії. Принципи реалізації права на звернення до адміністративного суду – це сукупність нормативно визначених основоположних засад, які визначають умови для практичного забезпечення та належної реалізації права на звернення до адміністративного суду, а також визначають зміст та спрямованість процесуальної діяльності суду та суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду в межах реалізації покладених на них законом завдань. Міжнародно-правові стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду – це універсальні базові параметри, на які має орієнтуватися кожна окрема держава при регламентації та забезпеченні права на звернення до адміністративного суду на національному рівні. Міжнародно-правові стандарти є одночасно і відображенням, і втіленням загальнолюдських цінностей та ідеалів, що відображені у сучасних правових концепціях цивілізаційного розвитку, виступають у якості універсальної шкали цінностей та правового орієнтиру для розвитку національних законодавств.

4. Доведено, що перелік нормативно-правових актів, які врегульовують порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту є досить обмеженим, що безпосередньо впливає з норм КАС України, який визначає, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, КАС України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Водночас нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до

адміністративного суду в певній мірі розширюється за рахунок нормативно-правових актів, в яких містяться матеріально-правові норми щодо права на звернення до адміністративного суду органів та осіб, яким законом надане право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб, а також правових засад справляння судового збору, що має безпосереднє відношення до реалізації права на звернення до адміністративного суду.

5. Визначено, що суб'єкти реалізації права на звернення до адміністративного суду класифікуються на дві основні групи – носії суб'єктивних прав та обов'язків (фізичні та юридичні особи) та носії публічного інтересу (суб'єкти владних повноважень і як виключення – громадські організації). Уточнено, що трактування «публічний інтерес» у цьому контексті має спірну юридичну природу, адже з одного боку це пряма вказівка на чіткість, процедуралізацію та законність дій суб'єктів владних повноважень, обумовлених необхідністю захисту інтересів держави у спосіб реалізації їхніх повноважень, а з іншого боку – унеможливлення застосування такими суб'єктами адміністративного розсуду у випадку виникнення необхідності звернення до адміністративного суду з підстав, не передбачених законодавчою нормою. Тим самим забезпечується правовий вакуум для свавільності поведінки окремих учасників публічно-правових відносин й виникнення спірних відносин, що не підлягають вирішенню судовою системою загалом. Акцентовано на доцільності виокремлення також первинних та похідних суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду, де перші діють у порядку самопредставництва, а останні – репрезентують інститут судового представництва інтересів іншої особи.

6. Доведено, що існує два основних підходи до розкриття сутності механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду, кожен з яких має власну систему визначальних рис та особливостей. Уточнено, що підтримання чи визнання лиш одного із запропонованих не є помилковим, адже базовим є врахування таких положень: механізм реалізації права на звернення до адміністративного суду є сукупністю юридичних засобів, покликаних

забезпечити ефективне застосування правових норм щодо безперешкодної можливості особи бути ініціатором виникнення адміністративно-процесуальних відносин захисного об'єктного спрямування; його активізація безпосередньо пов'язана з порушенням конкретного права особи (публічного інтересу), що перебуває під захистом держави, а функціонування – сприяє зміцненню інституту захисту прав особи та розвитку правової держави загалом.

7. Доведено, що відсутність єдності наукових позицій у питанні визначення структури механізму реалізації прав особи загалом та чіткої його диференціації з механізмом забезпечення таких прав зумовлює варіативність можливості виокремлення елементного складу механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. З огляду на те, що цей механізм має репрезентувати ефективність вже забезпеченої можливості осіб у реалізації такого права (основна його мета – активізувати адміністративно-процесуальні відносини між позивачем/заявником та адміністративним судом задля залучення судової системи до вирішення публічно-правового спору) доцільною визначено варіацію його складових у вияві способу (особисто; через представника; шляхом виконання своїх функцій органами та особами, яким законом надано право звертатися до адміністративного суду в інтересах інших осіб), процесуальної форми (письмова чи електронна) та інструменту (юридичного засобу, зокрема у розумінні активної дії чи правового явища, що активується активною дією) практичної реалізації права на звернення до адміністративного суду. Уточнюється, що їх не слід розглядати відособлено один від одного, адже взаємодоповнюючись кожен з таких виконує власну роль, яка тим чи іншим чином розкриває особливості досягнення мети його функціонування.

8. Доведено, що процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду доцільно виокремлювати у межах як прямого, так і опосередкованого причинно-наслідкового зв'язку між діями позивача/заявника, а також адміністративного суду з отриманим у рамках адміністративно-процесуальної площини позитивним чи негативним

результатом від їх здійснення. Причиною їхнього виникнення є звернення до адміністративного суду за попереднім або безпосереднім судовим захистом (як процесуальна дія), однак за умов прямого причинно-наслідкового зв'язку такі наслідки (наприклад, прийняття позовної заяви до розгляду чи повернення її заявнику) є самостійним юридичним фактом, що припиняє розвиток цих відносин або може слугувати проміжною ланкою (причиною) для вчинення інших процесуальних дій, які спричинятимуть настання інших процесуально-правових наслідків реалізації права на судовий захист. Водночас, за умов опосередкованого причинно-наслідкового зв'язку процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до адміністративного суду об'єктивують постановлення судового рішення, яким вирішено публічно-правовий спір.

9. З'ясовано, що безпосередній розгляд справи адміністративними судами у зарубіжних країнах, в яких реалізовано як континентальну так і англосаксонську модель адміністративної юстиції в широкому сенсі, є подібним між собою та відрізняється скоріше за моделлю судоустрою всередині країни. Право ж на звернення до суду (зокрема адміністративного) визнається таким, реалізації якого має сприяти будь-яка демократична держава.

10. Підкреслено, що перехід до електронних судових засідань в адміністративному судочинстві має полягати в поступовому запровадженні різних правових інструментів, які полегшують використання електронного зв'язку між судом і сторонами в процесі. Створення та формування бази електронних документів, електронних послуг, електронної ідентифікації та офіційної електронної адреси може бути запроваджене, як уявляється, відносно легко, оскільки на сьогодні вже функціонує Портал державних послуг Дія, де можна отримати доступ як до великої кількості саме послуг, так і засвідчити будь-який необхідний документ кваліфікованим електронним підписом, що має стати доказом його істинності для суду. Зазначено, що окрім технологічної реалізації інструментарію, необхідного для доступу до засідання, існує потреба в формуванні стійкої та виваженої нормативно-правової бази, в якій мають бути враховані всі необхідні особливості електронного провадження, як-то це

реалізовано в Австралії, де для кожного виду судового засідання створено, окрім нормативного документу, покрокову інструкцію для громадян, яка дозволяє приєднатись до засідання без помилок та мінімізувати затримки у провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авер'янов В., Лук'янець Д., Педько Ю. Кодекс адміністративного судочинства України: необхідність і шляхи усунення концептуально-понятійних вад. *Право України*. 2006. № 3. С. 10–11.
2. Адміністративна юстиція України. Проблеми теорії і практики. Настільна книга судді; за заг. ред. Пасенюка О. К.: Істина, 2007. 608 с.
3. Адміністративне судочинство України: теорія та практика: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Нечитайла О. Київ: ВАІТЕ, 2015. 288 с.
4. Актуальні проблеми теорії держави та права : навчальний посібник; Є. Білозьоров, Є. Гіда, А. Завальний та ін.; за заг.ред. Є. Гіди. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. 260 с.
5. Альберда Т. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). *Молодий вчений*. № 2(02). 2013. С. 64–68.
6. Артеменко І. А. Адміністративна процесуальна норма: сучасні теоретико-методологічні наукові підходи. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 52-57.
7. Артеменко І. А. Адміністративно-процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 9 (27). С. 17-24.
8. Артеменко І. А. Деякі теоретичні проблеми визначення структурного складу адміністративно-процесуальних правовідносин. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 4 (16). С. 29-34.
9. Артеменко І. А. Місце та функціональне призначення адміністративно-процесуальних норм у механізмі адміністративного процесуального регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 5. С. 49-52.
10. Артеменко І. А. Специфіка адміністративно-процесуальних норм, закріплених у Кодексі адміністративного судочинства України. *Право та державне управління*. 2018. № 4 (33). С. 50-56.

11. Бабенко Г. О. Європейські стандарти судоустрою і статусу суддів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. №4. С. 353-356.
12. Бабкова В. Міжнародні стандарти як джерела судового права України. *Право України*. 2015. № 7 С. 136–143.
13. Бакірова І. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист. *Право України*. 2006. № 12. С. 23–28.
14. Бевзенко В. Історія становлення й розвитку вітчизняного інституту адміністративної юстиції. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 52–58.
15. Бевзенко В. Адміністративні суди України: навчальний посібник. Київ : Алеута, КНТ, 2006. 271 с.
16. Бевзенко В. Критерії адміністративної юрисдикції. *Судебно-юридическая газета*. 2020. 29 травня. URL: <https://bit.ly/3gHTYAK>.
17. Берназюк Я. Дія закону у часі: особливості правозастосовної практики Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Судово-юридична газета*. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/171984-diya-zakonu-u-chasi-osoblivosti-pravozastosovnoyi-praktiki-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv>
18. Берназюк Я. Звернення суб'єкта владних повноважень з позовом до адміністративного суду: виняток чи необхідність? *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70) Ч. 2 № 2. С. 20-27
19. Берназюк Я. Правові підстави звернення суб'єкта владних повноважень з позовом до суб'єкта приватного права. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/919443/>
20. Берназюк Я. Про позови, які не підлягають судовому розгляду. *Судово-юридична газета*. 2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140426-pro-pozovi-yaki-ne-pidlyagayut-sudovomu-rozglyadu>
21. Берназюк Я. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Судово-юридична газета*., 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/177404-spivvidnoshennya-neobkhidnosti->

zabezpechennya-yednosti-sudovoyi-praktiki-ta-vidstupu-vid-pravovikh-pozitsiy-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv

22. Берназюк Я. Право на доступ до судового захисту в контексті дотримання строків звернення до суду, практика ЄСПЛ. URL: <https://radako.com.ua/news/pravo-na-dostup-do-sudovogo-zahistu-v-konteksti-dotrimannya-strokov-zvernennya-do-sudu-praktika>

23. Битяк Ю., Барабаш Ю., Кучерявенко М. Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 2: Публічно-правова доктрина України; за заг. ред. Битяка Ю. Х.: Право, 2013. 864 с.

24. Битяк Ю., Гаращук В., Зуй В. Адміністративне право: підручник. Харків : Право, 2010. 502 с.

25. Біла-Тіунова Л., Закаленко О., Неугодніков А. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 188 с.

26. Біла-Тіунова Л., Закаленко О., Неугодніков А. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 188 с.

27. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наукова думка. Том 3, 1972. 774 с.

28. Бобровник С. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права. *Правова держава*. 1996. Вип. 7. С. 103–108.

29. Бондарчук С. Принципи адміністративного судочинства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. 18 с.

30. Бринцев В. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: моногр. Х., 2010. 464 с.

31. Ваньчук І. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 32 (1). С. 7–10.

32. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%>

Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1728 с.

33. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1728 с.

34. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів; автор, кер. проекту, гол. ред. Бусел В. К.; Ірпінь: Перун, 2002. 1428 с.

35. Величко Д. Джерела міжнародно-правового регулювання праці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2008. 199 с.

36. Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про судовий збір» щодо зміни граничної межі ставки судового збору за подання до суду окремих процесуальних документів». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1517395>

37. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

38. Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47–50.

39. Владовська К., Тисовська В. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини: до проблеми визначення поняття та класифікації. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4. URL: <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/302>

40. Вовк П. Адміністративне судочинство як особлива форма здійснення правосуддя в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 195–198.

41. Войтович І. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування в адміністративному судочинстві України. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів міжнародної науковопрактичної конференції,

присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (Київ, 1-2 жовт. 2015 р.). К.: Ваіте, 2015. С. 188–192.

42. Гаран О. Квінтесенція розуміння «право на судовий захист». Правова держава. 2021. № 41. С. 9–15.

43. Георгієвський Ю. Адміністративна юстиція: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2004. 218 с.

44. Гетьманцева Н. Митрицька Г. Правові засоби у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері найманої праці. *Підприємництво, господарство і право*, 2021. №3 С. 132–140.

45. Гнап Д. Звернення до суду в порядку адміністративного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2019. 231 с.

46. Головатий С. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» («Report on the Rule of Law»), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. (CDL-AD(2011)003rev). *Право України*. 2019. № 11. С. 39–82.

47. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184.

48. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–167.

49. Головатий С. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 206–219.

50. Головатий С. Верховенство права: у 3-х кн. Київ : Фенікс, 2006. Книга 3 : Верховенство права: Український досвід. 1747 с.

51. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

52. Греца Я. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 20 с.

53. Давидчук О. Європейська Конвенція з прав людини та цивільне право. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar21-7.htm>

54. Демків Р. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 34 (1). С. 19–23.

55. Демський Е. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

56. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 124–127.

57. Джафарова М. Представництво в адміністративному судочинстві України. *Форум права*. 2010. № 2. С. 115–120.

58. Джафарова М. Принципи адміністративного процесуального права у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Юридичні науки. 2019. Вип. 1. С. 54–57.

59. Донська Л. Причинний зв'язок у цивільному праві України: автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 22 с.

60. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Мірило правовладдя. Дослідження № 711/2013. Ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11-12 березня 2016 р.). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr)

61. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Проміжний висновок № 803/2015 Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя. URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/promi_visnovok.pdf

62. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Доповідь про правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.). URL:

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)

63. Єзеров А. Застосування Конституції при здійсненні правосуддя: вихідні принципи. *Конституціоналіст*. 2020. URL: <https://constitutionalist.com.ua/zastosuvannia-konstytutsii-pry-zdijsnenni-pravosuddia-vykhidni-pryntsyru/>

64. Завальнюк І. Поняття «право на судовий захист»: сучасні науково-теоретичні погляди. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 44. С. 14–16.

65. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217А(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

66. Загребельна Н. Юридична природа і соціальна необхідність забезпечення прав людини в умовах надзвичайного стану. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 108–114.

67. Заїка М.М., Ярмакі В.Х. Особливості організації системи адміністративної юстиції: зарубіжний досвід. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 77 - 80. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/3/21.pdf>.

68. Закаленко О. Право на позов в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 335–339.

69. Закаленко О. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2014. 20 с.

70. Замрига А. Адміністративно-правове забезпечення господарської діяльності в Україні: монографія. НДІ публ. права. Херсон : ОЛДІ-плюс, 2020. 373 с.

71. Заяць Н. Сутнісна характеристика правових засобів у механізмі правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 202–205.

72. Ільчишин Н.В. Судові процедури в англо-американській моделі адміністративного судочинства (на прикладі Австралії). *Юридична наука*. № 8 (110). 2020. С. 93–105. <https://doi.org/10.32844/10.32844/2222-5374-2020-110-8.12>.

73. Калатур М. В. Доктринальні основи організації та функціонування слідчих підрозділів правоохоронних органів: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с.

74. Калатур М. В. Удосконалення нагляду та контролю за додержанням законності слідчими підрозділами правоохоронних органів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 35–47.

75. Калатур М. В., Білик В. М. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ та шляхи її удосконалення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. № 11. С. 90–93.

76. Капля О. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 35 с.

77. Кархут О. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 185 с.

78. Кельман М., Мурашин О. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2008. 477 с.

79. Ківалов С. Право на звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом: матеріально-правова і процесуально-правова сутність. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16–17 трав. 2013 р.)*; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 5–8.

80. Кобилянський К. Право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 220 с.

81. Ковалів М., Гаврильців М., Стахура І. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
82. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747–IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36. № 37. ст. 446.
83. Кодекс адміністративного судочинства України: науковопрактичний коментар. Вид. 3-е; за ред. Ківалова С., Харитонової О. Х.: Одіссей, 2008. 560 с.
84. Козинець І., Деркач Є. Теоретичні підходи до розуміння сутності адміністративної юстиції в сучасних умовах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 487–493.
85. Колодій А. Принципи права України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
86. Коломоєць Т., Лютіков П., Віхляєв М. Адміністративне судочинство: підручник; за заг. ред. Коломоєць Т. К.: Істина, 2011. 300 с.
87. Коломоєць К. Адміністративне судочинство. Вид. 2, перероб. і допов. К.: Істина, 2011. 304 с.
88. Колпаков В. Правова природа відносин адміністративного судочинства. *Право України*. 2016. № 2. С. 25–30.
89. Комзюк А., Бевзенко В., Мельник Р. Адміністративний процес України: навчальний посібник. К.: Прецедент, 2007. 531 с.
90. Комзюк А., Мельник Р., Бевзенко В. Сучасна адміністративна юстиція: особливості організації та здійснення: навч. посіб. для юрид. вузів і фак.. К.: Аконіт, 2008. 234 с.
91. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
92. Константи́й О. Способи захисту прав приватних осіб в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 179–182.

93. Конституційне право України: мультимедійний навчальний посіб. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. <http://surl.li/ititu>
94. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
95. Концепція адміністративної реформи в Україні: затверджено Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 р. № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>
96. Коровайко О. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 286–290.
97. Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 876. № 1. С. 151–156.
98. Костюк В. Характеристика механізму правового регулювання сфери освіти. *Митна справа*. 2011. № 4 (76). Ч. 2. С. 361–366.
99. Кравчук М. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навчальний посібник. 3-тє вид., змін, й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.
100. Кривицький Ю. Механізм регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*, 2009. № 4. С. 74–79.
101. Кубальський В., Браславець К. Теорії причинового зв'язку у науці кримінального права. *Юридичний вісник*, 2018. №4 (49). С. 176–181.
102. Кузьменко О. Адміністративна юстиція в Україні: навч. посіб. К.: Атіка, 2007. 167 с.
103. Кузьменко О.В. Адміністративне процесуальне право України: підручник / О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій; за ред. О.В. Кузьменко. К.: Атіка, 2008. 416 с.

104. Куліш А. Організаційно-правове забезпечення статусу працівників податкової міліції України: дис. ... к.ю.н. спец. 12.00.07. Харків, 2003. 177 с.
105. Куракін О. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право*, 2015. Т.1. Вип. 35, ч. 2. С. 46–49.
106. Курко О. Порядок розгляду компетенційних спорів в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2023. 233 с.
107. Лапкін А. Правові основи прокурорської діяльності: наук.-практ. посіб.; за ред. Каркача П. 2-ге вид., змін, і доповн. Х., 2013. 320 с.
108. Латинсько-український словник. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/290/20.pdf>.
109. Легка О. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30–33.
110. Лемак О. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Х., 2014. 20 с.
111. Лисенко Ю. Представництво в адміністративному процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 22 с.
112. Луць Л. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2004. 447 с.
113. Лученко Д. Правова природа позову в адміністративному судочинстві. *Право України*. 2019. № 4. С. 148–158.
114. Майданник О. Конституція України – правова основа життєдіяльності суспільства і держави. *Юридична Україна*. 2016. № 3–4. С. 24–31.
115. Максименко О.В. Процесуальне представництво в адміністративному судочинстві України URL: http://www.rusnauka.com/44_NIEK_2015/Pravo/2_203251.doc.htm

116. Мамченко Н. Суди вважали, що сам собою факт воєнного стану не може вважатися поважною причиною для поновлення строків звернення до суду: що вирішив Верховний Суд. Судово-юридична газета, 2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/254018-sudy-schitali-hto-sam-po-sebe-fakt-voennogo-polozheniya-ne-mozhet-schitatsya-uvazhitelnoy-prichinoy-dlya-vozbnovleniya-srokov-obrascheniya-v-sud-hto-reshil-verkhovnyy-sud>

117. Марченко О. Правила формулювання позовних вимог під час звернення приватної особи до адміністративного суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С 388-392.

118. Марченко О. Правила формулювання позовних вимог під час звернення приватної особи до адміністративного суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 388- 392.

119. Матат Ю. Право на доступ до правосуддя: європейський досвід та проблеми забезпечення в Україні. *Модернізація правових інститутів: вимоги часу*: зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф.: (8 груд. 2016 р.). Міжнар. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. «Актуальна юриспруденція». Київ: АртЕк, 2016. С. 244–249 URL: https://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1419%3A081216-

120. Матат Ю. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 41(1). С. 31–36.

121. Мельник-Томенко Ж. Принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 84–89.

122. Мельничук О. Реалізація права людини на освіту: сутність та механізм. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 2012. № 3. С. 23–29.

123. Миронюк Р. Конспект лекцій з дисципліни «Адміністративне судочинство». 2016. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0905/12.1.pdf>.

124. Мирошниченко Н. Встановлення причинного зв'язку при кваліфікації злочинів за об'єктивними ознаками. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); за ред. Г. Ульянової ; уклад.: О. Дикий, І. Братінов. Одеса : Гельветика, 2018. С. 313–316.

125. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

126. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of law checklist / пер. з англ. Головатого С. Київ: ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2017. 164 с

127. Монаєнко А. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Юридична газета online*. 9 липня 2019 р. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-v-administrativnomu-sudochinstvi.html>

128. Муза О. Адміністративна юстиція в Україні: стан та перспективи розвитку: монографія; за заг. ред. Нижник Н. К.: Четверта хвиля, 2011. 135 с.

129. Наконечна І. В. Юридична природа інституту форм та методів адміністративної діяльності уповноважених суб'єктів забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. URL : <http://www.apdp.in.ua/v97/16.pdf>

130. Наливайко Л., Степаненко К. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

131. Науково-практичний коментар до статті 108 Кодексу адміністративного судочинства України. LIGA ZAKON. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК003149>

132. Нечитайло О. Забезпечення доказів в адміністративному судочинстві України. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 127-130.

133. Ніколаєнко Я. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 48–50.

134. Ніколенко Л. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. *Наше право*. 2013. № 10. С. 148–154

135. Новіков В., Боровікова В. Про механізм реалізації прав і свобод людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2018. № 3. С. 45–56.

136. Окрема думка судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Берназюка Я.О. на ухвалу Верховного Суду від 24 грудня 2019 року в адміністративній справі за позовом Соснівської міської ради до Верховної Ради України про визнання протиправною та нечинною постанови Верховної Ради України «Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Львівської області і встановлення меж Сокальського району Львівської області» № 2749-VIII від 06.06.2019. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86828275>

137. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду у справі № 823/378/16 (провадження N 11-374апп18). Система пошуку та аналізу судових рішень. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/76441988>

138. Олькіна О. Поняття та механізм реалізації права особи на захист та правову допомогу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 67. С. 242–248.

139. Осадчий А. Право на звернення з адміністративним позовом. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 400–409.

140. Осадчий А. Сучасний концепт української адміністративної юстиції. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. 1. С. 37–41.

141. Осауленко О. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавстві України (загальнотеоретичні питання): дис. ... к.ю.н: спец. 12.00.02. Київ, 1997. 204 с.

142. Осіпов Ю.В. Деякі аспекти вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 39–41.

143. Осіпов Ю.В. Дослідження правової природи права на звернення до адміністративного суду через призму співвідношення з конституційним правом на судовий захист. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 22–24.

144. Осіпов Ю.В. Загальна характеристика суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Наукові Записки. Серія: Право*. 2021. Вип. 10. Спецвипуск. С. 194-200.

145. Осіпов Ю.В. Зміст та особливості адміністративної юстиції як інституту судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 90-97. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.10>

146. Осіпов Ю.В. Міжнародні стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду. *KELM*. 2023. № 4 (56). С. 263-270. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.40>.

147. Осіпов Ю.В. Нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Томі 34 (73). № 3. С. 54-60. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/10>

148. Осіпов Ю.В. Правова природа права на звернення до адміністративного суду в контексті співвідношення його з конституційним правом на судовий захист. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 364-368. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/85>.

149. Осіпов Ю.В. Сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Наукові Записки. Серія: Право.* 2020. Вип. 8 Спецвипуск. С. 262-266.

150. Осіпов Ю.В. Щодо елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25–26 січня 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 32–35.

151. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посібник. За заг. ред. Куйбіди Р., Шишкіна В. Київ: Старий світ, 2006. 435 с

152. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник; за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права Бігняка О. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.

153. Особливості підготовки позовних заяв. Мар'їнський районний суд Донецької області. Судова влада України. URL: <https://mr.dn.court.gov.ua/sud0533/osob/>

154. Пашук Т. Соціально-філософські засади концепції юридичних засобів. *Проблеми філософії права*, 2005. Т. III. С. 85–94.

155. Педько Ю. Адміністративний позов і предмет захисту в адміністративному судочинстві. *Часопис Київського університету права.* 2009. № 4. С. 151–157.

156. Педько Ю. Становлення адміністративної юстиції України: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. Корецького В. НАН України, 2003. 208 с.

157. Педько Ю. Становлення та правове регулювання адміністративної юстиції в Україні: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2004. 232 с.

158. Писаренко Н. Розмежування юрисдикції судів щодо вирішення справ за участю суб'єктів владних повноважень. *Право України.* 2011. № 4. С. 59–64

159. Півненко Л. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 137–143.

160. Поворознюк М. Адміністративний позов як засіб реалізації прав громадян на судовий захист в публічно-правових відносинах: дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.07. Інститут держави і права ім. Корецького В. НАН України. Київ, 2019. 258 с.

161. Поворознюк М. Адміністративний позов як засіб реалізації прав громадян на судовий захист в публічно-правових відносинах. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2019. 19 с.

162. Подача позовної заяви через Електронний суд: покрокова інструкція. Костопільський районний суд Рівненської області. Судова влада України. URL: https://ks.rv.court.gov.ua/sud1710/gromadyanam/inst_e-court/

163. Подпіснєв Д. Ознаки реалізації норм права. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 3. С. 107–111.

164. Полюк Ю. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2019. 239 с.

165. Полянничко А. Принципи права: сучасний загальнотеоретичний погляд. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 55–60.

166. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина) URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_6_ukr

167. Постанова Великої Палати Верховного Суду по справі № 802/2474/17-а від 12 грудня 2018 року (К/9901/55094/18). Система пошуку та аналізу судових рішень. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78589538>

168. Постанова Великої Палати Верховного Суду по справі № 826/3115/17 від 13 листопада 2019 року. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85776336>

169. Постанова Великої Палати Верховного Суду по справі № 914/2006/17 від 23 травня 2018 року. Система пошуку та аналізу судових рішень. URL:<https://verdictum.ligazakon.net/document/74506084>

170. Постанова Великої Палати Верховного Суду по справі № 915/478/18 (провадження № 12-245Гс18) від 26 лютого 2019 року. Iplex. URL:<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=78215459&red=100003f0166426e8e169800bd554016da8a4b8&d=5>

171. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р. у справі № 810/2763/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79883398>

172. Постанова Верховного Суду від 08 вересня 2022 року по справі № 300/1263/22 (провадження № К/990/15867/22). Система пошуку та аналізу судових рішень. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/106141195?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01

173. Постанова Верховного Суду від 23 вересня 2021 року у справі № 160/11892/20 (адміністративне провадження № К/9901/26339/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99834564>

174. Постанова Верховного Суду від 23 квітня 2020 року по справі №813/3756/17 (адміністративне провадження №К/9901/25318/18). Аналітично-правова система ZakonOnline. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88886235>

175. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2018 р., справа А/569/16060/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77361390>.

176. Постанова Верховного Суду від 29 вересня 2022 року по справі № 500/1912/22 (адміністративне провадження № К/990/20688/22). Система пошуку та аналізу судових рішень. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/106545406?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

177. Постанова Верховного Суду по справі № 826/10972/16 від 06 грудня 2021 року. ЄДР судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101698229>

178. Постанова Верховного Суду по справі № 540/2804/19 від 13 квітня 2021 року. ЄДР судових рішень URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96220005?fbclid=IwAR0hU9SJl0GbT7zqQccfMhkYrAWollW03hO_UhYU_Y3gnlTvy7henJQxxNk

179. Постанова Верховного суду по справі справа № 640/21611/19 від 31 березня 2021 року. Система пошуку та аналізу судових рішень. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96015808>

180. Постанова Верховного Суду України по справі № 800/301/16 від 15.11.2016. Система пошуку та аналізу судових рішень. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/63445933>

181. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2019 р. у справі № 814/218/14. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/>

182. Постанова Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text>.

183. Потапенко С. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. *Форум права*. 2010. № 2. С. 403–408.

184. Право на доступ до суду. URL: <https://sudpraktika.wordpress.com/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF-%D0%B4%D0%BE-%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83/>

185. Право на справедливий судовий розгляд. URL: <http://tools2.work/?question=293>

186. Право-Justice. Дистанційне правосуддя: невід’ємний елемент успішної судової реформи. URL: https://lb.ua/blog/pravo_justice/539923_distantsiyne_pravosuddya.html

187. Присяжна О. Як правильно обрати спосіб поновлення порушених прав? *Закон і Бізнес*. 23.11–29.11.2019. URL: <https://zib.com.ua/ua/140175.html>

188. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 27. ст. 282.

189. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51. ст. 577.

190. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. ст. 260.

191. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 28. ст. 532.

192. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>

193. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text>

194. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text>

195. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

196. Про Класифікатор категорій адміністративних справ та Методичні роз'яснення щодо його застосування: Рішення Ради суддів адмін. судів від 31.10.2013 № 114. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0114413-13#Text>

197. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. ст. 540.

198. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. ст. 170.

199. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 2–3. ст. 12.

200. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. ст. 263.

201. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 14. ст. 87.

202. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

203. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закону України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. ст. 99.

204. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. ст. 385.

205. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про судовий збір» щодо зміни мінімальної та граничної межі ставок судового збору за подання до суду окремих процесуальних документів» № 8047 від 19 вересня 2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40492>

206. Пчелін В. Б Про сучасні моделі адміністративної юстиції зарубіжних країн. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26-27 січ. 2018 р.) / Запорізька міська громадська організація «Істина». Запоріжжя, 2018. С. 67-70. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5075>.

207. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави: Навчальний посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

208. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави: Навчальний посібник. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

209. Рабінович П. Права людини (юридична захищеність). Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Римаренко Ю., Кондратьєв Я., Тацій В., Шемшученко Ю. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1224 с.

210. Радтке О. Податкова не права? Оскаржуйте вчасно! А вчасно – це коли? *Юрист і закон*, 2020. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA013494

211. Радчук А. Адміністративне судочинство у справах про застосування санкцій за зверненнями суб'єктів владних повноважень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 244 с.

212. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС : Міжнародний документ від 23.07.2014 № 910/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#Text

213. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 68 засіданні заступників міністрів 14 травня 1981 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_81_7_1981_05_14.pdf

214. Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 399 засіданні заступників міністрів 16 вересня 1986 р. URL: <https://rd.ua/storage/lessons/102/244%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%85%201986%20%D1%80..pdf>

215. Решота В. Перспективи реформування адміністративної юстиції у системі державного управління України. *Демократичне врядування*. 2008. Т. 14. № 15. С. 128–133.

216. Рішення від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення). Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text>

217. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України від 11 червня 2020 р. № 7-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text>

218. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року № 1-пп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text>.

219. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) 25 грудня 1997 року № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>.

220. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25 листопада 1997 р. № 6-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>

221. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>

222. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text>

223. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини [...] від 14.12.2011 № 19-рп/2011. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text>

224. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171–2 Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 р. № 3-рп/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text>.

225. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 23 листопада 2018 року № 10–рп/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text>.

226. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов’язаних із соціальними виплатами» 9 вересня 2010 р. № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>

227. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м’якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15–рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

228. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення

позачергових виборів» від 20 червня 2019 р. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#n57>

229. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень [...] від 11.03.2020 № 4-р/2020. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text>

230. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про вибори народних депутатів України" (справа про вибори народних депутатів України) від 26.02.1998 № 1-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98#Text>

231. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 р. № 213-VIII від 18 червня 2020 р. № 5-р(II)/2020. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p2_2020.pdf

232. Рішення у справі «Крес проти Франції». Комюніке Секретаря Суду (Judgment in the Case of Kress v. France). 07.06.2001. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=386>

233. Рудик П. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. Конституційне право. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 74–80.

234. Рябченко О. Предмет судової адміністративної юрисдикції: проблеми реалізації та шляхи їх вирішення. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні*: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції,

присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (Київ, 1–2 жовт. 2015 р.). К.: Ваїте, 2015. С. 72–77.

235. Саленко О. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2014. Iunie. С. 263–269.

236. Селіванов В. Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики. *Право України*. 1999. № 1. С. 20–27.

237. Сергейчук О. Адміністративна юстиція в аспекті забезпечення законності в державному управлінні. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2009. № 3. С. 30–45.

238. Сергій Головатий розповів про юридичні позиції Конституційного Суду України в контексті забезпечення правовладдя в Україні. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/sergiy-golovatyu-rozpoviv-pro-yurydychni-pozyciyi-konstytuciyynogo-sudu-ukrayiny-v-konteksti>

239. Сидоренко О., Уварова О. Матеріальне і процесуальне право: питання функціонального співвідношення. *Юрист України*. 2012. № 4 (21). С. 19–24.

240. Ситников О. Позовна заява як основна форма звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи. дис. ... к-та юрид. наук: 12.00.07; Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2020. 276 с.

241. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

242. Слінько Т. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф.* (Харків, 15 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 30–34.

243. Словник іншомовних слів Мельничука. Словопедія, 2007. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53408/289048.html>

244. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. Потебні О.; редкол.: Білодід І. (голова). Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 11: Х-Ь / ред. тому Головащук С. 1980. 699 с.

245. Словник української мови: [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства; ред. кол.: Білодід І. (гол.), Бурячок А., Винник В. та ін. Київ: Наукова думка. Т. 8: Природа-Ряхтливий. 1977. 927 с.

246. Словник української мови: в 11 томах; за ред. Білодіда І. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 8. 978 с.

247. Смокович М. Адміністративна юстиція – це надбання нашої держави. Судово-юридична газета. 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/121899-administrativna-yustitsiya-tse-nadbannya-nashoyi-derzhavi-mikhaylo-smokovich>.

248. Смокович М. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. *Приватне та публічне право*. 2021. № 1. С. 48–53.

249. Смокович М. Строк звернення до суду в адміністративному судочинстві. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2011. № 2 (4). (Серія «Право»). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11smivas.pdf>.

250. Смокович М. Суб'єкт владних повноважень як позивач в адміністративному судочинстві. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 2. С. 52–63.

251. Сокурєнко О. Сучасна адміністративна юстиція в Україні. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Право. 2017. Вип. 1. С. 165–168.

252. Спафаров Д. Дефект відповідача в адміністративному процесі. *Підприємництво, господарство і право*, 2020. № 7. С. 192-198.

253. Старчук О. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/40.pdf.

254. Стефанюк В. Правова обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2005. 19 с.
255. Стефанюк В. Судовий адміністративний процес: монографія. Х.: Консум, 2003. 463 с.
256. Сьоміна В. Проблеми законодавчого регулювання та практики розгляду адміністративно-правових спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2004. 212 с.
257. Тарануха В. Здійснення адміністративного судочинства в Україні: проблемні аспекти. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Ч. 2. С. 144–146.
258. Тарахович Т. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*, 2010. Вип. 50. С. 12–18.
259. Тарелкін Ю., Цикін В. Основи сучасної філософії : навч. посіб. для підготовки до семінарських занять та екзаменів. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 288 с.
260. Тертичний В., Кравчук В. Помилка під час визначення компетенції щодо розгляду та вирішення адмінсправ перешкоджає доступу до правосуддя. *Закон і бізнес*. 2011. № 17. URL : <https://zib.com.ua/ua/1967.html>.
261. Тимошенко Д. Класифікація причинно-наслідкового зв'язку в трудовому праві України. *Право та інновації*, 2016. № 1. С. 228–232.
262. Тімуш І. Конспект лекцій з дисципліни «Цивільний процес» за напрямом (спеціальністю) 081 «Право». Інституційний репозитарій Національного авіаційного університету, 2018. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/36530/4/04_%D0%A6%D0%9F%D0%9F_%D0%9A%D0%9B.docx
263. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 51–59.

264. Тур Т. Застосування заходів забезпечення позову в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. Серія «Право». Вип. 66. С. 168-172.

265. Ульяновська О. В. Реалізація права на звернення до адміністративного суду у системі засобів забезпечення права на судовий захист. *Правова просвіта*. № 7, 2018. URL: http://www.pravo.nauka.com.ua/pdf/7_2018/33.pdf

266. Ульяновська О. Адміністративно-правові засади реалізації права на судовий захист в Україні. дис. докт. юрид. наук.: 12.00.07; Київ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 213 с.

267. Ус М. Правові наслідки обрання неналежного способу захисту. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 118-121.

268. Ухвала Верховного Суду по справі №9901/411/19 від 24 грудня 2019 року. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86717421>

269. Ухвала Дніпровського районного суду міста Києва про забезпечення позову від 29 вересня 2022 року по справі №:755/9647/22 (провадження №: 2-аз/755/46/22). ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106519437#>

270. Ухвала Житомирського окружного адміністративного суду про забезпечення позову від 18 лютого 2022 року по справі № 240/4795/22. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103416869>

271. Ухвала Житомирського окружного адміністративного суду про скасування заходів забезпечення позову від 18 травня 2022 року по справі № 240/4795/22. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104377029>

272. Ухвала Івано-Франківського окружного адміністративного суду про відмову у відкритті провадження від 21 лютого 2022 року по справі №

300/974/22. Сервіс перевірки контрагентів, 2022. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103451146/>

273. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 03 лютого 2022 року по справі № 420/2384/22. Система пошуку та аналізу судових рішень. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103418317>

274. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва про повернення заяви про забезпечення позову від 10 грудня 2020 року по справі № 640/30507/20. ЄДР судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93469568>

275. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва по справі № 640/15535/19 від 22 серпня 2019 року. ZakonOnline, 2023. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83830407>

276. Ухвала Перемишлянського районного суду Львівської області про повернення заяви про забезпечення позову від 29 березня 2021 року по справі № 449/133/21. ЄДР судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96018905>

277. Ухвала про забезпечення позову Житомирського окружного адміністративного суду від 18 лютого 2022 року № 240/4795/22. ЄДР судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/103416869>

278. Ухвала Чернівецького окружного адміністративного суду від 14 липня 2022 року по справі № 600/2495/22-а. ЄДР судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105311464>

279. Філософський словник. Київ : Академія наук, 1973. 600 с.

280. Філософські аспекти дослідження каузальності в соціальногуманітарній сфері : монографія/ О. Єременко, О. Соловйов, І. Піляєв та ін. ; за ред. О. Єременка. Одеса : Гельветика, 2021. 406 с.

281. Фулей Т. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2003. 253 с.

282. Ханін С. Стаття 77 КАСУ – крок у прірву. Юридична газета online. 14 лютого 2022 р. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/stattya-77-kasu--krok-u-prirvu.html>

283. Хворостянкіна А. Європейські стандарти адміністративного процесу. *Юридичний журнал*. 2005. № 11. С. 100–110.

284. Цвік М., Петришин О., Авраменко Л. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України Цвіка М., д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України Петришина О. Харків: Право, 2009. 584 с.

285. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. ст. 492.

286. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 4. С. 262–267.

287. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186–190.

288. Чуйко З. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 8. С. 81–89.

289. Шатрава С.О. Деякі питання щодо процедури виконання судового рішення в адміністративному судочинстві. *Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративного права та процесу* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 жовт. 2014 р.). О. : ОДУВС, 2014. С. 145–146.

290. Шатрава С.О. Щодо розуміння поняття «публічна служба» у адміністративному судочинстві. *Перші зимові юридичні читання* : матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 18-19 березня 2011 р.). Кіровоград : КірДПУ ім. В. Винниченка, 2011 С. 417–422.

291. Шатрава С.О. Юрисдикція адміністративних судів щодо вирішення публічно-правових спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні*:

зб. тез доповідей учасників міжнарод. наук.-практ. конф. (27–28 травня 2011 р. м. Черкаси). Черкаси : СУЕМ, 2011. С. 68–69

292. Шатрава С.О. Юрисдикція адміністративних судів щодо вирішення спорів з приводу прийняття громадян на публічну службу, їх проходження, звільнення з публічної служби. *Актуальні проблеми юридичної науки очима молодих вчених* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 25 лютого 2011 р.) : Спец. Випуск. – Донецьк : ООО «Цифровая типографія», 2011. С. 29–32.

293. Шатрава, С.О., Джафарова, О.В., Погорілець, О.В. Деякі питання участі прокурора у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення: за матеріалами Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч. 1. С. 135-149.

294. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. С. 381-382.

295. Шерстюк Г. Захист цивільних прав фізичних осіб в адміністративному судочинстві України. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2020. 279 с.

296. Шило О. Право на судовий захист у системі основних прав людини. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 99. С. 171–180.

297. Штайнкюлер М. Захист прав людини та адміністративне судочинство. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стані перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів міжнародної науковопрактичної конференції, присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (Київ, 1–2 жовт. 2015 р.). К.: Ваіте, 2015. С. 34–38.

298. Шумка М. Основи логіки. Конспект лекцій. Тернопіль: СМП «Тайп», 2003. 112 с.

299. Щавінський В. Держава як відповідач в адміністративному процесі. *Публічне право*. 2015. № 3. С. 137–143.

300. Щавінський В. Захист інтересів держави в адміністративному судочинстві як об'єкт адміністративно-правової науки. *Публічне право*. 2015. № 1. С. 57–62.
301. Щавінський В. Основні риси та функції адміністративної юстиції. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 130–134.
302. Щавінський В. Публічно-правовий спір як категорія адміністративно-правової науки. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 73–77.
303. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Шемшученко Ю. (гол. редкол.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П–С. 736 с.
304. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Шемшученко Ю. (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2004. Т. 6: Т–Я. 768 с.
305. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Шемшученко Ю. (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1: А – Г. 672 с.
306. Юрченко В. Адміністративна юстиція в Україні: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 1(26). С. 108–114.
307. Як написати позов. Юридична компанія «Санкам». URL: <https://law-sankam.com.ua/bloh/yak-napysaty-pozov>.
308. About eCase search. The Administrative Appeals Tribunal. URL: <https://www.aat.gov.au/ecase-search>
309. Access to justice. Attorney-General's Department. URL: <https://www.ag.gov.au/legal-system/access-justice>
310. Access to justice. Australian Government. URL: <https://www.ag.gov.au/legal-system/access-justice>
311. Access to the court. A European platform for human right seducation. URL: <https://www.cilvektiesibugids.lv/en/themes/court-fair-trial/administrative-proceedings/access-to-the-court>
312. Administrative and Constitutional Law and Human Rights Practice Note (ACLHR-1). General Practice Note. Federal Court of Australia. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/practice-documents/practice-notes/aclhr-1>.

313. Administrative Appeals Tribunal. Alternative Dispute Resolution (ADR) Guidelines. 2006. URL: <https://www.aat.gov.au/AAT/media/AAT/Files/Directions%20and%20guides/ADRGuidelines.pdf>.

314. Administrative Procedure Law from 25.10.2001. Latvijas Vestnesis. URL: <https://likumi.lv/ta/en/id/55567-administrative-procedure-law>

315. Administrative Review Reform Issues Paper. Attorney-General's Department. URL: <https://consultations.ag.gov.au/legal-system/administrative-review-reform-issues-paper>.

316. Administrative Review Reform Short Survey. Attorney-General's Department. URL: <https://consultations.ag.gov.au/legal-system/administrative-review-reform-short-survey>.

317. Administrativelaw. Australian Government. URL: <https://www.ag.gov.au/legal-system/administrative-law#role>.

318. Affidavit – General federal law and migration. The Federal Circuit and Family Court of Australia. URL: <https://www.fcfoa.gov.au/gfl/forms/affidavit>.

319. Can we help? The Administrative Appeals Tribunal. URL: <https://www.aat.gov.au/apply-for-a-review/other-decisions/can-we-help>.

320. Case of ferrazzini v. Italy (Application no. 44759/98). Strasbourg 12 July 2001: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-59589&filename=001-59589.pdf&TID=zoeomdamwv>

321. Case of König v. Germany (Application no. 6232/73). Strasbourg 28 June 1978: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57512&filename=CASE%20OF%20K%C3%96NIG%20v.%20GERMANY.docx&logEvent=False>

322. Case of Ringeisen v. Austria (Merits) (Application no 2614/65). Strasbourg 16 July 1971: The European Court of Human Rights. URL:

<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-57566&filename=CASE%20OF%20RINGEISEN%20v.%20AUSTRIA%20>

323. Clearer Commonwealth Laws: causes of complex legislation and strategies to address. Attorney-General's Department. URL: <https://www.ag.gov.au/legal-system/publications/causes-complex-legislation-and-strategies-address-these>.

324. Council of Europe/European Court of Human Rights, Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (civil limb). 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_6_eng

325. Declaration of residence. Latvia.lv: Portal of State Administration Services. URL: <https://latvija.lv/en/DzivesSituacijas/Maja-un-vide/deklareta-dzivesvietas-adrese#show1>

326. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms adopted 09 December 1998 by General Assembly resolution 53/144. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-and-responsibility-individuals-groups-and>

327. E-addressInfo. Latvia.lv: Portal of State Administration Services. URL: https://latvija.gov.lv/Content/Eadrese/#kas_ir_e-adrese.

328. eBooks Practice Note (GPN-eBOOKS). General Practice Note. Federal Court of Australia. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/practice-documents/practice-notes/gpn-ebooks>.

329. Electronic hearings. The Federal Circuit and Family Court of Australia. URL: <https://www.fcfa.gov.au/attending-court/electronic-hearings>

330. FCFA Special Measures Information Notice: Hearing protocol. The Federal Circuit and Family Court of Australia URL: <https://www.fcfa.gov.au/pd/smin-hearings>

331. Federal Circuit and Family Court of Australia (Family Law) Rules 2021. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/F2021L01197>

332. Federal Court Rules 2011. Federal Register of Legislation. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/F2023C00174>.

333. Federal Court Rules 2011: Select Legislative Instrument No. 134, 2011 URL: <https://www.legislation.gov.au/Current/F2019C00426>

334. First Conference of the Presidents of Supreme Administrative Courts in Europe on «The possibility and scope of the judicial control of administrative decisions», Strasbourg (France), 7-8 October 2002. URL: https://www.uni-speyer.de/fileadmin/Lehrstuehle/Stelkens/Paneuropean_Principles/CJ-DA_2002__6_E_Report_15th_meeting.htm

335. General federal awfees. The Federal Circuit and Family Court of Australia. URL: <https://www.fcfcfa.gov.au/gfl/gfl-fees>.

336. Guide to Administrative or Constitutional Lawcases. Federal Court of Australia. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/guides/administrative>.

337. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: Wissenschaft der Logik. Bd. 1,1. Nürnberg, 1812.

338. How to apply. The Administrative Appeals Tribunal. URL: <https://www.aat.gov.au/apply-for-a-review/other-decisions/how-to-apply>.

339. International Organization for Migration. Україна — базова оцінка території зареєстрованих ВПО – підсумки 20 туру (січень 2023). 2023. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-bazova-ocinka-teritorii-zareestrovanih-vpo-pidsumki-20-turu-sichen-2023>

340. Judgement in Case Of Bellet v. (Application no. 23805/94). France 4 December 1995: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57952&filename=CASE%20OF%20BELLET%20v.%20FRANCE.docx&logEvent=False>

341. Judgement in Case of Deumeland v. Germany. (Application no. 9384/81). European Court of Human Rights. Court (plenary). 29 May 1986. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-73684&filename=DEUMELAND%20v.%20GERMANY.pdf>

342. Judgement in Case Of Golder v. (Application no. 4451/70) . The United Kingdom 21 February 1975: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57496&filename=001-57496.pdf>

343. List F. Lehbuch des deutschen Strafrechts. Berlin, 1892. 663 s.

344. National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights: Resolution 48/134 adopted by the UN General Assembly on 20 December 1993 (on the report of the Third Committee (A/48/632/Add.2). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/116/24/PDF/N9411624.pdf?OpenElement>

345. Potěšil L, Rozsnyai K, Olszanowski J, Horvat M. Simplification of Administrative Procedure on the Example of the Czech Republic, Poland, Slovakia, and Hungary (V4 Countries). *Administrative Sciences*. 2021; 11(1):9. <https://doi.org/10.3390/admsci11010009>

346. Practitioner and Litigant Guide to Electronic Hearings and Microsoft Teams. The Federal Circuit and Family Court of Australia. URL: <https://www.fcfcoa.gov.au/pubs/electronic-hearing-teams-guide>

347. Reducing the complexity of legislation. Attorney-General's Department. URL: <https://www.ag.gov.au/legal-system/access-justice/reducing-complexity-legislation>

348. Refugees Operational Data Portal by UNHCR. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

349. Setting international standards in the field of human rights: resolution. Adopted at the 97th plenary meeting, 4 Dec. 1986. In: Resolutions and decisions adopted by the General Assembly during its 41st session, 16 September-19 December 1986. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/126473>

350. Shatrava, S., Vylkov , S., Sobol, Y., Maksymenko, N., & Zelenko, I. (2023). Legal guarantees of lawyers' activities with respect to the provision of free secondary legal aid in the administrative court system. *Cuestiones Políticas*, 41(77), 309-323. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.21>

351. Universal Declaration of Human Rights (English). URL: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>

352. Vienna Declaration and Programme of Action adopted 25 June 1993 by the World Conference on Human Rights in Vienna. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>

353. What happens after lodgement? The Administrative Appeals Tribunal. URL: <https://www.aat.gov.au/steps-in-a-review/other-decisions/what-happens-after-lodgement>.

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких висвітлено основні наукові результати дисертації:

1. Осіпов Ю.В. Правова природа права на звернення до адміністративного суду в контексті співвідношення його з конституційним правом на судовий захист. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 364-368. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/85>.

2. Осіпов Ю.В. Міжнародні стандарти реалізації права на звернення до адміністративного суду. *KELM*. 2023. № 4 (56). С. 263-270. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.40>.

3. Осіпов Ю.В. Зміст та особливості адміністративної юстиції як інституту судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 90-97. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.10>

4. Осіпов Ю.В. Нормативно-правове регулювання реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Томі 34 (73). № 3. С. 54-60. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/10>

5. Осіпов Ю.В. Загальна характеристика суб'єктів реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Наукові Записки. Серія: Право*. 2021. Вип. 10. Спецвипуск. С. 194-200.

6. Осіпов Ю.В. Сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Наукові Записки. Серія: Право*. 2020. Вип. 8 Спецвипуск. С. 262-266.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Осіпов Ю.В. Щодо елементів механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ,

25–26 січня 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 32–35.

8. Осіпов Ю.В. Деякі аспекти вдосконалення механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду та способів судового захисту. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 39–41.

9. Осіпов Ю.В. Дослідження правової природи права на звернення до адміністративного суду через призму співвідношення з конституційним правом на судовий захист. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 22–24.